

— દેવદર્શનાદિ ધર્મકરણી —

એ ભવ્ય આત્માઓના ભાવિ દિગ્ગત છવનની ચાવી છે.

ૐ હ્રીં ઐં અર્હં નમઃ

દેવ-દર્શન

શ્રી પીતરામદેવ અને તેમનાં દર્શન, પૂજન, સ્તવનાદિનું
સાસ્ત્રગમ્ય, યુક્તિગમ્ય અને અનુભવગમ્ય
વિસ્તૃત સ્વરૂપ-દર્શન.

[સામીપ પ્રાપ્તો સહિત.]

લેખક : પૂ. મુનિરાજ શ્રી ભદ્રકરવિજયભાઈ મહારાજ

પ્રકાશક : અવેરી શ્રીમનલાલ મોહનલાલ

મર્ઝ્યાન રોડ, કુંગરી, અમદેરી.

— દેવ દર્શનાદિ ધર્મકરણી —

એ લવ્ય આત્માઓના ભાવિ ઉન્નત જીવનની ચાવી છે.

ॐ હૌં શ્રૌં અર્હં નમઃ

દેવ-દર્શન

શ્રી વીતરાગદેવ અને તેમનાં દર્શન, પૂજન, સ્તવનાદિનું
શાસ્ત્રગમ્ય, યુક્તિગમ્ય અને અનુભવગમ્ય
વિસ્તૃત સ્વરૂપ-દર્શન.

[શાસ્ત્રીય પ્રમાણે સહિત.]

લેખક : પૂ. સુનિરાજ શ્રી ભદ્રંકરવિજયજી મહારાજ

પ્રકાશક : અંબેરી ચીમનલાલ મોહનલાલ

મથુરાના રોડ, ડુંગરી, અંબેરી.

વિપત્તિ એ સાચી વિપત્તિ નથી. વીતરાગનું વિસ્મરણ એજ
સાચી વિપત્તિ છે. સંપત્તિ એ સાચી સંપત્તિ નથી :
વીતરાગનું સ્મરણ એજ સાચી સંપત્તિ છે.

∴ ભેટ ∴

વિક્રમ સંવત્ ૧૯૯૮ની સાલમાં પૂ. સિદ્ધાન્તમહોદધિ,
ચારિત્રચૂડામણિ, આચાર્યદેવ શ્રીમદ્ વિજયપ્રેમ-
સૂરીશ્વરજી મહારાજના પદપ્રભાકર પરમ શાસનપ્રભાવક,
વ્યાખ્યાનવાચસ્પતિ, આચાર્યદેવ શ્રીમદ્ વિજયરામચન્દ્ર-
સૂરીશ્વરજી મહારાજની છત્રછાયામાં અંધેરી મુકામે શ્રેષ્ઠિવર્ય
શ્રીયુત માણેકલાલ ચુનીલાલ જી. પી. તરફથી કરાવવામાં
આવેલા શ્રી ઉપધાન તપ પ્રસંગે, શ્રી ઉપધાન તપની આરા-
ધાનામાં જોડાયેલા સાધર્મિક બન્ધુઓ અને બહેનોને તથા દેવ-
દર્શનાદિ ધર્મકરણીમાં રક્ત રહેનારા બીજા પણ સાધર્મિક
ભાઈઓ અને બહેનોને શ્રી જિનેશ્વરદેવની ભક્તિમાં વિધિ-
પૂર્વક તથા પ્રીતિપૂર્વક આગળ વધવામાં સહાયક થવા માટે,
શ્રી રાજનગરનિવાસી શ્રેષ્ઠિવર્ય શ્રીયુત મોહનલાલ હેમચંદનાં
ધર્મપત્ની અ. સૌ. સ્વ. જાસુદયાધીના પુણ્યાર્થે
તેમના સુપુત્રો તરફથી ભેટ !

મુદ્રક : કેશવલાલ સાંકળચંદ શાહ, ધી વીરવિજય પ્રિન્ટીંગ પ્રેસ,
સલાપોસ કોસ રોડ-અમદાવાદ.

પ્રસ્તાવના.

શ્રી જૈનશાસનમાં શ્રી વીતરાગદેવનાં દર્શન, પૂજન અને સ્તવનાદિ, એ પ્રત્યેક સાધુ અને શ્રાવક માટે નિત્ય અને આવશ્યક કર્તવ્ય તરીકે ઉપદેશાયેલાં છે. એ ઉપદેશના આધારે આજે પણ પ્રત્યેક જૈન,—પછી તે સાધુ હોય या ગૃહસ્થ, પુરૂષ હોય या સ્ત્રી, બાલક હોય या વૃદ્ધ, યુવાન હોય या યુવતી,—સર્વ કોઈ શ્રદ્ધાપૂર્વક શ્રી જિનેશ્વરદેવનાં દર્શનાદિ કરે છે: અને તેનાથી, વ્યક્તપણે કે અવ્યક્તપણે અનેક પ્રકારના ફાયદાઓ ઉઠાવે છે.

શાસ્ત્રોમાં શ્રી વીતરાગદેવનાં દર્શન, પૂજન અને સ્તવનાદિને તેને આચરનાર ભવ્યાત્માઓના, ભાવિ ઉન્નત જીવનની અચૂક આગાહીઓ રૂપ ગણેલાં છે. જે આત્મા જેટલી ઉચ્ચ વ્યક્તિને પૂજે છે, તે આત્મા તેટલી ઉચ્ચ સ્થિતિએ પહોંચે છે, એ સર્વમાન્ય સિદ્ધાન્ત છે. શ્રી વીતરાગનું દર્શન કરનારા, શ્રી વીતરાગની પૂજા કરનારા અને શ્રી વીતરાગની સ્તુતિ કરનારા, અનુક્રમે શ્રી વીતરાગની સમાન બને છે એ વાતમાં શ્રી જૈન કે જૈનેતર સર્વ કોઈ પ્રામાણિક દર્શનકારો ૧એકમત છે.

૧-‘ જૈનેતર દર્શનકારોને પ્રામાણિક દર્શનકારો કેમ કહી શકાય ? ’—એવી શંકા નહિ કરવી : કારણ કે—જૈનેતર દર્શનકારો પણ જેટલે અંશે પ્રમાણશાસ્ત્રને માન્ય રાખીને પ્રત્યક્ષાદિ પ્રમાણથી અવિરૂદ્ધપણે વસ્તુતત્ત્વનું પ્રતિપાદન કરે છે, તેટલે અંશે તેઓ પ્રામાણિક છે અને તે સિવાયના અંશોમાં અપ્રામાણિક છે.

પૂ. ઉપાધ્યાય શ્રીમદ્ યશોવિજયજી મહારાજ શ્રી
'પરમાત્મ પંચવિશતિકા' માં ક્રમાવે છે કે—

‘ઈલિકા ભ્રમરીધ્યાનાત્, ભ્રમરીત્વં યથાઽપ્નુતે ।
તથા ધ્યાયન્ પરાત્માનં, પરમાત્મત્વમાપ્નુયાત્ ॥ ૧ ॥’

ઇલિકા-ઇયળ જેમ ભમરીના ધ્યાનથી ભમરીપણને
પામે છે, તેમ શ્રી વીતરાગ પરમાત્માને ધ્યાનાર-સેવન, પૂજન
અને ઉપાસનાદિ દ્વારા તેમનામાં ચિત્તને પરોવનાર, શ્રી પર-
માત્મપણને અર્થાત્ શ્રી વીતરાગપણને પ્રાપ્ત કરે છે. (૧)

યોગદર્શનના પ્રણેતા શ્રી પતંજલિ પણ ‘યોગ-
સૂત્ર’ માં પ્રરૂપે છે કે—

‘વીતરાગવિષયં વા ચિત્તં ।’ અ. ૧, સુ.-૩૮

અર્થાત્—શ્રી વીતરાગપુરૂષોને ધ્યેય રૂપે ગ્રહણ કર-
વાથી, યોગી પુરૂષનું ચિત્ત ધ્યાતાધ્યેય રૂપ થાય છે—એ
નિયમાનુસાર, રાગદ્વેષાદિથી રહિત થઈ શાંત થાય છે—
સ્થિરતાને પામે છે.

શ્રી વીતરાગદેવનાં દર્શન-પૂજન-સ્તવનાદિને, વર્તમાન
જીવન અને આગામી જીવનની ઉન્નતિના અર્થી એવા સર્વ
કેઈ વિબુધ જનોએ આવશ્યક કર્તવ્ય તરીકે માન્ય રાખેલ
છે : તેા પણ તેનો સક્રિય અમલ જેટલો શ્રી જૈનશાસનમાં
થઈ રહેલો છે, તેટલો બીજી કેઈ જગ્યાએ નથી. જૈન વર્ગમાં
પણ જેઓ શ્રી વીતરાગ દેવનાં દર્શનાદિ નિત્ય અને નિય-
મિત કરે છે, તેઓમાંના પણ ઘણા ખરા શ્રી વીતરાગદેવના
સ્વરૂપથી અપરિચિત અને તેમની ભક્તિ આદિના રહસ્યથી
મોટા ભાગે અબજુ હોય છે. એ કારણે તેઓને જેવો લાભ થવો

જોઈએ, તેવો થઈ શકતો નથી. જો કે-શ્રી વીતરાગદેવ અને તેમની ભક્તિનું સ્વરૂપ યોગિઓને પણ અગમ્ય તથા અધ્યાત્મવેત્તાઓને પણ અગોચર હોય છે, તો પણ બાલભૂવોના હિતને માટે શાસ્ત્રકાર મહર્ષિઓએ તેને સૌ કોઈ સમજી શકે તેવી ભાષામાં સરળ રીતે સમજાવવા ઓછો પ્રયાસ નથી કર્યો. એના આધારે જ આજે ચર્ચિત્ આરાધન થઈ રહ્યું છે.

શ્રી વીતરાગની ભક્તિ, એ આ વિષમય દુનિયામાં અમૃતનો કુંડ છે. એમાં સ્નાન કરનાર આત્મા પાપપંકથી પાવન થયા સિવાય રહેતો નથી. શ્રી વીતરાગની ભક્તિ રૂપી અમૃતના કુંડમાં નિરન્તર સ્નાન કરવા માટે શાસ્ત્રકારોએ અનેક પ્રકારના માર્ગો બતાવ્યા છે: તેમાં નિત્ય શાસ્ત્રોક્ત વિધિપૂર્વક દેવદર્શન કરવું, એ મુખ્ય છે. આબાલવૃદ્ધ સૌ કોઈ વડે સહેલાઈથી આચરી શકાય તેવું પવિત્ર ધર્મકૃત્ય છે. એ આત્મા ઉપર લાગેલ કર્મમલને ધોવા માટે એક પ્રકારનું આંતરિક સ્નાન છે.

પરમાર્થદર્શી મહાપુરુષો ભારપૂર્વક ફરમાવે છે કે- નિત્ય શ્રી વીતરાગદેવના દર્શનાદિથી પાપરજ નાશ પામે છે અને પુણ્યસમૂહ એકત્રિત થાય છે. તેથી તે ક્રિયાઓ શ્રી જૈન સંઘ અને ઉપલક્ષણથી સમસ્ત વિશ્વને એકાંત કલ્યાણુકર છે. એવી એકાંત કલ્યાણુકારિણી કરણી કેવળ રૂઢિ માત્રથી જ થાય અગર સાંસારિક લોભ-લાલચથી જ થાય, તે શાસ્ત્રકારોને ઇષ્ટ નથી. દુનિયાદારીનાં પ્રત્યેક કાર્યો, તેની વિધિથી કરવામાં આવે, તો જ જેમ કૃળીભૂત થાય છે, તેમ આત્મશ્રેય અને લોકોત્તર કલ્યાણુને સાધી આપનારાં કાર્યો પણ, તેની વિધિથી થાય તો જ કાર્યસાધક બને છે. શ્રી વીતરાગદેવનાં

દર્શનાદિ માટે શ્રી જૈન શાસ્ત્રોમાં જે વિધિ આદિ પ્રદર્શિત કરેલ છે, તેને ચર્તિકચિત સમજાવવા આ પુસ્તકદ્વારા પ્રયાસ કરવામાં આવ્યો છે. એમાં અજ્ઞાનતાના દોષથી યા પ્રેસ વિગેરેના દોષથી જે કાંઈ અશુદ્ધિઓ રહી જવા પામી હોય, તેને સુસુ વાચકગણે સુધારીને વાંચવા વિનંતિ છે.

આ પુસ્તક તૈયાર થવામાં પ્રધાન નિમિત્ત, અમદાવાદના વતની અને ધંધાર્થે અધેરી (મુંબઈ)માં નિવાસ કરતા સુશ્રાવક ચીમનલાલ મોહનલાલ ઝવેરી છે. શ્રી જિનેશ્વરદેવનાં દર્શન-પૂજન-સ્તવનાદિ નિત્યકરણીઓની પાછળ ચાલતી અજ્ઞાનતા, અવિધિ અને આશાતનાઓ જેમ અને તેમ ઓછી થાય અને તે ક્રિયાઓ કરનારાઓ સમજપૂર્વક, વિધિપૂર્વક અને આશાતનાઓ આદિને ટાળવા પૂર્વક કરે, તો ઘણું લાભ થાય, -એ જાતિના શુભ ધરાદાથી આ જાતિનું લખાણ કરવાની તેમની ઘણા વખતની માગણી હતી. તેના ક્રૂણ રૂપે આ પુસ્તક તૈયાર થયું છે. અર્થી આત્માઓ તેનો યથાયોગ્ય લાભ ઉઠાવે, એ જ એક શુભાભિલાષા.

કરમચંદ જૈન પૌષ્ઠશાળા
વિ. સં. ૧૯૯૮, પોષ સુદ ૧૩
બુધવાર, તા. ૩૧-૧૨-૪૧

મુનિ ભદ્રંકરવિજય.

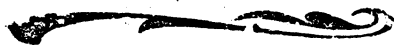

આ પુસ્તકમાં સાક્ષી તરીકે ઉપયોગમાં લેવાએલા

શાસ્ત્રગ્રન્થોની યાદી.

૧-શ્રી લલિત વિસ્તારા	૧૬-શ્રી ધર્મખિન્દુ
૨-શ્રી હારિભદ્રીય અષ્ટક	૧૭-શ્રી વીતરાગ સ્તોત્ર
૩-શ્રી યોગશાસ્ત્ર	૧૮-શ્રી પ્રતિમાશતક
૪-શ્રી દેવાધિદેવ સ્તોત્ર	૧૯-શ્રી દેવવંદન લાખ્ય
૫-શ્રી દ્વાત્રિંશદ્ દ્વાત્રિંશિકા	૨૦-શ્રી ભગવતી સૂત્ર
૬-શ્રી અભિધાન ચિન્તામણિ	૨૧-શ્રી રાયપસેણીય સૂત્ર
૭-શ્રી ભક્તામર સ્તોત્ર	૨૨-શ્રી ઉવવાઈ સૂત્ર
૮-શ્રી મહાદેવ સ્તોત્ર	૨૩-શ્રી ઉત્તરાધ્યયન સૂત્ર
૯-શ્રી આવશ્યક નિર્ચુકિત	૨૪-શ્રી કલ્યાણમંદિર સ્તોત્ર
૧૦-શ્રી કર્મવિપાક કર્મગ્રંથ	૨૫-શ્રી પોડશક પ્રકરણ
૧૧-શ્રી પંચસંગ્રહ	૨૬-શ્રી અધ્યાત્મસાર
૧૨-શ્રી યોગખિન્દુ	૨૭-શ્રી કલ્પસૂત્ર સુબોધિકા
૧૩-શ્રી તત્ત્વાર્થાધિગમ સૂત્ર	૨૮-શ્રી સિન્દૂર પ્રકર
૧૪-શ્રી પૂજા પ્રકરણ	૨૯-શ્રી અનુયોગદ્વાર સૂત્ર
૧૫-શ્રી પૂજા વિશિકા	૩૦-શ્રી ઉપદેશતરંગિણી

∴ અનુક્રમણિકા ∴

પ્રકરણ ૧ લું : પૃ. ૩ થી ૬

“ દેવ ” શબ્દની વ્યુત્પત્તિ.

પ્રકરણ ૨ ભું : પૃ. ૭ થી ૧૬

દેવપૂજનની અગત્યતા.

પ્રકરણ ૩ ભું : પૃ. ૧૭ થી ૨૦

પારમર્થિક દેવનું સ્વરૂપ.

પ્રકરણ ૪ થું : પૃ. ૨૧ થી ૨૫

શુદ્ધ દેવનું લક્ષણ.

પ્રકરણ ૫ મું : પૃ. ૨૬ થી ૩૫

દેવાધિદેવનું વર્ણન.

પ્રકરણ ૬ દુહું : પૃ. ૩૬ થી ૪૨

શ્રીજિવમહત્વની-સિદ્ધિ.

પ્રકરણ ૭ મું : પૃ. ૪૩ થી ૫૧

દેવાધિદેવનાં નામો.

પ્રકરણ ૮ મું : પૃ. ૫૨ થી ૬૨

દેવાધિદેવના-અતિશયો.

પ્રકરણ ૯ મું : પૃ. ૬૩ થી ૬૫

ભગવંતની વાણીના પાંત્રીસ અતિશયો.

પ્રકરણ ૧૦ મું : પૃ. ૬૬ થી ૬૭

દેવાધિદેવનું અઠાર દોષરહિતપણું.

પ્રકરણ ૧૧ મું : પૃ. ૬૮ થી ૭૨

શ્રી જિનેશ્વરદેવના આત્માઓની અનાદિ ઉત્તમતા.

પ્રકરણ ૧૨ મું : પૃ. ૭૩ થી ૭૪

શ્રી તીર્થંકરપરમાત્માની ત્રીજા ભવની કલ્યાણકારિણી સાધના.

પ્રકરણ ૧૩ મું : પૃ. ૭૫ થી ૭૮

દેવાધિદેવના દર્શન-પૂજન આદિનું ફળ.

પ્રકરણ ૧૪ મું : પૃ. ૭૯ થી ૮૩

શ્રી વીતરાગ પરમાત્માની ભક્તિનું ફળ.

પ્રકરણ ૧૫ મું : પૃ. ૮૪ થી ૮૫

શ્રી વીતરાગ પરમાત્માની પ્રાર્થનાનું ફળ.

પ્રકરણ ૧૬ મું : પૃ. ૮૬ થી ૮૭

શ્રી જિનપૂજનની-ન્યાયપુરસ્સરતા.

પ્રકરણ ૧૭ મું : પૃ. ૮૮ થી ૧૦૦

શ્રી જિન-પૂજન-વિધિ.

પ્રકરણ ૧૮ મું : પૃ. ૧૦૧ થી ૧૦૬

શ્રી જિનપૂજા સંબંધી-શંકા-સમાધાન.

પ્રકરણ ૧૯ મું : પૃ. ૧૦૭ થી ૧૧૦

શ્રી વીતરાગ-દર્શનનો-મહિમા.

પ્રકરણ ૨૦ મું : પૃ. ૧૧૧ થી ૧૧૪

શ્રી જિનદર્શન વખતની વિચારણા.

પ્રકરણ ૨૧ મું : પૃ. ૧૧૫ થી ૧૨૩

શ્રી વીતરાગ પરમાત્માના દર્શન વખતે સ્તવના.

પ્રકરણ ૨૨ મું : પૃ. ૧૨૪ થી ૧૨૯

શ્રી જિનગુણ-સ્તવન-મહિમા.

પ્રકરણ ૨૩ મું : પૃ. ૧૩૦ થી ૧૪૨

ચૈત્યવંદન કરવાની વિધિ.

પ્રકરણ ૨૪ મું : પૃ. ૧૪૩ થી ૧૬૨

શકેસ્તવ-ભાવ જિનેશ્વરોનું સ્વરૂપ.

પ્રકરણ ૨૫ મું : પૃ. ૧૬૩ થી ૧૬૮

સ્થાપના અરિહંતની ભક્તિ.

પ્રકરણ ૨૬ મું : પૃ. ૧૬૯ થી ૧૭૩

શ્રી જિનપૂજનથી ત્રણ ગુણની સિદ્ધિ.

પ્રકરણ ૨૭ મું : પૃ. ૧૭૪ થી ૧૭૬

શ્રી જિનપૂજનના અભાવે ત્રણ પ્રગટ દોષ.

પ્રકરણ ૨૮ મું : પૃ. ૧૭૭ થી ૧૯૨

દેવદર્શન સંબંધી શંકા-સમાધાન.

પ્રકરણ ૨૯ મું : પૃ. ૧૯૩ થી ૨૦૬

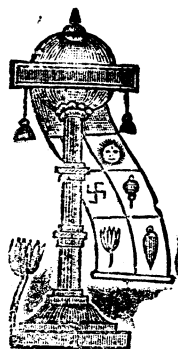
શ્રી જિનભવનમાં તજવા યોગ્ય આશાતનાઓ.

પ્રકરણ ૩૦ મું : પૃ. ૨૦૭ થી ૨૨૬.

દેવદર્શન-ઉપસંહાર.

દેવ.

દર્શન.

શ્રી દેવ-દર્શન-ફલ-વર્ણન.

“યાસ્યામ્યાયતનં જિનસ્ય લભતે, ધ્યાયંશ્ચતુર્થે ફલમ,
ષષ્ઠં ચોત્થિત ઉચ્ચતોઽષ્ટમમથો, ગન્તું પ્રવૃત્તોઽધ્વનિ ।
શ્રદ્ધાલુર્દશમં બહિર્જિનગૃહાત્, પ્રાપ્તસ્તતો દ્વાદશં,
મધ્યે પાક્ષિકમીક્ષિતે જિનપતૌ, માસોપવાસં ફલમ્ ॥૧૧”

શ્રદ્ધાળુ આત્મા—

શ્રી જિનમન્દિરે જવાનું ચિન્તવન કરતાં એક ઉપવાસના ફળને,
શ્રી જિનમન્દિરે જવાને માટે ઉભો થયે એક છઠ્ઠ તપના ફળને,
શ્રી જિનમન્દિરે જવાની પ્રવૃત્તિ કરતે એક અઠ્ઠમ તપના ફળને,
શ્રી જિનમન્દિરની નજદિકમાં આવતાં ચાર ઉપવાસના ફળને,
શ્રી જિનમન્દિરમાં પ્રવેશ કરતી વેળાએ પાંચ ઉપવાસના ફળને,
શ્રી જિનમન્દિરના મધ્યભાગે પહોંચતાં પંદર ઉપવાસના ફળને,

— અને —

શ્રી જિનમન્દિરમાં પ્રભુદર્શન કરતાં એક માસોપવાસના ફળને
—પ્રાપ્ત કરે છે.

ભગવાનના યથાર્થ ગુણોને વિષે બહુમાનયુક્ત બનેલા
આત્માને એકાગ્ર ચિત્તે શ્રી જિનદર્શન કરતાં ઉપર જણાવેલ
ફળ મળે છે, એ તો એક વ્યવહારિક વચન છે. નિશ્ચયથી
તો જેમ જેમ ભાવની વિશેષતા ભળતી જાય છે, તેમ તેમ
ફળની વિશેષતાનું કાંઈ માપ જ રહેતું નથી. ભાવપૂર્ણ ભક્તને
તો ચાલત કેવલજ્ઞાન અને કેવલદર્શન પણ મુક્તિ બને છે.

પ્રકરણ-પહેલું.

“દેવ” શબ્દની વ્યુત્પત્તિ.

‘દિવુ’ ક્રીડા-વિજિગીષા-દ્યુતિ-દીપ્તિ-સ્તુતિ-મોદ-મદ-કાન્તિ-સ્વપ્ન-ગતિષુ’ इति वचनाद् दीव्यते-स्तूयते इति देवः ।

દિવ્ । ધાતુ સંસ્કૃત ભાષામાં ક્રીડા, વિજિગીષા, દ્યુતિ, દીપ્તિ, મોદ, મદ, કાન્તિ, ગતિ આદિ અનેક અર્થોમાં વપરાય છે. અહીં મુખ્યપણે દેવ શબ્દથી દીવ્યતે-સ્તૂયતે इति देवः બીજાઓ વડે સ્તવાય-સ્તુતિ કરાય તે દેવ, એવો અર્થ લેવાનો છે અને બીજા પણ ક્રીડાદિ અર્થો ગૌણપણે સમજવાના છે. દેવમાં એ બધા અર્થો અને બીજા પણ ઘણા અર્થો ઘટે છે. દેવ એટલે સ્તવનીય, ક્રીડનશીલ, વિજિગીષાવાન, દ્યુતિમાન, દીપ્તિમાન, સ્તુતિમાન, મોદવાન, મદવાન, કાન્તિમાન અને ગતિમાન ઇત્યાદિ. કિન્તુ અહીં એ બધા અર્થોનો વિચાર નહિ કરતાં કેવળ સ્તુતિ અર્થનો જ વિચાર મુખ્ય છે.

“ દીવ્યતે-સ્તૂયતે, ભક્તિભરનિર્ભરામરપ્રમુખપ્રભૃતિભિર્મ-
યૈરનવરતમિતિ દેવઃ । સ ચ કલેશકર્મવિપાકાશયૈરપરામૃષ્ટઃ
પુરુષવિશેષ ईश्वरः । ”

લક્ષિતના સમૂહથી ભરપૂર બનેલા દેવેન્દ્ર આદિ ભવ્ય જીવો વડે જેઓ નિરન્તર સ્તવાય છે-સ્તુતિ કરાય છે, તે દેવ છે અને તે કલેશ-કર્મનાં કારણો, કર્મ-કૃતિના પરિણામો, વિપાક-કર્મનાં ફળો અને આશય-કર્મપરિણામજનિત સંસ્કાર વિશેષો-

તેથી સર્વથા અપરામૃષ્ટ-અસ્પૃષ્ટ પુરુષ વિશેષ છે અને તે ઈશ્વર, પરમાત્મા, પારગત, સુગત અને અર્હન્ આદિ ભિન્ન ભિન્ન નામોથી સંબોધાય છે.

દેવનું સ્વરૂપ સ્પષ્ટ સમજવા માટે શાસ્ત્રકારોએ તેના સંક્ષેપમાં પાંચ લેહ પાડી બતાવ્યા છે. નરદેવ, દ્રવ્યદેવ, ભાવદેવ, ધર્મદેવ અને દેવદેવ-દેવાધિદેવ-એ પાંચે પ્રકારના દેવોમાં વધતા ઓછા અંશે સ્તવનીયપણું, ક્રીડન-શીલપણું અને દીપ્તિમાનપણું વિગેરે રહેલું છે. કિન્તુ સ્તવનીય-પણા આદિનો પ્રકર્ષ-સર્વાંશ સ્તવનીયપણું વિગેરે તો અંતિમ દેવાધિદેવમાં જ ઘટે છે. બલદેવ, વાસુદેવ, ચક્રવર્તી, રાજા-મહારાજા અને મહર્ષિક આદિ નરદેવ ગણાય છે. તેમની દીપ્તિ, કાન્તિ અને ઐશ્વર્ય આદિ અન્ય મનુષ્યો કરતાં ચઢીયાતાં હોય છે. તેથી તેઓ અન્ય મનુષ્યો વડે સ્તવાય છે-પૂજાય છે અને બહુમાનાદિ પામે છે. દ્રવ્યદેવ તે છે કે જેઓ વર્તમાનમાં દેવ નથી, પણ ભવિષ્યમાં દેવ થનારા છે, દેવગતિમાં જવાને યોગ્ય કર્મ જેમણે ઉપાર્જન કર્યું છે એવા સમ્યગ્દષ્ટિ, દેશ-વિરતિધર, સર્વવિરતિધર અને બીજા પણ સદાચરણી મનુષ્ય અને તિર્યચો આદિ દ્રવ્યદેવ છે: તેઓમાં પણ વર્તમાનકાળે તેમજ આગામીકાળે સ્તવનીયપણું આદિ ઘટે છે. ભાવદેવ તે દેવ-ગતિને પ્રાપ્ત થયેલા ભવનપતિ, વ્યંતર, જ્યોતિષ્ક અને વૈમાનિક નિકાયમાં ઉત્પન્ન થયેલા જીવો છે. તેઓ દેવગતિના અનુપમ સુખોનો ભોગવટો કરી રહ્યા છે તેથી તેમનામાં દેવત્વ-સ્વામિત્વ-ઈશ્વરત્વ વિગેરે પ્રગટપણું રહેલું જ છે. ધર્મદેવ-સુસાધુઓ અને ગુરૂજનો છે. જેઓ વર્તમાનકાળે

ધર્મને આચરી રહ્યા છે અને પોતાના સંસર્ગમાં આવનારા યોગ્ય આત્માઓને ધર્મમાર્ગે વાળી રહ્યા છે. તેઓ પણ ધર્માર્થિ ઉત્તમ આત્માઓને સ્તવનીય છે અને તપ સંયમાદિ ઐશ્વર્યને ધારણ કરનારા છે, તેથી દેવ વ્યપદેશને યોગ્ય છે. છેલ્લા દેવાધિદેવ છે. જેઓ દેવદેવ, મહાદેવ, અર્હન, પુરૂષોત્તમ, શંભુ, સ્વયંભૂ અને ભગવાન આદિ પદોથી સંબોધાય છે તથા જેઓમાં સ્તુતિ કરવાને યોગ્ય સમગ્ર વસ્તુઓ રહેલી છે. કહ્યું છે કે—

“પેશ્વર્યસ્ય સમગ્રસ્ય, રૂપસ્ય યદાસઃ ત્રિયઃ ।

ધર્મસ્યાથ પ્રયત્નસ્ય, ષણ્ણાં ભગ હતીક્ષ્ણા ॥ ૧ ॥”

[લલિતવિસ્તરા]

સમગ્ર ઐશ્વર્ય, રૂપ, યશ, શ્રી-લક્ષ્મી, ધર્મ અને પ્રયત્ન એ છ ને ભગ એવી સંજ્ઞા આપવામાં આવી છે. એ છ વસ્તુઓ જેઓમાં પરિપૂર્ણ હોય છે તેઓ ભગવાન કહેવાય છે.

દેવાધિદેવમાં એ છ વસ્તુઓનો સંપૂર્ણ યોગ રહેલો છે. સમગ્ર ઐશ્વર્ય ત્રિદશપતિ—ઇન્દ્રો પણ જેઓના ચરણમાં ભક્તિથી નમ્ર બનીને લુંઠન કરે છે તથા શુભાનુબન્ધ મહાપ્રાતિહાર્યો વડે પૂજા કરે છે. જેઓનું રૂપ પણ અદ્વિતીય હોય છે. સઘળા દેવતાઓ પોતાના પ્રભાવ વડે પોતાના રૂપને એક અંગુઠ પ્રમાણ વિકુર્વે તો પણ શ્રી જિનેશ્વરના ચરણના અંગૂઠા આગળ તે રૂપ ખૂઝાઈ ગયેલા અંગારા-કોલસાસમાન ભાસે. પ્રભુનો યશ પણ રાગદ્વેષ, પરીષદ અને ઉપસર્ગોને સંપૂર્ણપણે હઠાવવાના પરાક્રમથી સર્વત્ર ફેલાયેલો છે અને ત્રણે લોકને સદાકાળ આનંદ આપવાવાળો છે. લક્ષ્મી પણ ધ્વાતિકર્મના ઉચ્છેદથી પ્રાપ્ત થયેલ કેવલાલોક-કેવળજ્ઞાન અને

નિરતિશય સુખરૂપ જેઓને શાશ્વત હોય છે, ધર્મ પણ સમ્યગ્દર્શન જ્ઞાન ચારિત્રરૂપ અથવા દાનશીલ તપ અને ભાવનાદિરૂપ, સાશ્વત અને અનાશ્રવ એવા બે લેહવાળો તથા મહાયોગાત્મક જેઓને સર્વોત્કર્ષપણે હોય છે, તથા પ્રયત્ન પણ જેઓનો પરમ વીર્યથી ઉત્પન્ન થયેલ એકરાત્રિકી આદિ મહાપ્રતિમાઓના કારણભૂત તથા કેવલીસમુદ્ધાત અને યોગનિરોધ રૂપ શૈલેશી અવસ્થાઓ વડે વ્યંજ્ય હોય છે, તેઓ ભગવાન કહેવાય છે. એવા પ્રકારના દેવાધિદેવ એ જ સર્વ પ્રેક્ષાવાન પુરૂષોને સ્તવનીય, અર્ચનીય અને નમસ્કરણીય છે. તેમનું સ્તવન, અર્ચન અને વન્દન જે રીતે મુક્તિ નિમિત્ત થાય છે તે રીતે અન્ય સંસારી દેવોનું મુક્તિ નિમિત્ત થતું નથી, કિન્તુ અનર્થને માટે થાય છે. કીડા પણ દેવાધિદેવની આત્મશુભાં રમણતા કરવા રૂપ પરમાનંદને આપનારી હોય છે, વિજિગીષા પણ આંતરિક શત્રુઓને જીતવાની હોવાથી પરમ નિર્દોષ હોય છે. દીપ્તિ પણ ત્રૈલોક્યને આનંદકારી હોય છે. મદ્દ પણ સર્વ પ્રકારના મદ્દોને ઉતારનાર નિર્દોષ આત્મસ્વભાવમાં સ્થિર-અવિચલિત રહેવા રૂપ હોય છે. કાન્તિ પણ અનન્યસાધારણ સર્વ લોકને સુખ કરનારી હોય છે, તથા ગતિ પણ-એક જ સમયમાં સમસ્ત લોકના મસ્તક ઉપર ફરી પાછા ન ફરવું પડે તે રીતે પહોંચાડનારી સર્વોત્કૃષ્ટ હોય છે. એ પ્રકારના દેવાધિદેવનું સર્વોત્કૃષ્ટ સ્તવનીયપણું પૂર્વ મહર્ષિઓએ જે રીતે કરમાવ્યું છે તે હવે પછીના પ્રકરણોમાં અધિક સ્પષ્ટ થશે.

પ્રકરણ-ખીન્નું.

દેવપૂજનની અગત્યતા.

“ નામાદિમેદૈવિંશદૈશ્વર્યભિ, -યે લોકકાલત્રિતયં પુનન્તઃ ।
ભવોદ્વિજાં મુક્તિપદં દદન્તે, સર્વેઽપિ તે સર્વવિદો જયન્તુ ॥૧૧ ॥ ”

નિર્મલ નામ, સ્થાપના, દ્રવ્ય અને લાવ એ ચાર લેદો વડે ત્રણે લોકને ત્રણે કાળ પવિત્ર કરતા જેઓ ભવથી ઉદ્ધિમ થયેલા આત્માઓને મુક્તિ પદ આપે છે તે સર્વે સર્વવિદો- જિનેશ્વરો જયવંત-સર્વોત્કૃષ્ટપણે વર્તો-

[આચાર્ય શ્રી મુનિમુંદરસૂરિજી]

શાસ્ત્રકારોએ ધર્મરૂપી પ્રાસાદ ઉપર આરોહણ કરવાને પ્રથમ ભૂમિકારૂપ ચાર પગથીયાં બતાવ્યાં છે, તેમાં સૌથી પ્રથમ સ્થાન દેવગુરના પૂજનને, ખીન્નું સ્થાન સદાચારને, ત્રીજું તપને અને ચોથું મુક્ત્યદ્રેષ-મોક્ષ પ્રત્યે અપ્રીતિના અભાવને આપ્યું છે. એ ચારને ભગવાન્ હરિભદ્રસૂરીશ્વરજી આદિ મુનિપુંગવો ‘પૂર્વ-સેવા’ શબ્દથી સંબોધે છે. એ ચાર ધર્મના પાયારૂપ છે. મુક્તિના અદ્વિતીય કારણભૂત સમ્યગ્દર્શન, દેશ-વિરતિ અને સર્વવિરતિ આદિ ધર્મની પ્રાપ્તિને નિકટ લાવનાર તરીકે એ ચારની શાસ્ત્રમાં ગણના કરવામાં આવી છે. તેમાં સૌથી પ્રથમ દેવગુરનું પૂજન છે. ગુર તરીકે માતા, પિતા, કલાચાર્ય, વડીલ, વૃદ્ધ અને ધર્મશાસ્ત્રોનો ઉપદેશ રનારાને ગણ્યા છે. તથા દેવ તરીકે તે તે શાસ્ત્રોમાં

પ્રસિદ્ધ તે તે મતના પ્રણેતા દિવ્ય પુરૂષોને ગણેલા છે. તે દેવ અને ગુરૂની પૂજાથી આત્માની સાથે લાગેલો સહજ કર્મમલ ઓછો થાય છે અને એ સહજ કર્મમલ ઓછો થવાથી આત્માની સહજ-અનાદિસિદ્ધ યોગ્યતા-ઉત્તમતા આવિર્ભાવ પામે છે. ઉત્તમતા પ્રગટવાથી સદાચાર અને તપનું સામર્થ્ય પ્રગટે છે. તથા સદાચાર અને તપના બળથી મુક્તિ, મુક્તિનાં સાધનો અને મુક્તિના સાધક મહા-પુરૂષો પ્રત્યેનું માત્સર્ય નાશ પામે છે. એ નાશ પામવાથી મુક્તિ પ્રત્યે અનુરાગ પ્રગટે છે અને એ અનુરાગ અનુક્રમે સર્વ કલ્યાણના આકર્ષણનું અવન્ધ્ય કારણ બને છે. દેવ અને ગુરૂનું પૂજન આ રીતે ઉત્તરોત્તર કલ્યાણ પ્રાપ્તિનું પરમ અંગ બને છે. તેનું મુખ્ય કારણ એ છે કે એ પૂજનની પાછળ ગુણબહુમાનનો લાવ હોય છે અને ગુણબહુમાનનો લાવ એ ચિત્તનો અતિ વિશુદ્ધ આશય હોવાથી કર્મનિર્જ-રાનું અમોઘ સાધન બને છે.

અનાદિ લવચકમાં પરિભ્રમણ કરતા સર્વ કોઈ આત્માઓ પ્રથમથી જ શુદ્ધ હોતા નથી. કિન્તુ કર્મમલથી વ્યાપ્ત હોય છે. એ દશામાં સર્વ આત્માઓને કદી પણ નહિ જોયેલી કે નહિ અનુભવેલી એવી મુક્તિ, તેનાં સાધન અને સાધક પ્રત્યે અનુરાગ પ્રગટે એ અસંભવિત પ્રાયઃ છે. કિન્તુ તે સર્વ પ્રત્યે માત્સર્ય, અરૂચિ અને અપ્રીતિ હોય એ સંભવિત પ્રાયઃ છે. એ રીતે મુક્તિ પ્રત્યે અનુરાગનો અભાવ અને અપ્રીતિનો સફળાવ જ્યાં સુધી હોય ત્યાં સુધી મુક્તિ માટે સદાચારનું પાલન કે તપનું સેવન પણ ન હોય એ સંભવિત છે. એ ન હોય ત્યાં

સુધી આવતાં નવીન કર્મોનું રોકાણ અને પ્રાચીન કર્મોનો ક્ષય પણ ન થાય એ સહજ છે અને એ ન થાય ત્યાં સુધી જીવનું ભવભ્રમણ અટકે નહિ કિન્તુ અધિકાધિક વેગપૂર્વક અનંત-કાલ સુધી ચાલ્યા કરે એમાં આશ્ચર્ય નથી. એ સઘળી આપત્તિનો અંત આણવા સૌથી પ્રથમ અને સૌ કોઈ સહેલાઈથી આચરી શકે તેવું સાધન કોઈ પણ હોય તો તે દેવ-ગુરું પૂજન છે અને તેમાં પણ દેવની પૂજા મુખ્ય છે. એ પૂજન કરવામાં સદાચારનું સર્વોત્કૃષ્ટ પાલન, તપનું ઉત્કૃષ્ટ સેવન તથા સદાચાર અને તપનું સેવન કરીને તેના સર્વોત્કૃષ્ટ કૃણ તરીકે મુક્તિને મેળવવાનો ભાવ રહેલો છે.

જો કે દેવની પૂજા કરનાર દરેક વ્યક્તિને દેવપૂજના પ્રારંભમાં જ એ ભાવ રહેલો કે પ્રગટેલો હોય છે એવો નિયમ નથી તો પણ જગતમાં એ પૂજનનો પ્રચાર કરનાર અને એને પ્રથમ ઉપદેશનાર મહર્ષિઓનો આશય અને હેતુ એ સિવાય બીજો કોઈ નથી. પોતાની અજ્ઞાનતા, સ્વાર્થ-લોભપતા કે બીજી અધમતાના કારણે એ પૂજન કરનારા પણ એ ભાવને ધારણ કરનારા ન હોય કિન્તુ એથી વિપરીત ભાવને પણ ધારણ કરનારા હોય એ બનવાયોગ્ય છે કિન્તુ એ દોષ તેમનો પોતાનો છે પણ પૂજનનો પવિત્ર માર્ગ બતાવનારનો નથી. સદાચાર અને તપના સેવન સિવાય કોઈ પણ આત્માની મુક્તિ પૂર્વે થઈ નથી વર્તમાનમાં થતી નથી કે ભવિષ્યમાં થવાની નથી, એ વાત જોટલી સત્ય છે, તેટલી જ સત્ય વાત એ પણ છે કે સદાચારી અને તપસ્વીની સેવાભક્તિ અને બહુમાનાદિમાં પ્રવર્ત્યા સિવાય કોઈ પણ

આત્મા ભૂતકાળમાં સદાચારી કે તપસ્વી બની શક્યો નથી, વર્તમાનમાં બનતો નથી અને આગામી કાળમાં બની શકવાનો નથી. જેઓ દેવપૂજનના માર્ગને અવગણે છે, તેઓ સન્મુખ આવતી સદાચાર અને તપરૂપી લક્ષ્મીને હાથમાં લાકડી લઈને હાંકી કાઢવા પ્રયાસ કરે છે અને એ જ કારણે જેટલી જરૂર શાસ્ત્રકારોએ જીવનમાં સદાચાર અને તપને સ્થાન આપવાની ગણી છે તેટલી જ કે તેથી પણ અધિક જરૂર દેવ શુરના પૂજનને સ્થાન આપવાની ગણી છે.

કેટલાકોનું એમ કહેવું છે કે દેવપૂજા ઉપર આટલો બધો ભાર મૂકવાથી દેવપૂજા કરનારમાં માયાનો પ્રવેશ થાય છે. તેઓ શીલ અને સદાચારનું પાલન કરતા નથી કિન્તુ એક દેવપૂજા કરી પોતાને કૃતકૃત્ય માને છે અને પછી વ્યવહારમાં દેવપૂજા નહિ કરનારા કરતાં પણ અધમ જીવન જીવે છે. આ વાતમાં કેટલો સત્યાંશ છે તેનું માપ કાઢવું હ્રસ્વસ્થોથી અશક્ય છે તો પણ જો તેમ થતું હોય તો તેનું કારણ તેમની દેવપૂજા નથી કિન્તુ બીજી અનેક અશુદ્ધિઓ છે. દેવપૂજા શા માટે કરવાની છે એ સમજણનો અભાવ એમાં મુખ્ય છે અને કેટલાકમાં એ સમજણ હોય છે તો પણ અતિસ્વાર્થલોપતા, પુદ્ગલાનંદિતા, બહુલકર્મિતા, ભવાભિનન્દિતા અને અચરમાવર્તિતા વિગેરે કારણોથી તેમની જીવનશુદ્ધિ થતી નથી. એ વાત જેમ દેવપૂજા માટે લાગુ પડે છે તેમ સદાચાર તપ કે કોઈપણ સદ્ગુણ માટે લાગુ પડે છે. હંભથી જેમ દેવપૂજા કરનારા હોય છે તેમ સદાચારનું પાલન કરનારા, તપનું સેવન કરનારા કે ક્ષમાદિ ગુણોને

ધારણ કરનારા, શું નથી હોતા ? હોય જ છે. એવાઓના પાપે જેમ સદાચારાદિ ત્યાજ્ય નથી તેમ દેવપૂજા પણ ત્યાજ્ય નથી. ધર્માચરણ કરનારા પ્રત્યેક આત્મા શુદ્ધ જ હોય એવો દાવો સર્વત્ર અશુદ્ધિથી ભરેલા આ સંસારમાં કયી રીતે થઈ શકે ? જ્યાં જ્યાં અશુદ્ધિ હોય ત્યાં ત્યાંથી તેને દૂર કરવા પ્રયાસ કરવો જોઈએ અને પ્રયાસ કરવા છતાં જ્યાં દૂર ન થાય ત્યાં ભવસ્થિતિનો વિચાર કરી ચિત્તનું સમાધાન કરી લેવું જોઈએ એજ સજ્જનગણને યોગ્ય છે.

શાસ્ત્રકારોએ એટલા માટે દેવપૂજનાદિ સત્ક્રિયા કરનારા આત્માઓના બે વિભાગ પાડી દીધા છે. એક ચરમાવર્તી અને બીજા અચરમાવર્તી. જેઓનો સંસારપરિભ્રમણકાળ એક પુટ્કલ પરાવર્તથી અધિક નથી, તે ચરમાવર્તી છે. તેઓને અપુનર્જન્ધક, માર્ગાભિમુખ, માર્ગાનુસારી અને માર્ગપતિત આદિ શબ્દોથી સંબોધ્યા છે. જેઓનો સંસારપરિભ્રમણકાળ એક પુટ્કલપરાવર્તથી અધિક છે તેઓ અચરમાવર્તી કહેવાય છે. તેઓની સત્ક્રિયા શાસ્ત્રકારોએ વખાણી નથી. કિન્તુ ચરમાવર્તમાં રહેલા આત્માઓનું દેવશુદ્ધિપૂજનાદિ પ્રશંસનીય ગણ્યું છે. શુકલપક્ષની દ્વિતીયાના ચન્દ્રમાની જેમ ચરમાવર્તમાં રહેલા આત્માઓની સત્ક્રિયા ઉત્તરોત્તર અધિકને અધિક નિર્મલતાને સાધી આપનારી થાય છે. દેવપૂજનના વિધાનનું સમર્થન કરતાં શાસ્ત્રકાર પરમર્ષિઓ દૂરમાવે છે કે—

“ પુષ્પૈશ્ચ બલિના ચૈવ, વસ્ત્રૈઃ સ્તોત્રૈશ્ચ શોભનૈઃ ।

દેવાનાં પૂજનં હૈયં, શૌચશ્રદ્ધાસમન્વિતમ્ ॥ ૧ ॥ ”

બાઈ કેતકી આદિ સુંદર પુષ્પ, પક્વાન્ન ફળાદિ બલિ, વસ્ત્ર અને સ્તોત્રો વડે શૌચ અને શ્રદ્ધાથી યુક્ત બનીને દેવ પૂજન કરવું જોઈએ. શૌચ શબ્દથી શરીરશુદ્ધિ, વસ્ત્રશુદ્ધિ અને વ્યવહારશુદ્ધિ લેવી તથા શ્રદ્ધા શબ્દથી અંતરંગ બહુમાન અને આદર લેવાં.

“ અવિશેષેણ સર્વેષા, - મધિમુક્તિવશેન વા ।

ગૃહિણાં માનનીયા યત્, સર્વે દેવા મહાત્મનામ્ ॥ ૨ ॥ ”

સામાન્ય વૃત્તિથી સર્વ પારગત, સુગત, હરિ, હર, હિરણ્યગર્ભ આદિ અથવા જેને જે દેવ વિષે અતિશય શ્રદ્ધા હોય તે દેવની પૂજા કરવી જોઈએ : કારણ કે મતિમોહથી જ્યાંસુધી એક વિશિષ્ટ દેવનો નિર્ણય ન થયો હોય ત્યાંસુધી પરલોક પ્રધાન સદ્ગૃહસ્થોને સર્વદેવો માનનીય—આદર આપવા લાયક છે.

“ સર્વાન્દેવાન્નમસ્યન્તિ, નૈકં દેવં સમાશ્રિતાઃ ।

જિતેન્દ્રિયા જિતક્રોધા, દુર્ગાળ્યતિતરન્તિ તે ॥ ૩ ॥ ”

જેઓને કોઈ એક દેવતાનો વિશેષ નિર્ણય થયો નથી તેઓ સર્વ દેવતાને નમસ્કાર કરે છે અને ઇન્દ્રિયો તથા કષાયો ઉપર વિજય મેળવનારા તેઓ નરકપાતાદિ દુર્ગ-મહાકષ્ટોને તરી જાય છે.

અહીં એ શંકા થાય કે લોકમાં જેટલા દેવ તરીકે ગણાય છે, તે બધા કાંઈ મુક્તિને પામેલા નથી કે મુક્તિ-માર્ગને અનુકૂલ આચરણ કરનારા પણ નથી તો પછી તે બધાને નમસ્કાર કેવી રીતે થઈ શકે? તેનો ઉત્તર આપતાં શ્રી હરિભદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજ જણાવે છે કે—

“ ચારિસંજીવનીચાર, ન્યાય ષષ સતાં મતઃ ।

નાડન્યથાડત્રેષ્ટસિદ્ધિઃ સ્યાદ્વિશેષેનાદિકર્મણામ્ ॥ ૪ ॥ ”

સમસ્ત દેવતાંને નમસ્કાર કરવા સંબંધી શાસ્ત્રકારોને
આ ઉપદેશ ‘ ચારિ-સંજીવની ચાર ’ ^૧ ન્યાયથી સત્પુરૂષોએ

૧-સ્વસ્તિમતી નામની એક નગરી હતી. એ નગરીમાં, એક
બ્રાહ્મણપુત્રી તેમજ તેણીના ઉપર અભ્યાસિત ગણાય તેવો પ્રેમભાવ
ધરાવનારી એક સખી-એમ એ કુમારિકાઓ પણ વસતી હતી.
યોગ્યવયે તે બંનેનું લગ્ન થયું અને તે બંનેનું શ્વશુરસ્થાન
ભિન્ન ભિન્ન ગામોમાં હોવાથી તેમનો વિયોગ થયો. લગ્નને
કેટલોક સમય વ્યતીત થઈ ગયા બાદ, બ્રાહ્મણપુત્રી વિચારવા
લાગી કે-‘ મારી સખીને કેમ હશે? ’ આ વિચારથી, તે
સખીને મળવાની બ્રાહ્મણપુત્રીની ઉત્કંઠા ઘણી જ વધી પડી. એ ઉત્કં-
ઠાથી બ્રાહ્મણપુત્રી પોતાની સખીને ઘેર પહોંચી. બ્રાહ્મણપુત્રીએ ત્યાં
જઈને જોયું તો તેણીની સખી વિષાદ રૂપ સમુદ્રમાં ડૂબી ગઈ હતી.
અને એથી તેણીનું મુખ અત્યંત નિસ્તેજ બની ગયું હતું! બ્રાહ્મણ-
પુત્રીએ તેણીને આવા વિષાદનું કારણ પૂછતાં, તેણીએ કહ્યું કે-‘ મને
બીજું તો કંઈ દુઃખ નથી, પણ મારો પતિ મને આધીન નથી એજ
મોટું દુઃખ છે. મારો પતિ મને આધીન નથી, માટે હું તો પાપના
મન્દિર જેવી છું! ’ બ્રાહ્મણપુત્રી કહે છે કે-‘ તું વિષાદ ન કર, કારણ
કે-વિષની જેમ વિષાદ પણ ભયંકર છે. આ તો એક સામાન્ય વાત
છે, આવી નજીવી વાતમાં તે ચિન્તા કરવાની હોતી હશે? મારી પાસે
વનસ્પતિની એક જડીભુટ્ટી છે, તે હું તને આપું છું. તે ખવડાવવાથી
તારો પતિ બળદ બની જશે અને સદાને માટે તે તારે આધીન જ
બન્યો રહેશે. ’ બ્રાહ્મણપુત્રીની આ વાત પેલીને બરાબર રૂચી તો નહિ,

[વધુ નોંધ ૧૪ મા પાનામાં.]

સ્વીકારેલો છે. એ વિના વિશિષ્ટમાર્ગની પ્રાપ્તિરૂપી ઇષ્ટસિદ્ધિ વિશેષે કરીને આદિધાર્મિકો-ધર્મમાં નવા ભેડાનારાઓને થતી નથી. આ ન્યાય જેઓ અતિ મુગ્ધ છે અને કોઈ એક વિશિષ્ટ દેવતાને બાણુવા માટે હબ્બુ અયોગ્ય છે તેવા આત્માઓને ધર્મ-માર્ગમાં પ્રવર્ત્તાવવા માટે ઉપયોગી છે, પરંતુ બીજાઓ માટે નહિ.

[૧૩ માપાનાથી આગળની નોંધ.]

પણ પતિને આધીન બનાવવાના અતિશય મોહમાં પડેલી તેણીએ તે જડીબુટ્ટી એકવાર પોતાના પતિને ખવડાવી દીધી. તે જડીબુટ્ટીના લક્ષણથી તેણીને પતિ બળદ તો બની ગયો અને એથી તેણીને આધીન પણ બની ગયો, પણ બળદ બનેલા પતિની આધીનતાથી લાભ શો ? પછી તો તેણી ઘણી મુંઝાઈ અને ઘણો શોક કરવા લાગી, પણ બળદ રૂપ બનાવેલા પતિને પુનઃ મનુષ્ય રૂપ બનાવવાનો તેણીને કોઈ જ ઉપાય પ્રાપ્ત થયો નહિ, એટલે તે બળદને રોજ ચારો ચરાવવાને માટે લઈ જવા લાગી. આ રીતિએ કેટલોક કાળ નિર્ગમન થઈ ગયા બાદ એક વાર એવું બન્યું કે-તેણી એક વડ વૃક્ષની નીચે ખેસીને ન્યારે પોતાના બળદ બનેલા પતિને ચારો ચરાવતી હતી, તે વખતે તેજ વડ વૃક્ષની હિપર એક વિદ્યાધર અને તેની પત્ની આરામ લેવા સાથે વાર્તાલાપ કરવામાં મગ્ન બન્યા હતાં. પ્રસંગ પામીને વિદ્યાધરે પોતાની પ્રિયતમાને કહ્યું કે- ‘જો આ જે બળદ ચારો ચરી રહ્યો છે તે ખરેખરો બળદ નથી, પણ જડીબુટ્ટીના પ્રયોગથી બળદ બનાવવામાં આવેલો મનુષ્ય છે !’ આ સાંભળીને, વિદ્યાધરની પત્ની કહે છે કે- ‘શું આ બળદ પુનઃ મનુષ્યપણુને પામી શકે નહિ ?’ વિદ્યાધર કહે છે કે- ‘જો આને સંજીવની વનસ્પતિ ખવડાવવામાં આવે તો જરૂર આ બળદ મટીને ફરીથી મનુષ્ય બની શકે.’ વિદ્યાધરની પત્ની પૂછે છે કે- ‘પણ એ સંજીવની વનસ્પતિ મળે ક્યાંથી ?’ વિદ્યાધર કહે છે કે- ‘આ વડવૃક્ષથી નીચે જ

[વધુ નોંધ ૧૫ મા પાનામાં.]

“ગુણાધિક્યપરિજ્ઞાનાદ્, વિશેષેऽપ્યેતદિષ્યતે ।

અદ્વેષેણ તદન્યેષાં, વૃત્તાધિક્યે તથાऽऽત્મનઃ ॥ ૫ ॥”

[૧૩-૧૪ મા પાનાથી આગળની નોંધ.]

એ સંજીવની વનસ્પતિ છે. ’ વિદ્યાધર દમ્પતીનો આ વાર્તાલાપ પેલી સ્ત્રીએ સાંભળ્યો. પોતાના પતિને બળદમાંથી માણસ બનાવવાની તેણીની આકાંક્ષા ધણીજ તીવ્ર બની ગઈ હતી, પણ સંજીવની વનસ્પતિને તે ઝોળખતી નહિ હતી. આથી તેણીએ વિચાર કર્યો કે—’ આ વડના વૃક્ષની નીચે જેટલી વનસ્પતિ છે તે સર્વ હું મારા આ બળદ પતિને ચરાવી દઉં, એટલે તેમાં સંજીવની વનસ્પતિ પણ આવી જશે. ’ અને એથી મારો પતિ બળદ મટીને મનુષ્ય બની જશે. ’ તેણીએ તરત જ પોતાના આ વિચારને અમલમાં મૂક્યો, પોતાના બળદ પતિને ચરતાં ચરતાં સંજીવની વનસ્પતિનું ભક્ષણ પણ પ્રાપ્ત થઈ જાય એ માટે તે વડ વૃક્ષની નીચેની સઘલી વનસ્પતિને ચરાવવા માંડી અને એથી તેમાં સંજીવની વનસ્પતિ આવી જતાં તેણીનો બળદ પતિ પુનઃ પૂર્વવત્ મનુષ્ય બની ગયો. આવી રીતિએ જે જીવો શુદ્ધ દેવાદિના સ્વરૂપને જાણવા—સમજવા—સ્વીકારવા માટે જરૂરી તથા—પ્રકારનું સામર્થ્ય ન ધરાવતા હોય, તેવા પણ મુગ્ધ અને પ્રાથમિક ભૂમિકાવાળા જીવોને ભાવિમાં પ્રાપ્તથનારા કલ્યાણ તરફ લક્ષ્ય રાખીને સુવિહિત ગીતાર્થ મહાત્માઓ સર્વ દેવોની પૂજાદિની પ્રવૃત્તિમાં યોજે તો તે સદોષ નથી; પણ સર્વ દેવોની પૂજા કરતાં કરતાં પરિણામે અઢારેય દોષોથી મુક્ત એવા શ્રી જિનેશ્વરદેવને તે મુગ્ધાત્માઓ પામે એ દષ્ટિએ તે સર્વથા નિર્દોષ છે. આ રીતિએ પ્રાથમિક ભૂમિકાવાળા આદિધાર્મિક મુગ્ધ જીવોને ધર્મ પમાડવાના હેતુથી સદોષ—નિર્દોષ સર્વ દેવોની પૂજાદિમાં પ્રવૃત્ત બનાવાય, તેને શ્રી જૈનશાસનમાં “ ચારી-સંજીવનીચાર ” નામનો ન્યાય કહેવામાં આવે છે.

અન્ય દેવો કરતાં ગુણ અને આચારની અધિકતાનું જ્ઞાન થયા બાદ ‘અર્હન્’ આદિ વિશિષ્ટ દેવની પૂજા કરવી જોઈએ. અને પોતાના દેવથી વ્યતિરિક્ત (હીન ગુણ કે આચારવાળા) દેવો પ્રત્યે પણ મત્સરભાવ ધારણ કરવો જોઈએ નહિ.

આ રીતે ધર્મના આઘસોપાન તરીકે દેવપૂજનનું સમર્થન શાસ્ત્રોમાં કરેલું છે. દેવપૂજનથી કર્મ મલ્લનો હાસ થાય છે, કર્મબન્ધની અનાદિકાલીન યોગ્યતા ક્ષીણ થતી જાય છે, ઇન્દ્રિયો અને કષાયો ઉપર કાબુ આવે છે, સદાચાર અને તપના માર્ગે આગળ વધવાનું બળ પ્રાપ્ત થાય છે, અવગુણ પ્રત્યે દ્વેષ તથા ગુણ અને ગુણી પ્રત્યે અનુરાગ ઉત્પન્ન થાય છે, ભવ રાગ અને મુક્તિનો દ્વેષ શમી જાય છે, અંતઃકરણની શુદ્ધિ થાય છે, દુરાચરની નિર્વૃત્તિ થાય છે, સિદ્ધિનો આસન્નભાવ થાય છે, અન્તરમાં પ્રમોદ પ્રગટે છે, માનસિક સુખની વૃદ્ધિ થાય છે, સત્તત્ત્વની આરાધના થવાથી ચિત્ત પ્રસન્ન થાય છે, જીવર્ણ્યની વૃદ્ધિ થાય છે, અનુત્તર સ્મૃતિ તથા ધારાવાહી શુભભાવની પ્રાપ્તિ થાય છે, ચિત્ત સમાધિવાળું બને છે અને અપૂર્વ સમતારસનો આવિર્ભાવ થવાથી અનુક્રમે પરમાનન્દપદ-મોક્ષની સંપત્તિઓના ભોક્તા થવાય છે.

પ્રકરણ-ત્રીજું.

પારમાર્થિક દેવનું સ્વરૂપ.

ચૌદસો ચુમાલીસ ગ્રન્થરત્નોના પ્રણેતા સમર્થ શાસ્ત્રકાર સૂરિપુરંદર શ્રી હરિભદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજ ‘મહાદેવાષ્ટક’ માં દેવનું સ્વરૂપ વર્ણવતાં કરમાવે છે કે—

“યસ્ય સંક્લેશજનનો, રાગો નાસ્ત્યેવ સર્વથા ।

ન ચ દ્વેષોઽપિ સત્ત્વેષુ, શમેન્ધનદવાનલઃ ॥ ૧ ॥

ન ચ મોહોઽપિ સજ્ઞાના, -છાદનોઽશુદ્ધવૃત્તકૃત્ ।

ત્રિલોકલ્ખ્યાતમહિમા, મહાદેવઃ સ ઉચ્યતે ॥ ૨ ॥” યુગમ્મ

અનિર્ધારિત નામવાળા જે દેવતા વિશેષને સંકલેશજનક-આત્માના સ્વાભાવિક સ્વાસ્થ્યને હાનિ પહોંચાડનાર રાગ-અભિ-ષ્વંગનો અંશ પણ નથી તથા પ્રાણીઓને વિષે ઉપશમ રૂપી ઇન્ધનને બાળવા માટે દાવાનલ સમાન દ્રેષ-અપ્રીતિનો પણ અંશ નથી તથા પાપમલથી કલંકિતવર્તનને કરાવનાર અને સદ્ભૂતઅર્થના જ્ઞાનને આચ્છાદિત કરનાર મોહ-અજ્ઞાનનો પણ અંશ નથી એવા ત્રણે ભુવનમાં પ્રસિદ્ધ મહિમાવાલા દેવતા વિશેષને ‘મહાદેવ’ કહેવાય છે.

એવા દેવતા વિશેષ જ અસાધારણ ગુણ ગણને ધારણ કરનારા હોવાથી સર્વ પ્રેક્ષાવાન પુરૂષોને અત્યંત સ્તવનીય છે. ૧-૨

“યો વીતરાગઃ સર્વજ્ઞો, યઃ શાશ્વતસુલ્લેશ્વરઃ ।

ક્ષિપ્તકર્મકલાતીતઃ, સર્વથા નિષ્કલસ્તથા ॥ ૩ ॥”

“ યઃ પૂજ્યઃ સર્વદેવાનાં, યો ધ્યેયઃ સર્વયોગિનામ્ ।

યઃ સ્ત્રષ્ટા સર્વનીતીનાં, મહાદેવઃ સ ઉચ્યતે ॥ ૪ ॥ ” ગુગમમ્

અનિર્દિષ્ટ નામવાળા એવા જે કોઈ દેવતા વિશેષ વીત-
રાગ-ઉપલક્ષણથી વીતદ્રેષ અને વીતમોહ છે, સમસ્ત આવ-
રણના ક્ષયથી ઉત્પન્ન થયેલ અને સમસ્ત દ્રવ્ય પર્યાયને
વિષય કરનાર કેવળજ્ઞાનને ધારણ કરનાર સર્વજ્ઞ છે. તેમજ
સર્વદર્શી છે, નિરંતર રહેનારું એવું, શાશ્વત સુખ-નિર્વાણજનિત-
આનંદ, તેના જેઓ ઇશ્વર- (સ્વયં પ્રાપ્ત કરેલું હોવાથી)
માલીક છે, કિલ્લ-ભવના હેતુ હોવાથી કલેશ સ્વરૂપ મોહની-
યાદિ કર્મો, તેની કલા એટલે અંશથી પણ જેઓ રહિત છે,
અર્થાત્ જેઓ ભવસ્થકેવલી છે, તથા સર્વથા-સર્વ પ્રકારે
નિષ્કલ-સર્વ શરીર અને તેના અવયવોથી રહિત છે એટલે
કે જેઓ સિદ્ધ કેવલી છે. જેઓ ભવનવાસી આદિ સર્વ
દેવોને પણ અથવા હરિહરાદિ સર્વ દેવોને પૂજનારા તેમના
ભક્તોને પણ પૂજ્ય છે, (પોતપોતાના દેવોને પૂજનારા તેઓ
વસ્તુતઃ ઉક્ત લક્ષણવાળા મહાદેવને જ મનમાં નિર્ધારિત કરીને
પૂજે છે) જેઓ સર્વ યોગિઓ-સમસ્ત અધ્યાત્મચિન્તકોને
ધ્યાન કરવા યોગ્ય છે અને જેઓ સર્વ પ્રકારના નૈગમા-
દિનયો તથા સામાદિ નીતિઓના રચનારા-પ્રકાશક છે, તેઓ
જ પારમાર્થિક દેવ-મહાદેવ છે. ૩-૪.

૧-નૈગમ, સંગ્રહ, વ્યવહાર, ઋણુસૂત્ર, શબ્દ, સમભિરૂઢ અને એવં-
જૂત એ સાત નયો છે.

૨-સામ, દામ, દંડ અને ભેદ એ ચાર નીતિઓ છે.

“ एवं सद्वृत्तयुक्तेन, येन शास्त्रमुदाहृतम् ।

શિવવર્ત્ત્મ પરંજ્યોતિ, -સ્ત્રિકોટીદોષવર્જિતમ્ ॥ ૫ ॥ ”

એ પ્રકારના સદ્વૃત્ત-અનિન્દિત વર્તનથી યુક્ત એવા અનિર્દિષ્ટ નામવાળા જે કોઈ દેવતા વિશેષે મોક્ષના માર્ગભૂત, અજ્ઞાનરૂપી અંધકારનો નાશ કરવામાં અસાધારણ જ્યોતિ-દીપક સમાન, તથા આદિ, મધ્ય અને અન્ત લક્ષણ ત્રણે વિભાગોમાં પૂર્વાપર અવિરૂદ્ધ અથવા કષ, છેદ અને તાપ રૂપ પરીક્ષાને વિષે દોષ-અશુદ્ધિઓથી રહિત એવું શાસ્ત્ર-આગમ ઉદાહૃત પ્રણીત કર્યું છે-સ્વયંકથન કર્યું છે, તે મહાદેવ કહેવાય છે. ૫

“ यस्य चाराधनोपायः, सदाज्ञाभ्यास एव हि ।

યથાશક્તિવિધાનેન, નિયમાત્ સ ફલપ્રદઃ ॥ ૬ ॥ ”

જે દેવ વિશેષની આરાધના-પ્રસાદનાનો ઉપાય, સર્વ-કાલને વિષે શક્તિમુજબ-શક્તિને ગોપવ્યા કે ઉલ્લંઘ્યા વિના, વિધિપૂર્વક-દ્રવ્યક્ષેત્રકાલલાવની ચિન્તવના અને આયવ્યયની તુલનાપૂર્વક-આજ્ઞા આગમનો અભ્યાસ કરવો-વારંવાર તેનું ગ્રહણ અને અનુષ્ઠાન કરવું તેજ છે અને જેનો તે આજ્ઞા-ભ્યાસ નિયમા ફલ આપનારો થાય છે-અભિપ્રેત અર્થને સાધી આપે છે, તે મહાદેવ કહેવાય છે. ૬

“ सुवैद्यवचनाद्यद्, व्याधेर्भवति सङ्क्षयः ।

તદ્વદેવ હિ તદ્વાક્યાદ્, ધ્રુવઃ સંસારસંક્ષયઃ ॥ ૭ ॥ ”

સુવૈદ્ય-ઉત્તમ વૈદ્યના વચન-ઉપદેશથી જેમ વ્યાધિ-કુષ્ઠાદિ રોગનો સંક્ષય-સર્વથા ફરી ન થાય તે રીતે નાશ થાય છે તેમ તે દેવતા વિશેષના વાક્ય-ઉપદેશથી અવશ્ય સંસારના પરિભ્રમણનો સંક્ષય-અત્યન્ત વિનાશ થાય છે. ૭

“ પવન્મૂતાય શાન્તાય, કૃતકૃત્યાય ધીમતે ।

મહાદેવાય સતતં, સમ્યગ્મક્ત્યા નમોનમઃ ॥ ૮ ॥ ”

અનન્તરોક્ત સ્વરૂપવાળી શુભ સમ્પદાને પામેલા, શાન્ત-
સગદ્રેષ જેમના સર્વથા શમી ગયા છે—નાશ પામ્યા છે એવા,
કૃતકૃત્ય—જેમના સર્વ પ્રયોજનો સમાપ્ત થયા છે એવા,
ધીમાન્—કેવળજ્ઞાન લક્ષણ ધી-બુદ્ધિ અથવા સત્ત્વને ખારણુ
કરનારા મહાદેવ—કદિપત નહિ કિન્તુ પારમાર્થિક દેવને
સમ્યગ્—સત્યલક્ષિત—પ્રીતિવિશેષવડે વારંવાર નમસ્કાર થાઓ.
લક્ષિતકૃત સંબ્રમ બતાવવા માટે બે વાર ‘નમો’ પદ વાપર્યું છે. (૮)

“ વપુરેવ તવાઽઽચન્દે, ભગવન્ ! વીતરાગતામ્ ।

નહિ કોટરસંસ્થેઽગ્નૌ, તરુર્મવતિ શાઙ્ગલઃ ॥ ૧ ॥ ”

હે ભગવન્ ! આપની ભૂર્ત્તિજ આપની વીતરાગતા બહાર
કરે છે. અગ્નિ મધ્યમાં વર્તતો હોય તો વૃક્ષ કદાપિ લીલુછમ
રહી શકે ? ન જ રહી શકે. (૧)

પ્રકરણ-ચોથું.

શુદ્ધ દેવનું લક્ષણ.

કલિકાલસર્વજ્ઞ આચાર્યદેવ શ્રીમદ્દેવચંદ્રસૂરીશ્વરજી સ્વોપજ્ઞ
શ્રીયોગશાસ્ત્ર મહાગ્રન્થના દ્વિતીય પ્રકાશમાં ક્રમભાવે છે કે-

“ સર્વજ્ઞો જિતરાગાદિ, -દોષસ્ત્રેલોક્યપૂજિતઃ ।

યથાસ્થિતાર્થવાદી ચ, દેવોઽર્હન્પરમેશ્વરઃ ॥ ૧ ॥ ”

સર્વજ્ઞ-સકલ જીવાજીવાદિ તત્ત્વના જાણનારા, જિત-
રાગાદિદોષ-આત્માને દૂષિત કરનાર (સર્વજન પ્રસિદ્ધ રાગાદિ)
દોષોને (પ્રતિપક્ષ ભાવનાઓ વિગેરે વડે) જીતનાર, ત્રૈલોક્ય
પૂજિત-દેવદાનવમાનવાદિ ત્રણે લોકના ઉત્તમ જીવો વડે (સેવા,
પૂજા અને ગુણસ્તોત્રાદિથી) પૂજિત અને યથાસ્થિત-સદ્ભૂત
અર્થે સત્ય તત્ત્વરૂપી અમૃતનું ધર્મદેશના વડે પાન કરાવનાર
શ્રી અરિહંત પરમાત્મા એ દેવ છે. (૧)

(આ શ્લોકમાં શુદ્ધ દેવના દેવત્વમાં કારણભૂત ચાર અતિશયો
ક્રમસર વર્ણવ્યા છે. જ્ઞાનાતિશય, અપાયાપગમાતિશય, પૂજાતિશય અને
વચનાતિશય.)

“ ધ્યાતવ્યોઽયમુપાસ્યોઽય, -મયં શરણમિષ્યતામ્ ।

અસ્યૈવ પ્રતિપત્તવ્યં, શાસનં ચેતનાઽસ્તિ ચેત્ ॥ ૨ ॥ ”

આજ દેવ (પિંડસ્થ, પદસ્થ, રૂપસ્થ અને રૂપાતીત
રૂપે) ધ્યાન કરવા લાયક છે, આજ દેવ (સેવા અંજલિગ્રંથ
આદિ વડે) ઉપાસવા કરવા લાયક છે, આજ દેવ (ભવજાનને

ભેદનાર હોવાથી હુષ્કૃતગર્હા અને સુકૃતાનુભોદના વિગેરે વડે) શરણ કરવા લાયક છે અને આજ દેવનું શાસન-આજ્ઞા સચેતન આત્માઓ માટે અંગીકાર કરવા લાયક છે. ૨

(ચેતનાવાન પ્રત્યેજ આપેલો ઉપદેશ સફળ છે. અચેતન પ્રત્યે કરેલો ઉપદેશ અરણ્યરૂઢિતવત્ નિષ્ફળ છે.)

“ યે સ્ત્રીશસ્ત્રાક્ષસૂત્રાદિ, -રાગાદ્યઙ્ગકલક્રિતાઃ ।

નિગ્રહાનુગ્રહપરા, -સ્તે દેવાઃ સ્યુર્ન મુક્તયે ॥ ૩ ॥ ”

જેઓ સ્ત્રી-કામિની, શસ્ત્ર-ત્રિશૂલાદિ, અક્ષસૂત્ર-જપમાલાદિ રાગાદિકના ચિહ્નોથી કલંકિત છે, તથા નિગ્રહ-વધ-બન્ધાદિ અને અનુગ્રહ વરપ્રદાનાદિને વિષે તત્પર છે, તે દેવ મુક્તિમાં નિમિત્તભૂત થતા નથી. (૩)

(ક્રીડાદિ કરવામાં તત્પર પ્રેત પિશાચાદિના જેવું દેવત્વ તેમનામાં બલે હો-કિન્તુ મુક્તિમાં નિમિત્તભૂત દેવત્વ તેમનામાં ઘટતું નથી.)

“ નાટયાદૃઢાસસજ્જીતા, -દ્યુપપ્લવવિસંસ્થુલાઃ ।

લમ્ભયેયુઃ પદં શાન્તં, પ્રપન્નાન્પ્રાણિનઃ કથમ્? ॥ ૪ ॥ ”

નાટ્ય, અદૃહાસ અને સંગીતાદિ ઉપપ્લવોથી-ઉપદ્રવોથી સ્વયં ઉપહુત થયેલા દેવો આશ્રિત જનોને ઉપદ્રવથી રહિત મુક્તિ-કૈવલ્યાદિ શબ્દોથી વાચ્ય એવા પરમ શાન્ત પદને કેવી રીતે પમાડે ? ૪

(એરડાનું વૃક્ષ જેમ કલ્પતરૂની લીલાને ધારણ કરી શકતું નથી તેમ રાગદ્વેષમોહાદિ દોષોથી દૂષિત એવા બીજા દેવો શાન્ત પદને પમાડી શકતા નથી.)

“ યસ્ય નિખિલાશ્ચ દોષા, ન સન્તિ સર્વે ગુણાશ્ચ વિચિન્તે ।

બ્રહ્મા વા વિષ્ણુર્વા, હરો જિનો વા નમસ્તસ્મૈ ॥ ૫ ॥ ”

જેમના સઘળા ઘોષો નાશ પામ્યા છે અને સઘળા ગુણો જેમનામાં રહેલા છે તે નામથી બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, હર-મહાદેવ કે જિન જે કોઈ હોય તેને નમસ્કાર થાયો. ૫

“ **बन्धुर्न नः स भगवान् रिपवोऽपि नान्ये,**

साक्षान्न दृष्ट्वा एकतमोऽपि चैषाम् ।

श्रुत्वा वचः सुचरितं च पृथग् विशेषम्,

वीरं गुणातिशयलोलतया श्रिताः स्म ॥६॥ ”

તે ભગવાન મહાવીર સ્વામીજી કાંઈ અમારા બંધુ નથી કે અન્યદેવો અમારા શત્રુ નથી તેમજ આ દેવોમાંથી એક પણ દેવનું અમે સાક્ષાત્ દર્શન પણ કર્યું નથી. પરંતુ વચન-આગમ અને સુચરિત્ર-પવિત્રઆચરણને વિશેષરૂપે-ભિન્નભિન્ન રીતિએ સાંભળ્યા બાદ એક મહાવીર પરમાત્માને જ ગુણના અતિશયની લયલીનતાથી અમે દેવ તરીકે સ્વીકાર્યા છે.

શંકર, બ્રહ્મા અને વિષ્ણુ સર્વજ્ઞ પણ નથી અને વીતરાગ પણ નથી. કારણ કે તેઓ પ્રાકૃત મનુષ્યો કરતાં પણ અતિ અસમંજસ-અનુચિત ચેષ્ટાઓને કરનારા છે, સ્ત્રીનો સંગ તેઓના કામને કહે છે, આયુધનો સંગ્રહ તેઓના દ્રેષને કહે છે, જપમાલાદિ તેઓના અજ્ઞાનને જણાવે છે અને કમંડલુ તેઓના અશૌચને દર્શાવે છે. રૂદ્રને ગૌરી, બ્રહ્માને સાવિત્રી, વિષ્ણુને લક્ષ્મી, ઇન્દ્રને શચી, સૂર્યને રતના-દેવી, ચન્દ્રને રૌહિણી, બૃહસ્પતિને તારા, અગ્નિને સ્વાહા, કામને રતિ અને શ્રાદ્ધદેવતાને ધૂમોણી એ રીતે સઘળા દેવો સ્ત્રીઓ સહિત છે. સઘળાઓને શસ્ત્રોનો સમ્પર્ક છે તથા સઘળાઓને મોહનું વિલસિત હયાત છે. એ પ્રકારના દેવોના સમૂહને દેવની પદવીનો સ્પર્શ પણ ક્યાંથી હોય ?

બુદ્ધમાં પણ દેવત્વ નથી. ઋષણ કે તે અજ્ઞાન છે. અજ્ઞાન વિના શૂન્યવાદની પ્રરૂપણા કેવી રીતે થઈ શકે ? શૂન્યવાદ જો પ્રમાણસિદ્ધ હોય તો પ્રમાણનું અસ્તિત્વ સાબીત થવાથી શૂન્યવાદની વાત ફેગટ થઈ જાય છે અને જો પ્રમાણ-સિદ્ધ નથી તો પ્રમાણ વિનાની શૂન્યવાદની સિદ્ધિને કોણ સ્વીકારે ? અથવા પ્રમાણ વિના જેમ શૂન્યવાદ સિદ્ધ થાય, તેમ એથી વિપરીત અશૂન્યવાદ પણ કેમ સિદ્ધ ન થાય ? સર્વથા સર્વ પદાર્થોને વિષે ક્ષણિકપણું માનવું એમાં પણ બુદ્ધની અજ્ઞાનતા જાહેર થાય છે, સર્વથા ક્ષણિકવાદમાં સાધ-કને ફલની સાથે સંબંધ કેવી રીતે થાય ? વધ કરનાર વધનો હેતુ કેવી રીતે બને ? સ્મરણ અને પ્રત્યક્ષિજ્ઞાનનો વ્યવહાર પણ કેવી રીતે સુઘટ થાય ? કૃત્રિમી ભરેલી પોતાની કાયાને નીચે પડી વાઘણને અર્પણ કરનાર^૧ બુદ્ધમાં દેયાદેયનો વિવેક પણ ક્યાં છે ? અને દયા પણ ક્યાં છે ? પોતાના જન્મ

૧-બુદ્ધ દેવની આ દયાને કેટલાક માણસો ભગવાન શ્રી શાંતિનાથ પ્રભુની દયા સાથે સરખાવવા પ્રયાસ કરે છે તેઓએ સમજવું જોઈએ કે ભગવાન શ્રી શાંતિનાથના જીવનું મેઘરથ રાજના ભવમાં પારેવાની રક્ષા ખાતર શરીરનું દાન, એ એક શરણાગત નિર્બળ અને નિરપ-રાધી જીવના જીવનની રક્ષા માટે છે. જ્યારે બુદ્ધ દેવનું વાઘણને દાન એ કોઈની રક્ષા માટે નથી કિન્તુ એક હિંસક અને દુષ્ટ જશુદારા નિષ્પ્ર-યોગ્યન ઉત્તમ એલા મનુષ્ય દેહનો નાશ કરવાનું અવિચારી કૃત્ય છે. મેઘરથ રાજનું કાર્ય વિવેકપૂર્ણ ક્ષાત્ર ધર્મને જાળવવું અને દયાની નિર્મળ ભાવનાથી ભરેલું છે. જ્યારે બુદ્ધદેવનું કાર્ય અવિવેકી, નિષ્ફળ અને દયાના મિથ્યા આવેશથી ભરપૂર છે.

જ્યોતે માતાના ઉદરને ફાડનાર તથા માંસ લક્ષણના ઉપદેશને આપનાર શૌદ્ધોદ્ધનિ-બુદ્ધમાં દયા છે, એમ કોણ કહે ?

જ્ઞાન એ પ્રકૃતિનો ધર્મ છે એવું અર્થહીન કથન કરનાર તેમજ આત્માને નિર્બુદ્ધિક અને નિષ્ક્રિય માનનાર એવા કપિ-લમાં પણ દેવત્વ ઘટતું નથી.

આર્યા, વિનાયક, સ્કન્દ અને સમીરણ વિગેરે સર્વે, દોષોથી ભરેલા છે તેથી તેઓનેય દેવ કેમ કહેવાય ?

પશુની વિષ્ટાને ખાનારી અને પોતાના પુત્ર સાથે પણ ગમન કરનારી-લોગ લોગવનારી તથા શીંગડા વિગેરે વડે જંતુઓને હણનારી ગાય વન્દનીય કેવી રીતે બને ? દૂધ આપે છે માટે વન્દનીય છે તો ભેંસ વન્દનીય કેમ નહિ ? દૂધ આપવાનું સામર્થ્ય બન્નેમાં સમાનજ છે. ગાય એ સર્વ દેવતા, ઋષિ અને દેવોનું નિવાસ સ્થાન છે તો પછી તે વેચાય છે, દોહવાય છે અને હણાય છે શાથી ? અથવા જેઓએ મૂશલ ઉદ્ધખલ (ખારણીપારો) ચૂલો, ઉંબરો, પીપળો, પાણી, લીમડો આકડો અને એથી પણ કનિષ્ઠ વસ્તુઓને દેવ કહેલ છે તેઓએ દેવ તરીકે આ જગતમાં કયી વસ્તુને છોડી છે ?

પ્રકરણ-પાંચમું.

દેવાધિદેવનું વર્ણન.

કલિકાલ સર્વજ્ઞ શ્રી હેમચન્દ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજ
દેવનું સ્વરૂપ વર્ણવતાં શ્રી મહાદેવ સ્તોત્રમાં ક્રમભાવે છે કે—

“ પ્રશાન્તં દર્શનં યસ્ય, સર્વભૂતાભયપ્રદમ્ ।

માઙ્ગલ્યં ચ પ્રશસ્તં ચ, શિવસ્તેન વિભાવ્યતે ॥૧॥ ”

જેમનું દર્શન પ્રશાન્ત છે, સર્વ પ્રાણીઓને અભય
આપવાવાળું છે, માંગલિક તથા પ્રશસ્ત છે, તેથી તે ‘શિવ’
કહેવાય છે. (૧)

“ મહત્ત્વાદીશ્વરત્વાच्च, યો મહેશ્વરતાં ગતઃ ।

રાગ-દ્વેષવિનિર્મુક્તં, વન્દેઽહં તં મહેશ્વરમ્ ॥ ૨ ॥ ”

મહત્તા અને ઐશ્વર્યથી જેઓ મહેશ્વરપણાને પામેલા
છે તેવા તથા રાગ અને દ્વેષ રહિત એવા તે મહેશ્વરને હું
વન્દન કરું છું. (૨)

“ મહાજ્ઞાનં ભવેદ્ યસ્ય, લોકાલોકપ્રકાશકમ્ ।

મહાદયા દમો ધ્યાનં, મહાદેવઃ સ યચ્યતે ॥ ૩ ॥ ”

લોકાલોકને પ્રકાશ કરનારું મહાજ્ઞાન, મોટી દયા, દમ
અને ધ્યાન જેમને છે, તે મહાદેવ કહેવાય છે. (૩)

“ મહાન્તસ્તસ્કરા યે તુ, તિષ્ઠન્તઃ સ્વશરીરકે ।

નિર્જિતા યેન દેવેન, મહાદેવઃ સ યચ્યતે ॥ ૪ ॥ ”

પોતાના શરીરને વિષે રહેલા મોટા તસ્કર-ચોરો જે દેવે
જાત્યા છે, તેમને મહાદેવ કહેવાય છે. (૪)

“ રાગદ્વેષો મહામહ્નો, દુર્જયો યેન નિર્જિતો ।

મહાદેવં તુ તં મન્યે, શેષા વ નામધારકાઃ ॥ ૫ ॥ ”

હુઃખે જાતી શકાય એવા રાગદ્વેષરૂપી બે મોટા મલ્લોને
જેઓએ જાતી લીધા છે, તેઓ જ મહાદેવ છે, એમ હું
માનું છું. તે સિવાયના બીજાઓ મહાદેવ કહેવાતા હોય
તોપણ માત્ર નામધારી મહાદેવ છે. (૫)

“ શબ્દમાત્રો મહાદેવો, લૌકિકાનાં મતે મતઃ ।

શબ્દતો ગુણતશ્ચૈવા, ડર્થતોડપિ જિનશાસને ॥ ૬ ॥ ”

લૌકિકોના મતમાં શબ્દ (નામ) માત્રથી મહાદેવ માનેલા
છે, જ્યારે શ્રી જિનશાસનમાં શબ્દ, ગુણ અને અર્થ, એ
ત્રણથી યુક્ત મહાદેવ માનવામાં આવ્યા છે. (૬)

“ શક્તિતો વ્યક્તિતશ્ચૈવ, વિજ્ઞાનં લક્ષણં તથા ।

મોહજાલં હતં યેન, મહાદેવઃ સ ઉચ્યતે ॥ ૭ ॥ ”

જેમને સ્વશક્તિથી વિજ્ઞાન ઉત્પન્ન થયું હોય અને
પ્રગટ રીતે જેનું લક્ષણ જોવામાં આવતું હોય તથા જેમણે
મોહજાલને હણી નાંખી હોય, તેજ મહાદેવ કહેવાય છે. (૭)

“ નમોડસ્તુ તે મહાદેવ !, મહામદવિવર્જિત ! ॥

મહાલોભવિનિર્મુક્ત !, મહાગુણસમન્વિત ! ॥ ૮ ॥ ”

મહામદથી વિવર્જિત, મહાલોભથી વિનિર્મુક્ત અને
મહાગુણથી સમન્વિત એવા હે મહાદેવ ! આપને નમસ્કાર
થાઓ. (૮)

“ મહારામ્ને મહાદેવો, મહામોહસ્તથૈવ ચ ।

કષાયશ્ચ હતો યેન, મહાદેવઃ સ ઉચ્યતે ॥ ૯ ॥ ”

જેમણે મહારાગ, મહાદ્રેષ, મહામોહ તથા કષાયોને હણી નાંખ્યા છે, તેઓ મહાદેવ કહેવાય છે. (૯)

“ મહાકામો હતો યેન, મહાભયવિવર્જિતઃ ।

મહાવ્રતોપદેશી ચ, મહાદેવઃ સ ઉચ્યતે ॥ ૧૦ ॥ ”

જેમણે મોટા કામદેવને હણ્યો હોય, જે મહાભયથી રહિત થનારા હોય અને જે મહાવ્રતોનો ઉપદેશ દેનારા હોય, તેજ મહાદેવ કહેવાય છે. (૧૦)

“ મહાક્રોધો મહામાનો, મહામયા મહામદઃ ।

મહાલોભો હતો યેન, મહાદેવઃ સ ઉચ્યતે ॥ ૧૧ ॥ ”

મહાક્રોધ, મહામાન, મહામાયા, મહામદ અને મહાલોભ જેમણે હણ્યો છે, તે મહાદેવ કહેવાય છે. (૧૧)

“ મહાનન્દો દયા સસ્ય, મહાત્માની મહાતમ્નઃ ।

મહાયોગી મહામૈત્રી, મહાદેવઃ સ ઉચ્યતે ॥ ૧૨ ॥ ”

જેમને મહાન્ આનંદ છે, દયા છે, જેઓ મહાજ્ઞાની છે, મહા તપસ્વી છે, મહાયોગી અને મહામૈત્રી છે, તેઓ મહાદેવ કહેવાય છે. (૧૨)

“ મહાવીર્ય મહાધૈર્ય, મહાશીલં મહાતુળઃ ।

મહામજ્જુક્ષ્મક વસ્ત્ર, મહાદેવઃ સ ઉચ્યતે ॥ ૧૩ ॥ ”

જેમણે મહાન્ વીર્ય, મહાન્ ધૈર્ય, મહાન્ શીલ, મહાન્ શુભ અને મહાન્ મનોહર ક્ષમા ધારણ કરી છે, તેઓ મહાદેવ કહેવાય છે. (૧૩)

“ સ્વયમ્ભૂતં યતો જ્ઞાનં, લોકાલોકપ્રકાશકમ્ ।
અનન્તવીર્યચારિત્રં, સ્વયમ્ભૂઃ સોઽભિધીયતે ॥ ૧૪ ॥ ”

લોકાલોકને પ્રકાશનાર જ્ઞાન, અનંત વીર્ય અને અનંત ચારિત્ર જેમને પરના ઉપદેશ વિના પોતાની મેળે ઉત્પન્ન થયું છે, તે સ્વયંભૂ કહેવાય છે. (૧૪)

“ શિવો યસ્માજ્જિનઃ પ્રોક્તઃ, શઙ્કરશ્ચ પ્રકીર્તિતઃ ।
કાયોત્સર્ગી ચ પર્યઙ્કી, સ્ત્રીશસ્ત્રાદિવિવર્જિતઃ ॥ ૧૫ ॥ ”

જેઓ કાયોત્સર્ગાસન અને પર્યંકાસને રહેલા છે તથા સ્ત્રી અને શસ્ત્રાદિથી રહિત છે, તેથી જિન, શિવ અને શંકર કહેવાય છે. (૧૫)

“ સાકારોઽપિ હ્યનાકારો, મૂર્ત્તમૂર્ત્તસ્તથૈવ ચ ।
પરમાત્મા ચ બાહ્યાત્મા, અન્તરાત્મા તથૈવ ચ ॥ ૧૬ ॥ ”

જેઓ સાકાર પણ છે, નિરાકાર પણ છે, મૂર્ત્ત પણ છે અને અમૂર્ત્ત પણ છે તથા પરમાત્મા, બાહ્યાત્મા અને અંતરાત્મા રૂપે પણ હોય છે. (૧૬)

“ દર્શન-જ્ઞાનયોગેન, પરમાત્માઽયમવ્યયઃ ।
પરા ક્ષાન્તિરહિંસા ચ, પરમાત્મા સ ઉચ્યતે ॥ ૧૭ ॥ ”

દર્શન અને જ્ઞાનના યોગવડે આ પરમાત્મા અવ્યય (નાશ રહિત) છે. અનુપમ ક્ષમા અને અહિંસાને ધારણ કરનારા હોવાથી તે પરમાત્મા કહેવાય છે. (૧૭)

“ પરમાત્મા સિદ્ધિસંપ્રાપ્તૌ, બાહ્યાત્મા તુ ભવાન્તરે ।
અન્તરાત્મા ભવેદ્ દેહ, ક્ષિત્યેષસ્ત્રિવિધઃ શિવઃ ॥ ૧૮ ॥ ”

સિદ્ધિની પ્રાપ્તિ થયા પછી પરમાત્મા કહેવાય છે, અન્યભવોને વિષે હોય છે ત્યારે બાહ્યાત્મા કહેવાય છે અને શરીરને વિષે રહેલા તેઓ અંતરાત્મા છે, એ પ્રમાણે શિવના ત્રણ પ્રકાર છે. (૧૮)

“ સકલો દોષસમ્પૂર્ણો, નિષ્કલો દોષવર્જિતઃ ।

પञ्चદેહવિનિર્મુક્તઃ, સંપ્રાપ્તઃ પરમં પદમ્ ॥ ૧૯ ॥ ”

કલાસહિત અવસ્થામાં દોષથી ભરેલા અને કલા રહિત અવસ્થામાં દોષથી રહિત, પાંચે શરીરથી મુક્ત બનીને પરમ-પદ-શ્રીસિદ્ધિ પદને પામેલા છે. (૧૯)

“ એકમૂર્તિસ્ત્રયો ભાગા, બ્રહ્મ-વિષ્ણુ-મહેશ્વરાઃ ।

તાન્યેવ પુનરુક્તાનિ, જ્ઞાન-ચારિત્ર-દર્શનાત્ ॥ ૨૦ ॥ ”

બ્રહ્મા વિષ્ણુ અને મહેશ્વર, એ એક જ મૂર્તિના ત્રણ વિભાગ છે અને તેને જ જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્ર તરીકે કહેલા છે. (૨૦)

“ એકમૂર્તિસ્ત્રયો ભાગા, બ્રહ્મ-વિષ્ણુ-મહેશ્વરાઃ ।

પરસ્પરં વિભિન્નાનામેકમૂર્તિઃ કથં ભવેત્ ? ॥ ૨૧ ॥ ”

બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને મહેશ્વર, એ એક જ મૂર્તિના ત્રણ વિભાગ છે, પણ પ્રશ્ન એ છે કે-પરસ્પર વિભિન્ન એવા એ ત્રણની એક જ મૂર્તિ કેવી રીતે સંભવે ? (૨૧)

“ કાર્યં વિષ્ણુઃ ક્રિયા બ્રહ્મા, કારણં તુ મહેશ્વરઃ ।

કાર્ય-કારણસમ્પન્ના, એકમૂર્તિઃ કથં ભવેત્ ? ॥ ૨૨ ॥ ”

વિષ્ણુ એ કાર્ય છે, બ્રહ્મા એ ક્રિયા છે અને મહેશ્વર એ કારણ છે. તો પછી કાર્ય અને કારણથી સંપન્નની એક મૂર્તિ કેવી રીતે સંભવે ? (૨૨)

“ પ્રજાપતિસુતો બ્રહ્મા, માતા પદ્માવતી સ્મૃતા ।

અભિજિજ્ઞન્મનક્ષત્ર-મેકમૂર્તિઃ કથં ભવેત્ ? ॥ ૨૩ ॥”

પ્રજ્ઞા એ પ્રજાપતિનો પુત્ર છે. તેની માતાનું નામ પદ્માવતી છે અને તેનો જન્મ અભિજિત નક્ષત્રમાં થયેલો છે. તે તેઓની એક મૂર્તિ કેવી રીતે સંભવે ? (૨૩)

“ વસુદેવસુતો વિષ્ણુર્માતા ચ દેવકી સ્મૃતા ।

રોહિણી જન્મનક્ષત્રમેકમૂર્તિઃ કથં ભવેત્ ? ॥ ૨૪ ॥”

વિષ્ણુ એ વસુદેવનો પુત્ર છે, તેની માતાનું નામ દેવકી છે અને તેનો જન્મ રોહિણી નક્ષત્રમાં થયેલો છે તે તેઓની એક મૂર્તિ કેવી રીતે સંભવે ? (૨૪)

“ પેદાલસ્ય સુતો રુદ્રો, માતા ચ સત્યકી સ્મૃતા ।

મૂલં ચ જન્મનક્ષત્રમેકમૂર્તિઃ કથં ભવેત્ ? ॥ ૨૫ ॥”

રુદ્ર એટલે મહાદેવ (મહેશ્વર) પેદાલનો પુત્ર છે, તેની માતા સત્યકી છે અને તેનું જન્મનક્ષત્ર મૂલ છે, તે તેઓની એક મૂર્તિ કેવી રીતે સંભવે ? (૨૫)

“ રક્તવર્ણો ભવેદ્ બ્રહ્મા, શ્વેતવર્ણો મહેશ્વરઃ ।

કૃષ્ણવર્ણો ભવેદ્ વિષ્ણુ-રેકમૂર્તિઃ કથં ભવેત્ ? ॥ ૨૬ ॥”

પ્રજ્ઞાનો વર્ણ લાલ છે, મહેશ્વરનો વર્ણ શ્વેત છે અને વિષ્ણુનો વર્ણ કાલો છે, એ ત્રણેની એક મૂર્તિ કેવી રીતે સંભવે ? (૨૬)

“ અક્ષસૂત્રી ભવેદ્ બ્રહ્મા, દ્વિતીયઃ શૂલધારકઃ ।

તૃતીયઃ શઙ્ખચક્રાઽઙ્ક, એકમૂર્તિઃ કથં ભવેત્ ? ॥ ૨૭ ॥”

પ્રજ્ઞા અક્ષસૂત્ર (માલા) ને ધારણ કરે છે, બીજો (મહેશ્વર) ત્રિશૂલને ધારણ કરે છે અને ત્રીજો (વિષ્ણુ)

શંખ તથા ચક્રને ધારણ કરે છે, એ ત્રણેની એક મૂર્તિ કેવી રીતે સંભવે ? (૨૭)

“ ચતુર્મુખો ભવેદ્ બ્રહ્મા, ત્રિનેત્રોઽયં મહેશ્વરઃ ।

ચતુર્ભુજો ભવેદ્ વિષ્ણુ-રેકમૂર્તિઃ કથં ભવેત્ ? ॥૨૮॥ ”

પ્રધ્વાને ચાર મોંઢા છે, મહેશ્વરને ત્રણ આંખ છે અને વિષ્ણુ-ને ચાર હાથ છે, એ ત્રણેની એક મૂર્તિ કેવી રીતે સંભવે ? (૨૮)

“ મથુરાયાં જાતો બ્રહ્મા, રાજગૃહે મહેશ્વરઃ ।

દ્વારામત્યામભૂદ્ વિષ્ણુ-રેકમૂર્તિઃ કથં ભવેત્ ? ॥૨૯॥ ”

પ્રધ્વાનો જન્મ મથુરાનગરીમાં થયો છે, મહેશ્વરનો જન્મ રાજગૃહી નગરીમાં થયો છે અને વિષ્ણુનો જન્મ દ્વારિકામાં થયો છે, એ ત્રણેની એક મૂર્તિ કેવી રીતે સંભવે ? (૨૯)

“ હંસયાનો ભવેદ્ બ્રહ્મા, વૃષયાનો મહેશ્વરઃ ।

ગરુડયાનો ભવેદ્ વિષ્ણુ-રેકમૂર્તિઃ કથં ભવેત્ ? ॥૩૦॥ ”

પ્રધ્વાનું વાહન હંસ છે, મહેશ્વરનું વાહન વૃષભ છે અને વિષ્ણુનું વાહન ગરુડ છે, એ ત્રણેની એક મૂર્તિ કેવી રીતે સંભવે ? (૩૦)

“ પદ્મહસ્તો ભવેદ્ બ્રહ્મા, શૂલપાણિર્મહેશ્વરઃ ।

ચક્રપાણિર્ભવેદ્ વિષ્ણુ-રેકમૂર્તિઃ કથં ભવેત્ ? ॥૩૧॥ ”

પ્રધ્વાના હાથમાં પદ્મ-કમલ છે, મહેશ્વરના હાથમાં ત્રિશૂલ છે અને વિષ્ણુના હાથમાં ચક્ર છે, એ ત્રણેની એક મૂર્તિ કેવી રીતે સંભવે ? (૩૧)

“ કૃતે જાતો ભવેદ્ બ્રહ્મા, ત્રેતાયાં ચ મહેશ્વરઃ ।

દ્વાપરે જનિતો વિષ્ણુ-રેકમૂર્તિઃ કથં ભવેત્ ? ॥૩૨॥ ”

પ્રદ્યાનો જન્મ કૃતયુગમાં થયો છે, મહેશ્વરનો જન્મ ત્રેતાયુગમાં થયો છે અને વિષ્ણુનો જન્મ ક્ષાપરયુગમાં થયો છે, એ ત્રણેની એક મૂર્તિ કેવી રીતે સંભવે? (૩૨)

“ જ્ઞાનં વિષ્ણુઃ સદા પ્રોક્તં, ચારિત્રં બ્રહ્મ ઉચ્યતે ।

સમ્યક્ત્વં તુ શિવં પ્રોક્ત-મર્હન્મૂર્તિસ્ત્રયાત્મિકા ॥૩૩॥ ”

જ્ઞાનને સદા વિષ્ણુ, ચારિત્રને બ્રહ્મા અને સમ્યક્ત્વને શિવ કહેલું છે, તેથી એક અરિહંતની મૂર્તિ જ તે ત્રણ સ્વરૂપ છે. (૩૩)

“ ક્ષિતિ-જલ-પવન-હુતાશન-યજમાનાઽઽકાશ-સોમ-સૂર્યાખ્યાઃ
ઈત્યેતેઽષ્ટૌ ભગવતિ, વીતરાગે ગુણા મતાઃ ॥ ૩૪ ॥ ”

પૃથ્વી, જલ, પવન, અગ્નિ, યજમાન, આકાશ, ચન્દ્ર અને સૂર્ય, એ આઠે ગુણો શ્રી વીતરાગમાં રહેલા માનેલા છે. (૩૪)

“ ક્ષિતિરિત્યુચ્યતે ક્ષાન્તિ, -જૈલં યા ચ પ્રસન્નતા ।

નિસન્નતા ભવેદ્ વાયુ, -હૃતાશો યોગ ઉચ્યતે ॥ ૩૫ ॥ ”

પૃથ્વી એટલે ક્ષમા કહેવાય છે જલ એટલે પ્રસન્નતા કહેવાય છે, વાયુ એટલે નિઃસંગતા કહેવાય છે અને અગ્નિ એટલે યોગ કહેવાય છે. (૩૫)

“ યજમાનો ભવેદાત્મા, તપોદાનદયાદિભિઃ ।

અલેપકત્વાદાકાશ-સન્કાશઃ સોઽભિધીયતે ॥ ૩૬ ॥ ”

તપ, દાન અને દયા વડે આત્મા યજમાન કહેવાય છે અને અલિપ્ત હોવાથી તે આત્મા જ આકાશ કહેવાય છે. (૩૬)

“ સૌમ્યમૂર્તિરુચિશ્ચન્દ્રો, વીતરાગઃ સમીક્ષ્યતે ।

જ્ઞાનપ્રકાશકત્વેન, આદિત્યઃ સોઽભિધીયતે ॥ ૩૭ ॥ ”

શરીરની કાન્તિ સૌમ્ય હોવાથી શ્રી વીતરાગ પરમાત્મા ચન્દ્રભા જેવા દેખાય છે અને જ્ઞાનનો પ્રકાશ કરનાર હોવાથી તેઓ આદિત્ય+સૂર્ય કહેવાય છે. (૩૭)

“ પુણ્યપાપવિનિર્મુક્તો, રાગદ્વેષવિવર્જિતઃ ।

શ્રી અર્હદ્ભ્યો નમસ્કારઃ, કર્તવ્યઃ શિવમિચ્છતા ॥૩૮॥ ”

મોક્ષની ઈચ્છાવાળા પ્રાણીએ પુણ્ય-પાપથી સર્વથા રહિત અને રાગદ્વેષથી વિવર્જિત એવો નમસ્કાર શ્રી અરિહંત પરમાત્માઓને કરવા લાયક છે. (૩૮)

“ અકારેણ ભવેદ વિષ્ણુઃ, રેફે બ્રહ્મા વ્યવસ્થિતઃ ।

હકારેણ હરઃ પ્રોક્તસ્તસ્યાન્તે પરમં પદમ્ ॥ ૩૯ ॥ ”

અકાર વડે વિષ્ણુ, રકાર વડે બ્રહ્મા અને હકાર વડે હર-મહાદેવ કહેલા છે. તેના અંતે-ઉપર અનુસ્વાર છે, તે પરમપદ-મોક્ષ છે. (અર્હ) (૩૯)

“ અકાર આદિ ધર્મસ્ય, આદિમોક્ષપ્રદેશકઃ ।

સ્વરૂપં પરમં જ્ઞાન-મકારસ્તેન ઉચ્યતે ॥ ૪૦ ॥ ”

અકાર અક્ષર ધર્મની આદિને કહે છે, આદિ મોક્ષને દેખાડનાર છે અને આત્માનું સ્વરૂપ એવું જે કેવળજ્ઞાન-તત્ત્વરૂપ છે, તેથી તે અકાર કહેવાય છે. અ (૪૦)

“ રૂપિદ્રવ્યસ્વરૂપં વા, દૃષ્ટ્ય જ્ઞાનેન ચક્ષુષા ।

દૃષ્ટં લોકમલોકં વા, રકારસ્તેન ઉચ્યતે ॥ ૪૧ ॥ ”

જ્ઞાનરૂપી ચક્ષુ વડે રૂપીદ્રવ્યની સ્વરૂપને તેમજ લોકને અને અલોકને જેમણે હોવાથી રકાર (ર) કહેવાય છે. (૪૧)

“ હતાં રાગાશ્ચ દ્વેષાશ્ચ, હતાં મોહપરીષદાઃ ।

હતાનિ ચૈને કર્માણિ, હ્રુકારસ્તેન ઉચ્યતૈ ॥ ૪૨ ॥ ”

જે કારણ માટે તેઓએ રાગ અને દ્વેષને, મોહ અને પરીષદોને, તથા જ્ઞાનાવરણીયાદિ કર્મોને પણ હણ્યા છે, તે કારણ માટે હ્રુકાર (હ) કહેવાય છે. (૪૨)

“ સન્તોષેનામિસમ્પૂર્ણઃ, પ્રાતિહાર્યોષ્ઠકૈન ચ ।

જ્ઞાત્વા પુણ્યં ચ પાપં ચ, નકારસ્તેન ઉચ્યતે ॥ ૪૩ ॥ ”

પુણ્ય અને પાપને જાણીને જેઓ સંતોષ અને આઠ પ્રાતિહાર્યો વડે સંપૂર્ણ બન્યા છે, તેથી નકાર(ન) કહેવાય છે. (૪૩)

“ ભવર્વીજાઙ્કુરજનના, રાગાદ્યાઃ ક્ષયમુપાગતા यस્ય ।

બ્રહ્મા વા વિષ્ણુર્વા, હરો જિનો વા નમસ્તસ્મૈ ॥ ૪૪ ॥ ”

ભવરૂપી બીજનો અંકુરને ઉત્પન્ન કરનારા રાગાદિ દોષો જેઓના ક્ષયને પામ્યા છે, તે બ્રહ્મા હો, મહાદેવ હો કે જિન હો, તેઓને અમારો નમસ્કાર છે. (૪૪)

પ્રકરણ-છઠ્ઠું.

શ્રીજિનમહત્વની-સિદ્ધિ.

સ્વપરશાસ્ત્રપારીણ, મહોપાધ્યાય શ્રીમદ્ધ્યશોવિજયજી
મહારાજ સ્વચિત સ્વોપશ્ચ શ્રી દ્વાત્રિંશદ્વાત્રિંશકા નામના
અન્યરત્નમાં ફરમાવે છે કે-

“ વપ્રત્રયધ્વજચ્છત્રચક્રચામરસમ્પદા ।

વિભુત્વં ન વિમોસ્તાદ્દુમાયાવિષ્વપિ સંભવાત્ ॥૧॥

સ્વામિનો વચનં યત્તુ, સંવાદિ ન્યાયસજ્જતમ્ ।

કુતર્કધ્વાન્તસૂર્યોશુર્મહત્ત્વં તદ્યદભ્યધુઃ ॥ ૨ ॥

પક્ષપાતો ન મે વીરે, ન દ્વેષઃ કપિલાદિષુ ।

યુક્તિમદ્વચનં યસ્ય તસ્ય, કાર્યઃ પરિગ્રહઃ ॥ ૩ ॥ ”

ત્રણ ગઢ, ઈંદ્ર ધ્વજ, છત્રત્રય, ધર્મચક્ર અને ચામરાદિની
સંપદાથી ભગવાન્ મહાન છે, એમ નથી: કારણ કે તેવા
પ્રકારનું મહત્વ તો માયાવી-ઈન્દ્રજલિકેને વિષે પણ સંભવે
છે. કિન્તુ શ્રી વીતરાગ પરમાત્માનું-કુતર્કરૂપી અંધકારનો
નાશ કરવા માટે સૂર્ય સમાન, સંવાદિ (સમર્થ પ્રવૃત્તિજનક)
અને ન્યાય સંગત (સ્વાદ્રાહ્યમુદ્રાથી અંકિત) જે વચન છે,
તેજ મહત્વનું પ્રયોજક છે. એ માટે ભગવાન શ્રીહરિભદ્રસૂરી-
શ્ચરણ મહારાજે ફરમાવ્યું છે કે-મને શ્રી વીર-વર્ધમાન
સ્વામિને વિષે શુણુનો વિચાર કર્યા વિનાનોજ રાગ નથી
અને કપિલાદિને વિષે તેવાજ પ્રકારનો દ્વેષ નથી કિન્તુ શુણુ
ઢોપની આલોચનાપૂર્વક જેનું વચન યુક્તિયુક્ત હોય, તેનોજ
સ્વીકાર કરવો જોઈએ. (૧-૨-૩)

“ પુણ્યોદયમવૈર્ભવૈર્મતં ક્ષાયિકસંગતૈઃ ।

મહત્ત્વં મહનીયસ્ય, બાહ્યમાભ્યન્તરં તથા ॥ ૪ ॥

બહિરભ્યુદયાદર્શી, ભવત્યન્તર્ગતો ગુણઃ ।

મળેઃ પટાવૃત્તસ્યાપિ, બહિર્જ્યોતિરુદ્ધૃતિ ॥ ૫ ॥ ”

ક્ષાયિક જ્ઞાનાદિ ગુણોની સાથે વિશિષ્ટ સંહનન, રૂપ, સંસ્થાન, ગતિ આદિ તીર્થકર નામ કર્મરૂપી પુણ્યપ્રકૃતિના ઉદયથી ઉત્પન્ન થયેલા ભાવો વડે અભ્યન્તરની જેમ બાહ્યથી પણ શ્રી જિનેશ્વરદેવનું મહત્ત્વ સિદ્ધ છે. (૪)

અન્તર્ગત ગુણ એ બાહ્ય અભ્યુદયને દેખાડનારો હોય છે. કપડાથી ઢંકાયેલો પણ મણિ પોતાના પ્રકાશને બહાર જણાવ્યા સિવાય રહેતો નથી. (૫)

“ મેદઃ પ્રકૃત્યા રત્નસ્ય, જાત્યસ્યાજાત્યતો યથા ।

તથાઽર્વાંગપિ દેવસ્ય, મેદોઽન્યેભ્યઃ સ્વભાવતઃ ॥ ૬ ॥ ”

જેમ જાત્ય રત્નનો અજાત્ય રત્નથી ભેદ સ્વભાવથી જ હોય છે, તેમ મિથ્યાદૃષ્ટિ આદિ દશામાં પણ શ્રી જિનેશ્વરદેવનો અન્ય આત્માઓ કરતાં સ્વભાવથી જ ભેદ હોય છે. (૬)

“ નિત્યનિર્દોષતાઽભાવાન્મહત્ત્વં નેતિ દુર્વચઃ ।

નિત્યનિર્દોષતા યસ્માદ્, ઘટાદાવપિ વર્તતે ॥ ૭ ॥ ”

શ્રી જિનેશ્વરદેવમાં નિત્ય નિર્દોષતા નથી માટે તેમનું મહત્ત્વ નથી એમ કહેવું, એ અયુક્તવચન છેઃ કારણ કે નિત્ય નિર્દોષતા તો ઘટ, પટ અને આકાશાદિમાં પણ રહેલી છે. (૭)

નિત્ય નિર્દોષ પુરૂષની કલ્પના કરવી તેના કરતાં ધ્વસ્ત દોષ પુરૂષની કલ્પના કરવી એજ શ્રેષ્ઠ છે. કારણ કે દોષ અને આવરણો

દેશથી ક્ષય પામતાં પ્રત્યક્ષ દેખાય છે, જે તે (અલક્ષ્ય)ના સંપૂર્ણ હેતુઓ મક્કી જાય તો સુવર્ણના મક્કની જેમ સમસ્ત દોષોની હાનિ પણ સંભવિત છે.

શ્રીજિનેશ્વરદેવ જગતના કર્તા નથી માટે મોટા નથી, એ કથન પણ યુક્તિરિક્ત છે. કાર્યમાત્ર કૃત્રપ્રયોજ્ય હોય, એવો નિયમ નથી, છતાં એવા નિયમનો આગ્રહ રાખવામાં આવે તો ઇશ્વરને ઉત્પન્ન કરનાર કોઈ અન્ય ઇશ્વર એને ઉત્પન્ન કરનાર કોઈ અન્ય એમ અપ્રામાણિક અનંત ઇશ્વરની અસત્ય કલ્પના કરવી પડે છે. ઇશ્વર કર્તા નથી પણ ઇશ્વરનું જ્ઞાન કર્તા છે. એમ માનવાથી શ્રીજિનમતની જ સિદ્ધિ થાય છે. શ્રી જિનમતમાં પ્રવાહથી ઇશ્વર અનાદિ છે. એ ઇશ્વરે આ જગતને જે રીતે જોયેલું છે, તે રીતે જગત પરિણામ પામે છે. વસ્તુતઃ શ્રી જિનમત મુજબ ઇશ્વર જગતનો કર્તા નથી કિન્તુ સમસ્ત જગતનો જ્ઞાતા છે.

ઇશ્વરના પ્રયત્નથી બ્રહ્માંડાદિની ધૃતિ, સ્થિતિ વિગેરે થઈ રહી છે, એ કલ્પના પણ નિતાન્ત અસત્ય છે. ધરણીની ધારકતા આદિ સ્વભાવથી જ અગર પ્રાણીઓના પુણ્યથી જ થઈ રહી છે, એમ માનવામાં જ લાઘવ અને કલ્પનાની વિશ્રાંતિ છે.

શ્રી જિનેશ્વરદેવ દીક્ષા વખતે સંખ્યાવાળું-પરિમિત દાન આપનારા છે, માટે અપરિમિત દાન આપનારાઓની અપેક્ષાએ હીન છે, એમ કોઈ કહે છે, તે પણ અસત્ય છે. શ્રી જિનેશ્વરેનું દાન સંખ્યાવાળું હોય છે, તેનું કારણ તેમની કૃપણતા કે અલ્પવિભૂતિપણું નથી કિન્તુ તેવા પ્રકારના યાચકોનો જ

અભાવ છે, સિદ્ધ યોગવાળા સ્વામિના અનુભાવથી યાચકો સંતોષી બની જાય છે. તેમની દાન લેવાની ઇચ્છા મર્યાદિત બની જાય છે, શમી જાય છે અથવા તો સંસારની અસારતાનું પરિજ્ઞાન થવાથી દેવતાની શેષની જેમ યાચકો અદ્ય અદ્ય-દાન જ ગ્રહણ કરે છે એ કારણે પણ શ્રી જિનેશ્વરદેવોનું દાન ઘણા પ્રાણીઓ લે છે, તો પણ સંખ્યાવાળું જ રહે છે.

કેટલાક કહે છે કે-શ્રી જિનેશ્વરદેવો દાન આપે છે, માટે અકૃતાર્થ છે અને અકૃતાર્થ છે, માટે મહાન્ નથી. તેઓનું એ કથન પણ વિચાર વિનાનું છે. શ્રી જિનેશ્વરદેવો અકૃતાર્થ છે, માટે દાન આપે છે, એમ નથી પણ પોતાનો કલ્પ છે, એમ માનીને દાન આપે છે તેમના દાનમાં કોઈ પણ પ્રકારના ફળની કે બદલાની આશા નથી. કિન્તુ તીર્થંકરપણુનું કારણભૂત કર્મ જ એવું છે કે જે દાનાદિના ક્રમ વડે જ સંપૂર્ણ-પણે લોગવાય છે.

કેટલાક કહે છે કે શ્રી જિનેશ્વરદેવો મહા પાપના કારણભૂત એવા રાજ્યાદિ મહા અધિકરણો પોતાના પુત્રાદિને આપે છે તથા લોકોને પાપમાં પ્રવૃત્તિ કરાવનાર શિલ્પાદિ શીખવે છે, માટે તેઓ મહાન્ નથી. આ તેઓનું કહેવું પણ વગર સમજનું છે: કારણ કે તેમ કરવામાં તેઓનો હેતુ રાજ્યાદિ પ્રકૃત દોષથી અધિક દોષ-પરસ્પર કલહાદિનો અતિરેક, વિગેરેનું નિવારણ કરવાનો હોય છે. અધિક દોષ નિવારણ વિષયક પોતાની શક્તિ હોવા છતાં ઉપેક્ષા કરવી, એ પરાર્થ-માત્ર-પ્રવૃત્ત-શુદ્ધ-આશયવાળા મહાત્મા પુરૂષોને માટે અઘટિત છે. શિલ્પ અને કલા વિગેરેના દાનની પાછળ પણ

એ જ હેતુ છે. સર્પાદિથી રક્ષણ કરવા માટે પોતાના પુત્રને ખાડામાંથી ખેંચી કાઢનાર માતા જેમ પુત્રના શરીરે થતી ઇલા માટે ગુન્હેગાર નથી, તેમ અધિક અનિષ્ટનું નિવારણ કરવા માટે શિલ્પાદિને બતાવનાર શ્રી જિનેશ્વર દેવો પણ નિર્દોષ છે. જેનું નિવારણ અસંભવિત છે, એવા દોષોના કારણે બહુ ક્ષાયદો કરનારું કર્મ પણ જો દુષ્ટ ગણવામાં આવે તો શ્રી જિનેશ્વરની ધર્મદેશના પણ દોષ વિનાની નહિ ઠરેઃ કારણ કે-શ્રી જિનેશ્વરદેવોની દેશનામાંથી જ મિથ્યાત્વના મૂલભૂત બૌદ્ધાદિ અને સાંખ્યાદિ દર્શનોની ઉત્પત્તિ થયેલી છે. એ સંબંધી શાસ્ત્રોમાં કહ્યું છે કે—

“જાવહ્યા ણયવાયા તાવહ્યા ચેવ પરસમયા ।”

“જગતમાં એટલા નયવાદ છે, તેટલા જ પર દર્શનો છે—”

કેટલાક કહે છે કે-બુદ્ધદેવને જેવું કુશલ ચિત્ત હતું તેવું શ્રી જિનેશ્વર દેવને નથી, માટે તેઓ મહાન્ નથી. તેઓનું એ કહેવું પણ સર્વથા અયથાર્થ છે. શ્રી જિનેશ્વરોના સમ-લાવવાળા ચિત્તની આગળ બુદ્ધનું કુશળ ચિત્ત અર્કિચિત્કર છે. પોતાના ધર્મથી જગતના પ્રાણીઓની મુક્તિ થઈ જાઓ અને જગતના પાપો પોતાનામાં આવી જાઓ, આ જાતિનું બુદ્ધનું કુશળ ચિત્ત તત્ત્વથી અસત્ય અને અસંભવિત છે. કારણ કે નિવૃત્તિ જગતની થઈ નથી કિન્તુ બુદ્ધની જ થઈ છે, એમ તેઓનું જ શાસ્ત્ર કહે છે તથા પરસ્પરના ધર્મ અધર્મનો પરસ્પરમાં સંક્રમ થવો સર્વથા અસંભવિત છે. એટલા માટે નિર્મોહી આત્માઓને આ જાતિનું મોહ અને અજ્ઞાનથી યુક્ત ચિત્ત કેમ સંભવે ? તૃણ, મણિ, લેખડ અને કાંચનાદિ પદાર્થોમાં સમાનવૃત્તિવાળું અને

સર્વ સાવધયોગથી નિવૃત્તિલક્ષણવાળું ચિત્ત એ જ પરમાર્થથી કુશળ ચિત્ત છે અને તે શ્રી જિનેશ્વરદેવોમાં હોય જ છે. વળી વ્યાઘ્રાદિને સ્વકીય માંસ દાનાદિ કરવામાં બુદ્ધનું કુશળચિત્ત વખણાય છે, તે પણ અવિચારિત રમણીય છે. કારણ કે તે ચિત્ત પણ કુશળ નહિ કિન્તુ સર્વથા અકુશળ અને મોહથી યુક્ત છે, એ જણાવતાં પૂ. પા. મહોપાધ્યાયજી ફરમાવે છે કે—

“ સત્ત્વધીરપિ યા સ્વસ્યોપકારાદપકારિણિ ।

સાત્ત્મંભરિત્વપિશુના, પરાઽપાયાઽનપેક્ષિણી ॥ ૧ ॥ ”

પોતાના અપકારી સ્વમાંસ લક્ષક વ્યાઘ્રાદિ ઉપર બુદ્ધ-દેવની જે સત્ત્વ બુદ્ધિ છે, તે પોતાના આત્મંભરિપણને સૂચવનારી છે એટલું જ નહિ પણ પરની પીડા પ્રત્યે નિર-પેક્ષતાને ધારણ કરનારી છે, તેટલા માટે અશુદ્ધ છે. એમાં આ-ત્મંભરિતા અને પરપીડાનિરપેક્ષતા, એ બે મોટાં દૂષણો છે. (૧)

એ રીતે શ્રી જિનેશ્વરદેવની મહત્તાને દૂષિત કરનારાં સઘળાં વચનો અસત્ય છે, એમ સિદ્ધ કરી પૂ. પા. ઉપાધ્યાયજી મહારાજ અન્તમાં શ્રી જિનેશ્વરદેવનું પરમ મહત્ત્વ સ્થાપન કરતાં ફરમાવે છે કે—

“ પરાર્થમાત્રરસિકસ્તતોઽનુપકૃતોપકૃત્ ।

અગૂઢલક્ષો ભગવાન્, મહાનિત્યેષ મે મતિઃ ॥ ૧ ॥ ”

પરાર્થ માત્ર રસિક અને એટલા જ માટે અનુપકૃતો-પકૃત (ઉપકાર નહિ કરનાર ઉપર પણ ઉપકાર કરનારા) અગૂઢ લક્ષી ભગવાન્ એ જ મહાન્ છે એમ હું માનું છું. (૧)

“ અર્હમિત્યક્ષરં યસ્ય ચિત્તે સ્ફુરતિ સર્વદા ।

પરં બ્રહ્મ તતઃ શબ્દબ્રહ્મણઃ સોઽધિગચ્છતિ ॥ ૨ ॥ ”

‘ અર્હમ્ ’ એ પ્રમાણેના અક્ષર જેના ચિત્તને વિષે ત્રેફા સ્ફુરાયમાન થાય છે, તે આત્મા શબ્દ પ્રધાનના ધ્યાનથી પર પ્રધાને (અવશ્ય) પ્રાપ્ત કરે છે. (૨)

“ પરઃસહસ્રાઃ શરદાં, પરે યોગમુપાસતામ્ ।

હન્તાદ્દિન્તમનાસેવ્ય, મન્તારો ન પરં પદમ્ ॥ ૩ ॥ ”

ખીજાઓ ધણા હજારો વર્ષો સુધી યોગની ઉપાસના કરેા કિન્તુ એ નિશ્ચિત છે કે તેઓ શ્રી અરિહંત પરમાત્માની ઉપાસના કર્યા વિના પરમપદને (કદી પણ) પામનાર નથી. (૩)

“ આત્માડયમર્હતો ધ્યાનાત્પરમાત્મત્વમશ્નુતે ।

રસવિદ્ઘં યથા તામ્રં, સ્વર્ણત્વમધિગચ્છતિ ॥ ૪ ॥ ”

જેમ રસથી વીંધાયેલું તાંબું સુવર્ણપણાને પામે છે તેમ આ આત્મા શ્રી અરિહંતના ધ્યાનથી પરમાત્મપણાને પામે છે. (૪)

“ યુજ્યોડયં સ્મરણીયોડયં સેવનીયોડયમાદરાત્ ।

અસ્યૈવ શાસને ભક્તિઃ, કાર્યા ચેચ્ચેતનાડસ્તિ વા ॥૫॥ ”

જો તમારામાં ચેતના હોય તો પૂજવા યોગ્ય, સ્મરણ કરવા યોગ્ય અને આદરપૂર્વક સેવવા યોગ્ય જો કોઈ પણ હોય તો એક શ્રી અરિહંત પરમાત્મા જ છે. એઓના જ શાસન (પ્રવચન) ને વિષે ભક્તિ કરવા યોગ્ય છે. (૫)

“ સારસેતન્મયા લબ્ધં શ્રુતાન્ધેરવગાહનાત્ ।

ભક્તિર્ભાગવતી बीजं, પરમાનન્દસમ્પદામ્ ॥ ૬ ॥ ”

શ્રુતસાગરનું અવગાહન કરવાથી આ પ્રકારનો સાર મેં પ્રાપ્ત કર્યો છે કે શ્રી અરિહંત પરમાત્માની ભક્તિ એજ એક પરમાનન્દ-મોક્ષની સંપદા-લક્ષ્મીનું ખીજ છે. (૬)

પ્રકરણ—સાતમું.

દેવાધિદેવનાં નામો.

કલિકાલસર્વજ્ઞ શ્રી હેમચન્દ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજ સ્વોપજ્ઞ
શ્રીઅભિધાનચિન્તામણિના દેવાધિદેવકાંડમાં ક્રમભાવે છે કે—

“ અર્હન્ જિનઃ પારગતસ્ત્રિકાલવિત્ક્ષીણાષ્ટકર્મા પરમેષ્ઠયધીશ્વરઃ ।
શંભુઃ સ્વયમ્ભૂર્ભગવાન્ જગત્પ્રમુસ્તીર્થઙ્કરસ્તીર્થકરો જિનેશ્વરઃ ॥૧॥ ”

અર્હન્, જિન, પારગત, ત્રિકાલવિત્, ક્ષીણાષ્ટકર્મ,
પરમેષ્ઠી, અધીશ્વર, શંભુ, સ્વયંભૂ, ભગવાન્, જગત્પ્રભુ,
તીર્થંકર, તીર્થંકર અને જિનેશ્વર-૧

“ સ્યાદ્વાઘમયદસાર્વાઃ સર્વજ્ઞઃ સર્વદર્શિકેવલિનો ।

દેવાધિદેવબોધિદપુરુષોત્તમવીતરાગાપ્તાઃ ॥ ૨ ॥ ”

સ્યાદ્વાઘી, અભયદ, સાર્વ, સર્વજ્ઞ, સર્વદર્શી, કેવલી,
દેવાધિદેવ, બોધિદ, પુરૂષોત્તમ, વીતરાગ અને આપ્ત એ
ઉપરાંત ગુણનિષ્પન્ન બીજાં પણ અનેક નામો દેવાધિદેવનાં
શાસ્ત્રોમાં કહેલાં છે. તેમાંના કેટલાક નીચે દર્શાવવામાં આવે છે.

૧ અર્હન્—ચોત્રીસ અતિશયોને અથવા દેવેન્દ્રકૃત પૂજનને લાયક.

૨ જિનઃ—રાગદ્વેષ મોહાદિક આંતરિક શત્રુઓને જીતનારા.

૩ પારગતઃ—સંસારના પારને અથવા સર્વ પ્રયોજનોના પારને પામેલા.

૪ ત્રિકાલવિત્—ભૂત, ભવિષ્ય અને વર્તમાન ત્રણે કાલને જાણનારા.

૫ ક્ષીણાષ્ટકર્મા—જેઓના જ્ઞાનાવરણીયાદિ આઠે કર્મો ક્ષીણ થઈ
ગયાં છે, તે.

- ૬ પરમેષ્ઠી—પરમપદ સર્વોચ્ચસ્થાનને વિષે રહેલા.
- ૭ અધીશ્વર:—ત્રણે જગત ઉપર જેમનું શાસન વર્તે છે, તે.
- ૮ શમ્ભુ:—શમ-શાશ્વત સુખ તેને વિષે થનારા.
- ૯ સ્વયંભૂ:—સ્વયં પરાપદેશથી નહિ કિન્તુ પોતાની મેળે તથા-
ભવ્યત્વાદિ સામગ્રીના પરિપાકથી થનારા.
- ૧૦ ભગવાન્—ભગ-સમગ્ર એશ્વર્ય અથવા સર્વોત્કૃષ્ટ જ્ઞાનને ધારણ
કરનારા.
- ૧૧ જગત્પ્રભુ:—ત્રણે જગતમાં પ્રભુત્વ પ્રાપ્ત કરનારા.
- ૧૨ તીર્થઙ્કર:—સંસાર સમુદ્ર જેનાથી તરાય તે તીર્થ-ચતુર્વિધ સંધ
અથવા પ્રથમ ગણુધર તેને કરનારા.
- ૧૩ તીર્થંકર:— ॥ ॥
- ૧૪ જિનેશ્વર:—જિન - રાગાદિને જીતનારા સામાન્યકેવલિઓ
તેમના ઇશ્વર.
- ૧૫ સ્યાદ્વાદી—સ્યાદ્-અનેકાન્તલોતક અવ્યય સહિત બોલનારા
અનેકાન્તવાદી.
- ૧૬ અભયદ:—અભય-છહલોક, પરલોક, આદાન, અકસ્માત,
આજીવિકા, મરણુ અને અપયશ, એ સાત પ્રકારના ભયથી
મુકાવી અભય આપવાનું વિશિષ્ટ સ્વાસ્થ્ય-નિઃશ્રેયસધર્મના
કારણુભૂત ભૂમિકા-તેને આપનાર. (શ્રી જિનેશ્વરદેવે ગુણ
પ્રકર્ષવાન, અચિન્ત્ય શક્તિમાન તથા સર્વથા પારાધિકારી
હોવાથી તેમનું અવલંબન લેનાર ભવ્ય આત્મા અવશ્ય અભયને
પામે છે માટે ભગવાન અભયદ-અભયને આપનાર કહેવાય છે.
- ૧૭ સાર્વ:—સર્વ પ્રાણીઓના હિતકારી.
- ૧૮ સર્વજ્ઞ:—સર્વ વસ્તુઓને (વિશેષ ધર્મોવડે) જાણનારા.

- ૧૯ સર્વદર્શી—સર્વ વસ્તુઓને (સામાન્ય ધર્મોવડે) જોનારા.
 ૨૦ કેવલી—સર્વથા આવરણનો વિલય થવાથી ચૈતન્ય સ્વરૂપનો
 આવિર્ભાવ થવો તે કૈવલ્ય છે તે જોમને છે, તે કેવલી.
 ૨૧ દેવાધિદેવ—દેવોના પણ દેવ. (દેવોથી પણ અધિક શક્તિવાળા)
 ૨૨ બોધિદઃ—બોધિ-શ્રી જિનોક્તધર્મની પ્રાપ્તિ, તેને આપનારા.
 ૨૩ પુરુષોત્તમઃ—પુરુષોત્તમ-પુરુષોને વિષે સહજ તથાભવ્યત્વાદિ
 ભાવથી શ્રેષ્ઠ.
 ૨૪ વીતરાગઃ—રાગ દ્વેષ અને મોહજેમના સર્વથા નાશ પામ્યા છે તે.
 ૨૫ આત્મઃ—હિતોપદેશને આપનારા હોવાથી આત્મ.

શ્રીજયશેખરસૂરિજી પ્રબોધચિન્તામણિના ૭ મા અધિ-
 કારમાં દેવાધિદેવના લિન્નલિન્ન નામોનું વર્ણન કરતાં
 ક્રમભાવે છે કે—

- ૧ નિરન્તર નિર્મળ જ્ઞાન અને દર્શન રૂપી જ્યોતિના
 આશ્રય હોવાથી લગવાન પરમજ્યોતિ-કાન્તિસ્વરૂપ
 ‘રાજા’ કહેવાય છે.
 ૨ મનુષ્ય લોકરૂપી પૃથ્વીથી આવેલા હોવાથી ‘પાર્થિવ’
 કહેવાય છે.
 ૩ સમસ્ત આરંભથી મુક્ત બનેલા હોવાથી ‘પ્રજાપાદ’
 કહેવાય છે.
 ૪ ત્રણ ભુવન વડે મુકુટની જેમ મસ્તકે ધારણ કરાય છે
 માટે ‘ત્રિભુવન પ્રભુ’ કહેવાય છે.
 ૫ સર્વ ઉપદ્રવ-ઉપદ્રવથી રહિત હોવાથી ‘સદાશિવ’
 કહેવાય છે.

- ૬ જ્ઞાનસ્વરૂપ વડે લોકલોકમે વીરનાર હોવાથી 'વિષ્ણુ' કહેવાય છે.
- ૭ કોઈથી પણ ઉત્પન્ન કરાયેલા નહિ હોવાથી 'સ્વયંભૂ' કહેવાય છે.
- ૮ જન્મ રહિત હોવાથી 'અજ' કહેવાય છે.
- ૯ કર્મથી અબદ્ધ આત્માઓને વિષે ઉત્કૃષ્ટ હોવાથી 'પર-માત્મા' કહેવાય છે.
- ૧૦ પરમ જ્ઞાનવાન હોવાથી 'પરમબ્રહ્મ' કહેવાય છે.
- ૧૧ જ્ઞાનીઓ વડે પણ કોઈપણ પ્રકારે બાણી શકાતા નથી માટે 'અલક્ષ્ય' કહેવાય છે.
- ૧૨ દ્રવ્ય દ્રષ્ટિએ 'એક' કહેવાય છે.
- ૧૩ પર્યાય દ્રષ્ટિએ 'અનેક' કહેવાય છે.
- ૧૪ સત્ત્વ, રજ અને તમોગુણથી રહિત હોવાથી 'નિર્ગુણ' કહેવાય છે.
- ૧૫ જ્ઞાનાદિ ગુણોએ સહિત હોવાથી 'મહાગુણુ' કહેવાય છે.
- ૧૬ આકાશ સમાન હોવાથી 'અવ્યક્ત' કહેવાય છે.
- ૧૭ તેમના ગુણનું વર્ણન થઈ શકે છે માટે 'વ્યક્ત' કહેવાય છે.
- ૧૮ 'શિવ' શબ્દના પર્યાયો વડે વિદ્યમાન હોવાથી 'ભાવ' કહેવાય છે.
- ૧૯ 'ભવ' શબ્દના પર્યાયો વડે અવિદ્યમાન હોવાથી 'અભાવ' કહેવાય છે.
- ૨૦ જ્ઞાનદર્શન વડે ચેષ્ટાવાન હોવાથી 'સકલ' કહેવાય છે.

- ૨૧ કયન અને શરીરની ચેષ્ટાથી રહિત હોવાથી ‘નિષ્કલ’
કહેવાય છે.
- ૨૨ કલેશના કારણભૂત દ્રવ્યોથી રહિત હોવાથી ‘સદામુખી’
કહેવાય છે.
- ૨૩ સંસારી આત્માઓથી વિવક્ષણ હોવાથી ‘વિશ્વવિવક્ષણ’
કહેવાય છે.
- ૨૪ રૂપ રસ ગંધ સ્પર્શાદિથી રહિત હોવાથી ‘નીરૂપ’ કહેવાય છે.
- ૨૫ વિશ્વના તમામ સ્વરૂપને બાબુનાર હોવાથી ‘વિશ્વરૂપ’
કહેવાય છે.

શ્રી માનતુંગસૂરિજી ‘લક્ષ્મીભર’ સ્તોત્રમાં દેવાધિદેવનાં
નામોનું વર્ણન કરતાં ક્રમાવે છે કે—

“ ત્વામવ્યયં વિભુમચિન્ત્યમસંખ્યમાદ્યં,

બ્રહ્માણમીશ્વરમનન્તમનઙ્ગકેતુમ્ ।

યોગીશ્વરં વિદિતયોગમનેકમેર્કં,

જ્ઞાનસ્વરૂપમમલં પ્રવદન્તિ સન્તઃ ॥૧૥”

હે ભગવાન ! વિવક્ષણ પુરૂષો આપને આ પ્રમાણે
કહે છે:—

૧ અઽવ્યય—અચાપચયને નહિ પામનાર અને સર્વકાલ સ્થિર—
એકસ્વભાવે રહેનાર.

૨ વિભુ—પરમૈશ્વર્યથી શોભિત, કર્મનું ઉન્મૂલન કરવાને
સમર્થ અથવા ઇન્દ્રાદિના સ્વામી.

૩ અચિન્ત્ય—આધ્યાત્મિક પુરૂષો વડે પણ ચિન્તવન
કરવાને અશક્ય, અતિ-અદ્ભુત ગુણ યુક્ત.

- ૪ અસંખ્ય—જેમના ગુણોની સંખ્યા થઈ શકતી નથી.
અથવા જેમના જ્ઞાનને માપી શકાતું નથી માટે અસંખ્ય.
- ૫ આદ્ય—પંચ પરમેષ્ઠિમાં પ્રથમ અથવા સામાન્ય કેવલી-
ઓમાં મુખ્ય.
- ૬ બ્રહ્મા—અનન્ત આનન્દથી વધતા, બ્રહ્મ-કેવળજ્ઞાન
અથવા નિર્વાણને પામનાર.
- ૭ ઇશ્વર—સકલ સુરાસુરનરનાયકને શાસન કરવા
સમર્થ, કૃતાર્થ.
- ૮ અનન્ત—અનન્ત ચતુષ્થયની સમૃદ્ધિને ધારણ કરનારા
અને મૃત્યુ રૂપી અન્ત વિનાના-મૃત્યુનો ક્ષય કરનારા.
- ૯ અનંગકેતુ—કામદેવને માટે કેતુ સમાન, વૈકિયાદિ
અંગ રૂપી કેતુ-ચિહ્નથી રહિત.
- ૧૦ યોગીશ્વર—મન, વચન અને કાયાને જીતનારા, ધ્યાની
પુરૂષોના ઇશ્વર અને સયોગિ-કેવલીઓને માન્ય.
- ૧૧ વિદિતયોગ—સમ્યગ્જ્ઞાન દર્શન ચારિત્ર રૂપ યોગને
જાણનારા અને જીજ્ઞાસુને જણાવનારા, વિશેષ કરીને ખંડિત-
નાશ કર્યો છે જીવ અને કર્મનો યોગ-સંબંધ જેમણે.
- ૧૨ અનેક—જ્ઞાનથી સર્વગત, અનેક સિદ્ધ એક જગ્યાએ
રહેવાથી અનેક, ગુણપર્યાયની અપેક્ષાએ અનેક અને
ઋષભાદિ વ્યક્તિના લેહથી અનેક.
- ૧૩ એક—અદ્વિતીય, ઉત્તમોત્તમ અથવા જીવ દ્રવ્યની
અપેક્ષાએ એક.

૧૪ જ્ઞાનસ્વરૂપ—ક્ષાયિક કેવળજ્ઞાન રૂપ સ્વરૂપવાળા-સર્વ કર્મના ક્ષયથી ચિદ્રૂપ.

૧૫ અમલ—અઠાર દોષ રૂપી મલથી રહિત.

“ બુદ્ધસ્ત્વમેવ વિબુધાર્ચિતબુદ્ધિબોધાત્,
ત્વં શંકરોઽસિ ભુવનત્રયશંકરત્વાત્ ।
ધાતાઽસિ ધીર ! શિવમાર્ગવિશેર્વિધાનાત્,
વ્યક્તં ત્વમેવ ભગવન્ ! પુરુષોત્તમોઽસિ ॥૨૧॥ ”

હે દેવોથી પૂજાએલા પ્રભુ ! બુદ્ધિ-કેવળજ્ઞાન વડે બોધ કરનાર હોવાથી આપ જ બુદ્ધ છો કિન્તુ (જ્ઞાના સ્વરૂપને નહિ સમજનાર હોવાથી) સુગતાદિ એ બુદ્ધ નથી. હે દેવ ! ત્રણ લોકને સુખ કરનાર હોવાથી આપ જ યથાર્થ નામવાળા શંકર છો કિન્તુ (સંહાર કરનાર હોવાથી) રૂદ્રાદિ એ શંકર નથી. હે ધીર ! રત્નત્રયરૂપ મોક્ષમાર્ગની વિધિના કરવાથી-ખતાવવાથી આપ જ ધાતા-સરજનહાર છો કિન્તુ (વેદોપદેશના ખડાને નરકના માર્ગને ઉઘાડનાર) બ્રહ્માદિ એ ધાતા નથી. હે ભગવન્ ! આપ જ આજન્મ પરાર્થવ્યસની આદિ ગુણવાળા હોવાથી પ્રગટપણે પુરૂષોને વિષે ઉત્તમ છો કિન્તુ (ગોપીઓની સાથે રાસલીલા અને કપટક્રિયાદિ કરનાર) વિષ્ણુ એ પુરૂષોત્તમ નથી. (૨)

એવા દેવાધિદેવને અદ્વિતીય લક્ષિતથી નમસ્કાર કરતાં સ્તુતિકાર મહર્ષિ કરમાવે છે કે—

“ તુભ્યં નમસ્ત્રિભુવનાઽત્તિહરાય નાથ !,
તુભ્યં નમઃ ક્ષિતિતલામલભૂષણાય ।
તુભ્યં નમસ્ત્રિજગતઃ પરમેશ્વરાય,
તુભ્યં નમો જિન ! ભવોદધિશોષણાય ॥ ૩ ॥ ”

સદ્વચન અને સત્ક્રિયા વડે વિશ્વત્રયની પીડાના નાશક હે નાથ ! આપને જ એક નમસ્કાર થાઓ. (સર્વ જીવોના કષ્ટને નાશ કરનાર હોય તેજ એક વન્દનીય છે, બીજા નહિ.) ભૂપીઠના નિર્ભળ અલંકાર તુલ્ય અથવા ક્ષિતિ-પૃથ્વી તલ-પાતાલ અમલ-સ્વર્ગ એમ ત્રણ ભુવનના ભૂષણભૂત હે સ્વામિન્ ! આપને જ એક નમસ્કાર છે. (નિર્ભળ જ્ઞાન અને ચારિત્રી યુક્ત હોય તેજ નમસ્કરણીય છે, બીજા નહિ.) ત્રણ લોકના પ્રકૃષ્ટનાથ ! હે ઇશ ! આપને જ એક નમસ્કાર છે. (ત્રણ લોકનું ત્રણ-રક્ષણ કરવા સમર્થ હોય તેજ એક વન્દનીય છે, બીજા નહિ.) સંસારસાગરનું શોષણ કરનાર હે જિન ! આપને જ એક નમસ્કાર થાઓ. (દુરન્ત સંસાર-સાગરનું જેઓ શોષણ કરનાર છે તેઓ જ વન્દનીય છે, બીજા નહિ.) (૩)

“ યો વિશ્વં વેદ વેદ્યં જનનજલનિષેર્મક્ષિનઃ પારદશ્વા,
પૌર્વાપર્યાઽવિરુદ્ધં વચનમનુપમં, નિષ્કલઙ્કં યદીયમ્ ।
તં વન્દે સાધુવન્દ્યં સકલગુણનિર્ધિ ધ્વસ્તરોષદ્વિષન્તમ્,
બુદ્ધં વા વર્ધમાનં શતદલનિલયં કેશવં વા શિવં વા ॥૬૫॥ ”

જેમણે રોય એવા વિશ્વને જાણ્યું છે, જેઓ જન્મરૂપી સમુદ્રની લહરીના પારદૃષ્ટા છે, જેમનું વચન-આગમ અનુપમ, કલંકરહિત અને પૂર્વાપરવિરોધ રહિત છે, જે સાધુ-પુરૂષોને વન્દનીય છે, જે સકલ ગુણના નિધાન છે અને ક્રોધ રૂપી શત્રુના વિનાશક છે. તે નામથી બુદ્ધ, વર્ધમાન, પ્રદ્યા કૃષ્ણ કે મહાદેવ ગમે તો હો: તેને હું વન્દન કરું છું. (૪)

“ યં શૈવાસ્સમુપાસતે શિવ इति ब्रह्मेति वेदान्तिनो,
 बौद्धा बुद्ध इति प्रमाणपटवः कर्त्तैति नैयायिकाः ।
 अर्हन्नित्यथ जैनशासनरताः कर्मैति मीमांसकाः,
 सोऽयं मे विदधातु वाञ्छितफलं, त्रलोक्यनाथो हरिः ॥૫॥ ”

જેમની શૈવપંથાનુયાયીઓ શિવ તરીકે, વેદાન્તિઓ બ્રહ્મા તરીકે, બૌદ્ધો બુદ્ધ તરીકે, પ્રમાણમાં કુશલ એવા નૈયાયિકો કર્તા તરીકે, મીમાંસકો કર્મ તરીકે અને જૈનશાસમાં રક્ત જૈનો અરિહંત તરીકે ઉપાસના કરે છે તે આ ત્રણલોકના નાથ હરિ મને વાંછિત ફળને આપો. (૫)

त्यक्तस्वार्थः परहितरतः सर्वदा सर्वरूपं,
 सर्वाकारं विविधमसमं यो विजानाति विश्वम् ।
 ब्रह्मा विष्णुर्भवतु वरदः शङ्करो वा हरो वा,
 यस्याचिन्त्यं चरितमसमं भावतस्तं प्रपद्ये ॥ ૬ ॥”

સ્વાર્થના ત્યાગી અને પરહિતમાં રક્ત એવા જે સર્વદા સર્વરૂપ થી યુક્ત, સર્વ આકારથી યુક્ત એવા જે અનુપમ અને વિચિત્ર એવા વિશ્વને જાણે છે તેમજ જેમનું ચરિત્ર અનુપમ અને અચિન્ત્ય છે તે બ્રહ્મા હો વિષ્ણુ હો વરદ હો શંકર હો કે મહાદેવ હો તેમને હું ભાવથી સ્વીકારું છું. (૬)

“ त्वं शङ्करः सर्वजनेष्टकर्त्ता, ब्रह्मा त्वमेवाखिलब्रह्मनिष्ठः ।
 त्वमेव सत्यं पुरुषोत्तमोऽसि, त्वमेव बुद्धः सकलार्थवेदिन् ॥૭॥”

હે નાથ ! સર્વજનને ઇષ્ટ કરનારા હોવાથી આપ જ શંકર છો, અખિલ બ્રહ્મમાં નિષ્ઠાવાળા હોવાથી આપજ બ્રહ્મા છો, આપજ સાચા પુરુષોત્તમ-કૃષ્ણ છો અને હે સકલ અર્થના જ્ઞાતા પ્રભુ ! આપ જ બુદ્ધ છો. (૭)

પ્રકરણ-આઠમું.

દેવાધિદેવના-અતિશયો.

અતિશય-સમસ્ત જગતથી ચઢીયાતી અવસ્થા-લોકમાં ચમત્કાર પેદા કરનારી જીવનની લોકોત્તર સ્થિતિ-જે ચોત્રીસ અતિશયોના નામથી પ્રસિદ્ધ છે, તે-જન્મથી ચાર, કર્મક્ષયથી અગિયાર અને કેવળજ્ઞાન થયા પછી દેવકૃત ઓગણીસ એમ અનુક્રમે ચોત્રીસે અતિશયોનું હૃદયંગમ વર્ણન નીચેના સુરમ્ય પદ્યરત્નોમાં કલિકાલ સર્વેષ ભગવાન શ્રીહિમચંદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજએ અભિધાનચિન્તામણિકોષના દેવાધિદેવકાંડમાં આ પ્રમાણે કર્યું છે—

“ તેષાં ચ દેહોઽદ્ભુતરૂપગન્ધો, નિરામયઃ સ્વેદમલોઽજ્ઞિતઃ ।
શ્વાસોઽબ્જગન્ધો રુધિરામિષં તુ, ગોક્ષીરધારાધવલં હ્યવિસ્તમ્ ॥૧॥ ”

શ્રી તીર્થંકર દેવોની કાયા અદ્ભુત-લોકોત્તર રૂપ અને ગન્ધવાદી, નિરામય-નિરોગી તથા સ્વેદ અને મલથી રહિત હોય છે. ઉચ્છવાસનિઃશ્વાસરૂપ શ્વાસ કમલસમાન સુગંધવાળો તથા માંસ અને શોષિત-લોહી ગાયના દૂધની જેમ ઉજ્જવળ અને દુર્ગન્ધ વિનાનું હોય છે. ૧

“ આહારનીદ્વારવિધિસ્ત્વદશ્ય-શ્ચત્વાર પતેઽતિશયાઃ સહોત્થાઃ ।
ક્ષેત્રે સ્થિતિર્યોજનમાત્રકેઽપિ, નૃદેવતિર્યગ્જનકોટિકોટેઃ ॥ ૨ ॥ ”

આહાર-લોજન તથા નીહાર-મૂત્રપુરીષનો ત્યાગ, એ બન્ને ક્રિયા અદૃશ્ય-અર્ધચક્ષુને અગોચર હોય છે. અર્થાત્ કેવળ અને અવધિ આદિ અતીન્દ્રિય ચક્ષુવાળા જ જોઈ શકે છે. આ ચારે અતિશયો તીર્થકરોને જન્મથી સાથે જ હોય છે. હવે કર્મક્ષય-જનિત અતિશયોને કહે છે. માત્ર યોજનપ્રમાણ ક્ષેત્રવાળી સમવસરણુ ભૂમિમાં મનુષ્ય, દેવતા અને તિર્થચોની કોડા કોડ સંખ્યામાં અવસ્થિતિ હોય છે. ૨

“વાણી નૃતિર્યક્સુરલોકભાષા-સંવાદિની યોજનગામિની ચ ।
ભામણ્ડલં ચારુ ચ મૌલિપૃષ્ઠે, વિડમ્બિતાહર્પતિમણ્ડલશ્ચિ ॥૩॥”

વાણી-અર્ધમાગધીભાષા મનુષ્ય તિર્થચ અને દેવતાઓને પોતપોતાની ભાષામાં પરિણુમી જાય છે તથા એક યોજન-પ્રમાણ ક્ષેત્રમાં વ્યાપી જાય છે તથા મસ્તકના પાછલા ભાગમાં સૂર્યના બિમ્બની શોભાને પણ તિરસ્કાર કરનાર મનોહર તેજનું મંડળ-ભામંડળ હોય છે. ૩

“સાગ્રે ચ ગવ્યૂતિશતદ્વયે રુજા, વૈરેતયો માર્યતિવૃષ્ટ્યવૃષ્ટ્યઃ ।
દુર્મિક્ષમન્યસ્વકચક્રતો ભયં, સ્યાન્નૈત ઇકાદશ કર્મઘાતજાઃ ॥૪॥”

બસો ગાઉથી અધિક (એ કોશનો એક ગાઉ એવા બસો ગાઉ એટલે ચારસો કોશ અને પચીસ યોજન અધિક) એટલે સવાસો યોજનપર્યંત રોગ-જ્વરાદિ, વૈર-પરસ્પર વિરોધ, ઇતિ-ધાન્યાદિને ઉપદ્રવ કરનાર પુષ્કળ ઉદરાદિની ઉત્પત્તિ, મારિ-મરકી, અતિવૃષ્ટિ-નિરંતર વરસાદ, અવૃષ્ટિ-સર્વથા વૃષ્ટિનો અભાવ, દુર્લેક્ષ-લેક્ષાનો અભાવ તથા સ્વરાષ્ટ્ર અને પરરાષ્ટ્રનો લય યતાં નથી. એમ અગિઆર અતિશયો ચાર ઘાતિ કર્મોના ક્ષયથી ઉત્પન્ન થાય છે. ૪

હવે દેવકૃત ઓગાળીસ અતિશયોને કહે છે—

“સ્ત્રે ધર્મચક્રં ચમરાઃ સપાદપીઠં મૃગેન્દ્રાસનમુજ્જ્વલં ચ ।
છત્રત્રયં રત્નમયધ્વજોઽદ્વિન્યાસે ચ ચામીકરપદ્મજાનિ ॥ ૫ ॥”

આકાશમાં ધર્મચક્ર-ધર્મપ્રકાશક ચક્ર, ચામરો, પાદપીઠ
સહિત સ્વચ્છ સ્ફટિકમય ઉજ્જ્વળ સિંહાસન, ત્રણછત્ર,
રત્નમય ધ્વજ તથા પાદન્યાસ માટે નવ સુવર્ણ કમળો. ૫

“વપ્રત્રયં ચારુ ચતુર્મુખાક્ષતા, ચૈત્યદ્રુમોઽધોવદનાશ્ચ કણ્ઠકાઃ ।
દ્રુમાનતિર્દુન્દુભિનાદ ઉચ્ચકૈર્વાતોઽનુકૂલઃ શકુનાઃ પ્રદક્ષિણાઃ ॥ ૬ ॥”

તથા સમવસરણમાં રત્ન, સુવર્ણ અને રૂપ્યમય ત્રણ
મનોહર વપ્ર-ગદ, (કીલ્લાઓ) ચાર મુખ, ચૈત્ય-અશોક
વૃક્ષ, કાંટાઓ અધોમુખવાળા, વૃક્ષોની નમ્રતા, ભુવનવ્યાપી ઉચ્ચ
દુન્દુભિનો ધ્વનિ, સુખકર અનુકૂળ વાયુ, પ્રદક્ષિણાપૂર્વક ગતિ
કરનારા પક્ષિઓ. ૬

“ગન્ધામ્બુવર્ષં बहुवर्णपुष्पवृष्टिः कचश्मश्रुनखाप्रवृद्धिः ।
चतुर्विधाऽमर्त्यनिकायकोटिर्जघन्यभावादपि पार्श्वदेशे ॥ ૭ ॥”

સુગન્ધી ઉદકની વૃષ્ટિ, પાંચવર્ણવાળા જનુપ્રમાણ પુષ્પોની
વૃષ્ટિ, કેશ, રોમ કૂચ (દાઢીમૂછ) અને હાથપગના નખની
અવૃદ્ધિ-અવસ્થિતપાણું, તથા ભવનપતિ આદિ ચતુર્વિધ દેવ-
નિકાયોની જઘન્યથી પણ સમીપમાં એક કોડની સંખ્યા. ૭

“ઋતૂનામિન્દ્રિયાર્થાનામનુકૂલત્વમિત્યમી ।

एकोनविंशतिर्देव्याश्चतुस्त्रिंशच्च मीलिताः ॥ ૮ ॥”

તથા ઋતુઓ (વસન્તાદિ) અને ઇન્દ્રિયાર્થો (સ્પર્શ, રસ,
ગન્ધ, રૂપ અને શબ્દો)ની અનુકૂળતા, (પુષ્પાદિની સામગ્રીઓ

વડે મનોરૂ વિષયોનો પ્રાદુર્ભાવ અને અમનોરૂ વિષયોનો અપકર્ષ) એ ઓગણીસ અતિશયો દેવકૃત હોય છે. ૮

આ દેવકૃત અતિશયોનું વર્ણન કોઈ જગ્યાએ જુદી રીતે પણ મળે છે, તે મતાન્તર સમજવો. એ રીતે સહજથી ચાર અને કર્મક્ષયથી અગિઆરની સાથે ઓગણીસને મેળવવાથી કુલ ચોત્રીસ અતિશયો થાય છે.

શ્રી દેવાધિદેવના ઉપરોક્ત અતિશયોની વાતમાં આજકાલ કેટલાક સંદેહ ઉઠાવે છે અને અતિશયોનું વર્ણન અતિશયોક્ત રૂપ છે એમ ઠરાવવા મથે છે. પોતાની એ વાતના સમર્થનમાં તેઓ સ્તુતિકાર શ્રી સમન્તભદ્રાચાર્યના બનાવેલા દેવાધિદેવ સ્તોત્રનો પ્રથમ શ્લોક પ્રમાણુ તરીકે રજુ કરે છે. તે શ્લોકમાં જણાવ્યું છે કે—

“ દેવાગમનમોયાન,—ચામરાદિવિભૂતયઃ ।

માયાવિષ્વપિ દૃશ્યન્તે, નાડતસ્ત્વમસિ નો મહાન્ ॥૧॥ ”

દેવોનું આગમન, આકાશમાં ગમન અને છત્રચામરાદિની વિભૂતિઓ માયાવી—ઈન્દ્રજલિકોમાં પણ દેખાય છે. મોટે હે દેવ ! એ (વિભૂતિઓના) કારણે અમે આપને મોટા માનીએ છીએ, એમ નથી—૧ આપ અમારે મન મહાન્ છો, એમાં આપની વિભૂતિઓ કારણુ નથી પરન્તુ આપનું સત્ય, અવિસંવાદિ અને યુક્તિસંગત વચન, એજ મુખ્ય કારણુ છે. ૧

સ્તુતિકાર શ્રી સમન્તભદ્રાચાર્યના ઉપરોક્ત શ્લોકમાં દેવાધિદેવની વિભૂતિઓ કે અતિશયોનો ઇન્કાર કરવામાં આવ્યો છે, એમ કોઈ પણ સમદષ્ટિવાંચકથી કહી શકાશે નહિ પરન્તુ

એ શ્લોકમાં એટલુંજ કહેવામાં આવ્યું છે કે-કેવલ અતિશયો કે વિભૂતિઓની વાતો ઉપરથી જ અમે દેવાધિદેવ શ્રી જિનેશ્વર મહાન છે, એમ સિદ્ધ કરવા માંગતા નથી કારણ કે તે વિભૂતિઓ તો માયાવીઓમાં પણ સુલભ છે. દેવાધિદેવ શ્રીજિનેશ્વરની મહત્તા વિભૂતિઓ ઉપરાંત તેમના અવિસંવાદિ, પૂર્વાપરઅવિરૂદ્ધ અને સકલપ્રવૃત્તિજનક વચનથી સિદ્ધ થાય છે, જે બીજામાં નથી. લક્ષણ એવું બાંધવું જોઈએ કે અતિવ્યાપ્તિ, અવ્યાપ્તિ અને અસંલવદોષથી રહિત હોય. દેવાધિદેવની મહત્તાના લક્ષણ તરીકે આમરાદિ વિભૂતિઓને લેવાથી એ લક્ષણ અતિવ્યાપ્ત બની જાય છે અને અવિસંવાદિ વચનને અંગીકાર કરવાથી લક્ષણ શુદ્ધ બને છે: એટલુંજ એ શ્લોકનું તાત્પર્ય છે. આમરાદિ વિભૂતિઓ એ કાંઈ દેવાધિદેવનું લક્ષણ નથી પણ ઉપલક્ષણ જરૂર છે એ વાતને જણાવતાં શાસ્ત્રકારો અન્યત્ર ફરમાવે છે કે—

“ પુણ્યોદયભવૈર્ભવૈર્મતં ક્ષાયિકસંગતૈઃ ।

મહત્ત્વં મહનીયસ્ય, બાહ્યમાભ્યન્તરં તથા ॥ ૧ ॥

બહિરભ્યુદયાદર્શો ભવત્યન્તર્ગતો ગુણઃ ।

મજેઃ પટાવૃત્તસ્યાપિ બહિર્જ્યોતિરુદ્ઞ્વતિ ॥ ૨ ॥ ”

ક્ષાયિક ગુણોની સાથે શ્રીતીર્થંકર નામકર્મ આદિ પુણ્યના ઉદયથી થયેલા ભાવો પણ મળેલા હોય છે તેથી પૂજ્ય શ્રીજિનેશ્વરદેવોની મહત્તા બાહ્ય તથા અભ્યંતર ઉભય રીતે મનાયેલી છે. અન્તર્ગત ગુણ બાહ્ય અભ્યુદયને પણ જણાવનારો હોય છે. વસ્ત્રથી ઢંકાયેલ મીણિની જ્યોતિ વસ્ત્રની અહાર પણ શું પ્રગટ નથી થતી ? અવશ્ય થાય છે. (૧-૨)

શ્રી જિનેશ્વરદેવના અતિશયોની વાત પાછળથી કદ્દી કાઢેલી છે એમ બોલનારે સમજવું જોઈએ કે શ્રી સમવાયાંગાદિ મૂલ આગમોમાં પણ તે વાત કહેલી છે અને ત્યાર પછીના ચૈદ્ધ પૂર્વધર નિર્ચુક્તિકાર મહર્ષિઓથી માંડી પ્રત્યેક પ્રામાણિક ગ્રંથકારોએ તે વાતનું સમર્થન કરેલું છે. શ્રી અરિહંત પરમાત્માના રૂપનું વર્ણન કરતાં આવશ્યકનિર્ચુક્તિ આદિ મૂળ આગમોમાં દ્રુમાવ્યું છે કે—

“ સવ્વસુરા જદ્દરૂવં, અંગુદ્ધપમાણયં વિઝવિઝ્જા ।

જિણપાયંગુદ્ધં પદ્દ ન સોહપ તં જહિંગાલો ॥ ૧ ॥ ”

‘ચારે નિકાયના સર્વ દેવો જો પોતાના રૂપને એક અંગુષ્ઠપ્રમાણુ વિકુર્વે, તો તે (અંગૂઠો) શ્રીજિનેશ્વરદેવના પગના અંગૂઠા આગળ એક કોલસાની જેમ શોભતો નથી. ૧ [આ૦ નિ૦ ગા. ૫૬૬]

શ્રી જિનેશ્વરોના બલનું વર્ણન કરતાં શ્રી નિર્ચુક્તિકાર આદિ મહર્ષિઓ દ્રુમાવે છે કે—આ જગતમાં જેમ માણસ કરતાં બળદમાં, બળદ કરતાં ઘોડામાં, ઘોડા કરતાં પાડામાં, પાડા કરતાં હાથીમાં, હાથી કરતાં સિંહમાં, સિંહ કરતાં અષ્ટાપદ વિગેરે પશુઓમાં બળની તરતમતા પ્રત્યક્ષ પ્રમાણથી અનુભવાય છે તેમ પુણ્યના પ્રાગ્ભારથી બળદેવ, વાસુદેવ, ચક્રવર્તી આદિ મનુષ્યોમાં તથા નાગેન્દ્ર, અસુરેન્દ્ર અને સુરેન્દ્ર આદિ દેવોમાં પણ બળની તરતમતા રહેલી છે. શ્રીજિનેશ્વરદેવોમાં પુણ્યના અતિશય પ્રાગ્ભારથી એ બલ સર્વોત્કૃષ્ટપણને પામેલું છે. કહ્યું છે કે શ્રીજિનેશ્વરદેવની ટચલી આંગલીમાં અનંત ઈંદ્રનું બલ હોય છે અને એ બલનું વ્યાવહારિક માપ કાઢતાં એક સ્થળે દ્રુમાવ્યું છે કે—

૧૨ યોદ્ધાનું બળ ૧ ગોધા (આબલા)માં હોય છે.
 ૧૦ ગોધાનું બળ ૧ ઘોડામાં હોય છે. ૧૨ ઘોડાનું બળ
 ૧ ખાડામાં હોય છે. ૧૫ પાડાનું બળ ૧ હાથીમાં હોય છે.
 ૫૦૦ હાથીનું બળ એક સિંહમાં હોય છે. ૨૦૦૦ સિંહનું
 બળ ૧ અષ્ટાપદમાં હોય છે. ૧૦ લાખ અષ્ટાપદનું બળ ૧
 બળદેવમાં હોય છે. ૨ બળદેવનું બળ ૧ *વાસુદેવમાં હોય

* વીર્યાન્તરાય કર્મના ક્ષયોપશમ વિશેષથી વાસુદેવના બલના
 અતિશયનું વર્ણન કરતાં નિયુક્તિકાર ભગવાન શ્રુતકેવલી શ્રીભદ્રઆહુ-
 સ્વામિજી આવશ્યક નિયુક્તિના મૂળમાં ફરમાવે છે કે-

“ સોલસ રાયસહસ્તા સવ્વબલેણં તુ સંકલનિબદ્ધં ।
 અંછંતિ વાસુદેવં અગડતહંમિ ઠિયં સંતં ॥ ૭૧ ॥

ઘેતૂળ સંકલં સો, વામગહત્યેણ અંછમાણાણં ।
 મુંજિજ વ લિંપિજ વ, મહુમહણં તે ન ચાયંતિ ॥ ૭૨ ॥ ”

એક બાબુ સોળ હજાર રાબાએ પોતાના સર્વબલથી-હાથી,
 ઘોડા, રથ અને પદાતિ વિગેરેના સામટા બલથી ફૂવાના કિનારે ઉભા
 રહેલા અને સાંકલથી બંધાયેલા વાસુદેવને ખેંચે તો વાસુદેવ ન ખેંચાય
 પણ અવગ્રાપૂર્વક ડાબા હાથ વડે તે સાંકલને પકડી વાસુદેવ ખેંચે, તો
 બધા ય ભોંય ભેગા થઈ જાય અથવા નાશ પામે. ૭૧-૭૨

“ દો સોલા બત્તીસા, સવ્વબલેણં તુ સંકલનિબદ્ધં ।
 અંછંતિ ચક્કવદ્દિ, અગડતહંમિ ઠિયં સંતં ॥ ૭૩ ॥

“ ઘેતૂળ સંકલં સો, વામગહત્યેણ અંછમાણાણં ।
 મુંજિજ વ લિંપિજ વ, ચક્કહરં તે ન ચાયંતિ ॥ ૭૪ ॥ ”

[વધુ નોંધ પક મા પાનામાં.]

છે. ૨ વાસુદેવનું બળ ૧ ચક્રવર્તીમાં હોય છે. ૧૦ લાખ ચક્રવર્તીનું બળ ૧ નાગેન્દ્રમાં હોય છે. ૧ કોડ નાગેન્દ્રનું બળ ૧ ઇન્દ્રમાં હોય છે અને અનંત ઇન્દ્રનું બળ શ્રી જિનેશ્વરની ૧ ટચલી આંગળીમાં હોય છે.

અહીં કોઈ શંકા કરે કે-વૈક્રિય શરીરને ધારણ કરનારા દેવો તથા તેમના ઇન્દ્રો કરતાં પણ અધિક બળ રસધિરાદિ સાત ધાતુઓથી બનેલા શ્રીજિનેશ્વરના ઔદારિક શરીરમાં શી રીતે સંભવી શકે? તેનો જવાબ એ છે કે-ઇન્દ્રો કરતાં પણ અનંતબલી શ્રીજિનેશ્વર દેવો બલવાન શરીરને ધારણ કરનારા છે. એ માટે જ એ શરીરનું નામ ઔદારિક પડેલું છે. કર્મવિપાક નામના પ્રથમ કર્મ-અન્યની ટીકામાં કહ્યું છે કે-

[૫૮ મા પાનાથી આગળની નોંધ.]

અત્રીસ હજાર રાજાઓ પોતાના સર્વબલથી સમન્વિત થઈને કૂવાના કિનારે રહેલા અને સાંકળથી બંધાયેલા ચક્રવર્તીને ખેંચે તો ચક્રવર્તી ન ખેંચાય પણ ડાખા હાથ વડે તે સાંકળને પકડી ચક્રવર્તી ખેંચે તો બધા ય ભોંય ભેગા થઈ જાય અથવા નાશ પામે. ૭૩-૭૪

“ જં કેસવસ્સ ડ બલં, તં દુગુણં હોઈ ચક્કવટ્ઠિસ્સ ।

તત્તો બલા બલવગ્ગા, અપરિમિયબલા જિણવરિદા ॥ ૭૫ ॥ ”

વાસુદેવને જે બલ હોય છે તેના કરતાં બમણું બલ ચક્રવર્તીને હોય છે, સામાન્ય મનુષ્યો કરતાં બળદેવો બળવાન હોય છે અને શ્રી જિનવરેન્દ્રો તો અપરિમિત બલવાળા હોય છે. કારણ કે-તેમને સમસ્તવિર્યાન્તરાયનો ક્ષય થયેલો હોય છે. ૭૫

“ તત્ર ઉદારં નામ પ્રધાનમ્, પ્રાધાન્યં ચાઽસ્ય તીર્થક્ર-
મણધરશરીરાઽપેક્ષયા, તતોઽન્યસ્યાનુત્તરસુરશરીરસ્યાઽપિ અન-
ન્તગુણહીનત્વાત્ । ”

‘ ઉદાર એટલે પ્રધાન. એ પ્રધાનતા શ્રી તીર્થક્રમને
ગણધર ભગવંતોના શરીરની અપેક્ષાએ છે. તેમના શરીરથી
અનુત્તરદેવતાઓનું શરીર પણ અનંતગુણહીન હોય છે. ’

દેવો કરતાં મનુષ્યોનું બળ અધિક ન જ હોય એવો
નિયમ નથી પણ નિયમ એ છે કે દેવોને જેવું જન્મથી
આણું, મહત્, એકાનેક, દશ્યાદશ્યાદિ વિવિધ ક્રિયાઓ કરી
શકનારું વૈકિય શરીર મળે છે તેવું મનુષ્યોને મળી શકતું
નથી. પરન્તુ તપ વિગેરેની સાધનાથી મનુષ્યનું શરીર એથી
પણ અધિક શક્તિઓને ધારણ કરનારું બને છે. જે લબ્ધિ
અને સિદ્ધિઓને મનુષ્યો મેળવી શકે છે તે દેવતાઓને મળતી
અસંલવિત હોય છે. વૈકિય શરીરથી પણ અધિક સામર્થ્યવાળું,
અત્યન્ત શુભ, સ્વચ્છ સ્ફટિકની શિલા જેવા અતિ ઉજ્જવળ
પુદ્ગલના સમૂહથી બનેલું, અન્યક્ષેત્રમાં રહેલા તીર્થકરાદિની
પાસે જઈ પ્રશ્ન પૂછી અંતર્મુહૂર્તમાં પાછું ફરનારું એવું ચૌદ
પૂર્વધરોએ આહારક લબ્ધિથી બનાવેલું આહારક શરીર પણ
બનાવવાની તાકાત દેવતાઓમાં હોતી નથી કિન્તુ મનુષ્યોમાં
જ હોય છે. એ જ રીતે પરમાર્થવિજ્ઞાન, મનઃપર્યવજ્ઞાન,
કેવળજ્ઞાન, આહારક લબ્ધિ, ઉપશમશ્રેણિ, ક્ષપકશ્રેણિ, પુલાક-
લબ્ધિ, ક્ષીરાશ્રવ, મધ્વાશ્રવ, સર્પિયરાશ્રવ, વિગેરે લબ્ધિઓ,
કોષ્ઠબુદ્ધિ, બીજબુદ્ધિ, પદ્માનુસારિલબ્ધિ, અક્ષીણમહાનસ,
અક્ષીણમહાલય, આમર્શૌષધિ, વિમુકૌષધિ, શ્લેષ્મૌષધિ,

જલ્લૌષધિ, અને સંલિન્નશ્રોતોલ્લખિ ચારણ તથા આશીવિધ વિગેરે લખિઓ મનુષ્યોને હોય છે. કિન્તુ દેવોને હોતી નથી. શ્રીજિનેશ્વરદેવોના આત્માઓ અનેક ભવોની શુભ આરાધના-ઓના પ્રતાપે છેલ્લાભવમાં જન્મથી જ બાહ્ય અભ્યંતર અનેક અતિશયોને ધારણ કરનારા હોય છે. તેમાં તેમનું શરીર બળ પણ ઉપરોક્ત કથન મુજબ અપરિમિત બલવાળું હોય છે અને એજ કારણે જન્મના પ્રથમ દિવસે પણ એક યોજનના નાળચાવાળા તથા પચીસ યોજન પ્રમાણ મોટા એવા એક કોડને સાઠ લાખ (૧,૬૦,૦૦,૦૦૦) કળશો વડે મેરૂગિરિ ઉપર ઇન્દ્રાદિક દેવોવડે તેઓનો જન્માભિષેક કરાય છે, તોપણ તેઓને લેશ માત્ર પણ શ્રમ કે ખેદ ઉત્પન્ન થતો નથી. ભગવાન મહાવીરપરમાત્માના જન્મ મહોત્સવ સમયે ઇન્દ્રને શંકા થઈ હતી કે નાના શરીરવાળા આ ભગવાન આટલા મોટા જલના ભારને કેમ સહન કરી શકશે ? એ શંકાનું નિવારણ કરવા માટે ભગવાને ડાબા પગના અંગૂઠાવડે મેરૂગિરિના શિખરને સામાન્ય રીતે ઢબાળું હતું કે જેના પરિણામે સમસ્ત પર્વત કંપી ગયો હતો, પૃથ્વી હાલી ગઈ હતી અને સમુદ્ર પણ ફોલાયમાન થઈ ગયો હતો.

કેટલાકો મેરૂના આ પ્રકરણની વાતને વિષ્ણુએ ઉપાડેલા ગોવર્ધનપર્વતની સાથે કે તેવી જ બીજી અતિશયોક્તિ ભરેલી વાતોની સાથે સરખાવે છે, તેઓએ સમજવું જોઈએ કે જિનેશ્વરોના અતુલ બલની વાત યુક્તિ, અનુભવ અને આગમ એ ત્રણ પ્રમાણથી જેવી રીતે સિદ્ધ છે તેવી રીતે અન્યત્ર નથી.

“ શ્રુતયો વિભિન્નાઃ સ્મૃતયોઽપિ ભિન્નાઃ ।

નૈકો મુનિર્યસ્ય વચો ન ભિન્નમ્ ॥ ”

અન્ય દર્શનોમાં શ્રુતિઓ જુદું કહે છે અને સ્મૃતિઓ વળી તેથી જુદું કહે છે. પરસ્પર પણ એકેને ય મેળ નથી. તેઓએ માનેલા મુનિઓમાંથી પણ એક પણ મુનિનું વચન એક સરખું નથી. કપિલ મુનિનું કહેલું જુદું છે. ગૌતમમુનિ એથી જુદું જ કહે છે. પતંજલિમુનિનું કથન વલ્લી એથી પણ ભિન્ન છે. એમ પરસ્પર કોઈના પણ વચનને મેળ નથી. જ્યારે જૈનશાસનમાં સર્વ મુનિઓનું વચન એક સરખું છે. તેમજ સર્વ શાસ્ત્ર અને સિદ્ધાન્તની એક વાક્યતા છે. કોઈ પણ સ્થળે પરસ્પર કે પૂર્વાપર વિરોધ નથી. જે વિરોધ આવે છે તે પણ માત્ર પાઠાન્તર પૂરતો કે વાચનાન્તરોના કારણે છે. સર્વ તાત્ત્વિક વાતોમાં તો સમાનતા છે. વિષમતાના પ્રસંગે તત્ત્વ કેવલીને લળાવ્યું છે. એવા નિષ્કલંક આગમોમાં કહેલી વાતને અન્યોની સાથે સરખાવવી, તે શું અમૃતને જ વિષની સાથે સરખાવવા તુલ્ય નથી ? શ્રીજિનેશ્વરદેવોના અતિશયની વાતમાં પ્રાચીનમાં પ્રાચીનથી લઈને આધુનિકમાં આધુનિક સર્વશાસ્ત્રો અને શાસ્ત્રાનુસારી સર્વ મુનિઓ સમ્મત છે. તેથી અતિશયોની વાત કલ્પિત નથી પણ એને કલ્પિત કહેનારાઓની વાતો જ કલ્પિત છે. આમ હોવા છતાં પણ શાસ્ત્ર-સિદ્ધ વસ્તુઓને કલ્પિત કહેવી એમાં સમસ્ત શાસ્ત્રો અને સમસ્ત મુનિજનોનું હડહડતું અપમાન છે. અનંતા તીર્થંકરદેવોની અવજ્ઞા છે. મિથ્યાત્વનો કારમો ઉદય છે. અધ્યાત્મ વિદ્યા અને તેની પ્રક્રિયાનું કારમું અજ્ઞાન છે. આત્મબળ અને તેને વિકસાવનાર આરાધનાનો સદંતર અવિશ્વાસ અને ઉપહાસ છે—

પ્રકરણ-નવમું.

ભગવંતની વાણીના પાંત્રીસ અતિશયો.

શ્રી જિનેશ્વરદેવોની વાણી શબ્દ તથા અર્થ ઉભયની અપેક્ષાએ અતિશયવાળી તથા અભોધ હોય છે. નીચેના પદ્ય-રત્નો શ્રી જિનેશ્વરદેવની વાણીના અતિશયોને જણાવે છે.

“ સંસ્કારવત્ત્વમૌદાત્ય, -મુપચારપરીતતા ।
મેઘગમ્भीરઘોષત્વં, પ્રતિનાદવિધાયિતા ॥ ૧ ॥ ”

સંસ્કારવત્ત્વ-સંસ્કૃતાદિ લક્ષણુ-વ્યાકરણુ શાસ્ત્રના નિયમો, તેનાથી યુક્ત, ઔદાત્ય-ઉચ્ચ સ્વરે બોલાતી, ઉપચાર પરીતતા-અઆમ્યતા (ગામડીયા જેવી નહિ), મેઘના સમાન ગંભીર ઘોષવાળી, પ્રતિધ્વનિ-પડઘાને પાડનારી. ૧

“ દક્ષિણત્વમુપનીત, -રાગત્વં ચ મહાર્થતા ।
અવ્યાહતત્વં શિષ્ટત્વં, સંશયનામર્સંભવઃ ॥ ૨ ॥ ”

દક્ષિણત્વ-સરલતા તથા ઉપનીત રાગતા-માલકોશાદિ ગ્રામરાગથી યુક્તતા-આ સાત અતિશયો શબ્દની અપેક્ષાએ છે. બાકીના અતિશયો અર્થની અપેક્ષાએ છે. મહાર્થતા-મોટા અભિધેયવાળી, અવ્યાહત-પૂર્વાપરવાક્યાર્થના વિરોધ વિનાની વક્તાની શિષ્ટતા સૂચક-અભિમત સિદ્ધાન્તને કહેનારી, અસન્દિગ્ધ-જેમાં સંદેહ ઉત્પન્ન ન થાય તેવી. ૨

“ નિરાકૃતાન્યોત્તરત્વં, હૃદયજ્ઞમતાપિ ચ ।

મિથઃ સાકાઙ્ગતા પ્રસ્તાવૌચિત્યં તત્ત્વનિષ્ઠતા ॥૩૫॥ ”

નિરાકૃતાન્યોત્તરત્વ-પરના દૂષણોથી રહિત, હૃદય-આહી, પરસ્પર પદ અને વાક્યની સાપેક્ષતાવાળી, પ્રસંગને ઉચિત, દેશકાલને ઉલ્લંઘન નહિ કરનારી, તત્ત્વનિષ્ઠ-વિવક્ષિત વસ્તુ સ્વરૂપને અનુસરનારી. ૩

“ અપ્રકોર્ણપ્રસૂતત્વ, -મસ્વશ્લાઘાન્યનિન્દિતા ।

આમિજાત્યમતિસ્નિગ્ધ, -મધુરત્વં પ્રશસ્યતા ॥૩૬॥ ”

અપ્રકોર્ણ પ્રસૂતત્વ-સુસંબદ્ધ (અસંબદ્ધ અધિકાર અને અતિવિસ્તાર વિનાની), આત્મોત્કર્ષ અને પરનિન્દાથી રહિત આભિજાત્ય-વક્તા અથવા પ્રતિપાદ્ય વિષયની ભૂમિકાને અનુસરતી, અતિસ્નિગ્ધ મધુર-ઘી અને ગોળ વિગેરેની જેમ અતિ સુખકારી, પ્રશસ્ય-ઉપરોક્ત ગુણ યુક્ત હોવાથી શ્લાઘાને પામનારી. ૪

“ અમર્મવેધિતૌદાર્યં, ધર્માર્થપ્રતિબદ્ધતા ।

કારકાદ્યવિપર્યાસો, વિભ્રમાદિવિયુક્તતા ॥ ૫ ॥ ”

અમર્મવેધિતા-પરમર્મને નહિ ઉઘાડનારી, ઉદ્ધાર-મહાન વિષયને કહેનારી, ધર્મ અને અર્થથી પ્રતિબદ્ધ, કારકાદિ-કારક, કાલ, વચન, લિંગાદિના વ્યત્યયવાળા વચનના દોષથી રહિત, વિભ્રમાદિ-વક્તાના માનસિક દોષો વિશ્લેષાદિ વિનાની. ૫

“ ચિત્રકૃત્ત્વમદ્ભુતત્વં, તથાનતિવિલમ્બિતા ।

અનેકજાતિવૈચિત્ર્યમારોપિતવિશેષતા ॥ ૬ ॥ ”

ચિત્રકૃત-શ્રોતાઓના ચિત્તને અવિચ્છિન્નપણે આશ્ચર્ય ઉત્પન્ન કરનારી, અદ્ભુત, અનતિવિલમ્બિત, અનેક જાતની વિચિત્રતાઓવાળી-વિવિધ વર્ણુનીય-વસ્તુઓને વિવિધ રીતે વર્ણુવનારી અન્ય મનુષ્યોના વચનોની અપેક્ષાએ વિશેષતાવાળી. (૬)

“ સત્ત્વપ્રધાનતા વર્ણપદવાક્યવિવિક્તતા ।

અવ્યુચ્છિત્તિરલેદિત્વં, પञ्चत्रिंशच्च वाग्गुणाः ॥૭॥ ”

સત્ત્વપ્રધાનતા-સાહસવાળી, વર્ણુ, પદ અને વાક્યની વિવિક્તતા-પૃથક્તાવાળી, અવ્યુચ્છિત્તિવાળી-વિવક્ષિત અર્થની સમ્યક્સિદ્ધિ ન થાય ત્યાં સુધી અવિચ્છિન્નધારાવાળી, અભેદિત્વયુક્ત-વિના પરિશ્રમે જોલાતી, એ રીતે શ્રી જિનેશ્વરદેવોની વાણી પાંત્રીસ અતિશયો-ગુણોએ કરી અલંકૃત હોય છે. (૭)

પ્રકરણ-દસમું.

દેવાધિદેવનું અઢાર દોષરહિતપણું.

“ અન્તરાયા દામલામવીર્યમૌગૌપમૌગગાઃ ।

દાસૌ રત્યસ્તી મીતિર્જુગુપ્સા શોક પવ ચ ॥ ૧ ॥

કામો મિથ્યાત્વમજ્ઞાનં, નિદ્રા ચાવિરતિસ્તથા ।

રાગો દ્વેષઃ નો દોષાસ્તેષામષ્ટાવશાન્યમી ॥ ૨ ॥ ”

દાનગત અન્તરાય, લાભગત અન્તરાય, વીર્યગત અન્તરાય
લૌગગત અન્તરાય અને ઉપલોગગત અન્તરાય, હાસ્ય, રતિ-
પદ્ધતિ ઉપર પ્રીતિ, અરતિ-પદ્ધતિ ઉપર અપ્રીતિ, ભીતિ-
ભય, બુગુપ્સા-ઘૃણા, શોક, કામ, મિથ્યાત્વ-દર્શનમોહ, અજ્ઞાન
-મૂઢતા, નિદ્રા, અવિરતિ, રાગ-સુખ અને તેના સાધનને વિષે
ગૃહિ-આસક્તિ અને દ્વેષ-દુઃખ અને તેના સાધનને વિષે ક્રોધ,
એ અઢાર દોષો શ્રી અરિહંતદેવોમાં હોતા નથી. ૧-૨

કૈવલ્યપદનાં નામો.

અઢાર દોષો એ ઘાતિકર્મના પેટા ભેદો છે. એ દોષોનો
અભાવ થવાથી-ઘાતિકર્મોનો ક્ષય થવાથી અનુક્રમે કૈવલ્ય-મોક્ષ-
પદની પ્રાપ્તિ થાય છે. શાસ્ત્રોમાં એ કૈવલ્યપદના અનેક શુભ
નામો વર્ણવ્યાં છે. તેમાંના કેટલાક નામો નીચે મુજબ છે.

મહાનંદપદ, અમૃતસ્થાન, સિદ્ધિગતિ, અપુનર્ભવાવસ્થા
શિવપદ, નિઃશ્રેયસપદ, નિર્વાણપદ, બ્રહ્મપદ, નિર્વૃત્તિસ્થાન,
મહોદયપદ, સર્વ દુઃખક્ષય, નિર્વાણપદ, અક્ષરપદ, મુક્તિ, મોક્ષ
અને અપવર્ગ ઇત્યાદિ-

કૈવલ્યપદનાં સાધકો.

એ પદની અલિલોપાવાળા આત્માઓને મુમુક્ષુ, શ્રીમણ્ણ, યતિ, વાચંયમ, સાધુ, અનગાર, ઋષિ, મુનિ, નિર્ગન્થ, લિક્ષ્મ, તપોધન, યોગી, શમ્ભૂત અને ક્ષાન્તિમાન્ ઇત્યાદિ શ્રુલનામોથી સંજોધેલા છે. તપ, યોગ, સમતા અને ક્ષમા એ એમનું ધન હોય છે.

કૈવલ્યપદનો ઉપાય.

કૈવલ્યપદની સાધનાને શાસ્ત્રોમાં 'યોગ' પદથી સંજોધેલી છે. યોગ એ કૈવલ્યપદ યાને મોક્ષનો ઉપાય છે. એ યોગ જ્ઞાન, શ્રદ્ધા અને ચારિત્ર સ્વરૂપ છે. યથાવસ્થિત તત્ત્વના અવર્જોધને જ્ઞાન કહેવાય છે. સમ્યક્ તત્ત્વો વિષેની રૂચિને શ્રદ્ધા કહેવાય છે તથા સાવધયોગો-પાપવાળા વ્યાપારોના ત્યાગને ચારિત્ર કહેવાય છે. એ ત્રણનો એકત્ર સમાગમ એ મોક્ષનો ઉપાય છે.

પ્રકરણ-અગિયારમું.

શ્રી જિનેશ્વરદેવના આત્માઓની
અનાદિ ઉત્તમતા.

શ્રી જિનેશ્વરદેવના આત્માઓની પુરૂષોત્તમતા જણાવતાં
શાસ્ત્રકાર મહર્ષિઓ કરમાવે છે કે—

“ આકાલમેતે પરાર્થવ્યસનિનઃ, ઉપસર્જનીકૃતસ્વાર્થાઃ,
ઉચિતક્રિયાવન્તઃ, અદીનભાવાઃ, સફલારમ્ભિનઃ, અદ્વદાનુશયાઃ,
કૃતજ્ઞતાપતયઃ, અનુપહતચિત્તાઃ, દેવગુરુબહુમાનિનઃ તથા
ગમ્भीરાશયા इति । ”

શ્રી જિનેશ્વરદેવના આત્માઓ અનાદિકાળથી આ
સંસારમાં—

પરાર્થવ્યસનિનઃ—પરાર્થવ્યસની—પરોપકાર કરવાના વ્યસનવાળા
હોય છે.

ઉપસર્જનીકૃતસ્વાર્થાઃ—સ્વાર્થને ગૌણ કરવાવાળા હોય છે.

ઉચિતક્રિયાવન્તઃ—સર્વત્ર ઉચિત ક્રિયાને આચરનારા હોય છે.

અદીનભાવાઃ—દીનતા વિનાના હોય છે.

સફલારમ્ભિનઃ—સફલ કાર્યનો જ આરંભ કરનારા હોય છે.

અદ્વદાનુશયાઃ—અપકારિજન ઉપર પણ અત્યંત ક્રોધને ધારણ
કરનારા હોતા નથી.

કૃતજ્ઞતાપતયઃ—કૃતજ્ઞતા ગુણના સ્વામી હોય છે.

અનુપહતચિત્તા:—દુષ્ટ વૃત્તિઓથી નહિ હણાયેલા ચિત્તવાળા હોય છે.

દેવગુરુબહુમાનિન:—દેવ અને ગુરુનું બહુમાન કરનારા હોય છે.

ગમ્ભીરાશયા:—તથા ગંભીર આશય—ચિત્તના ભાવને ધારણ કરનારા હોય છે.

જો શ્રી જિનેશ્વરદેવના આત્માઓ અનાદિકાળથી ઉપ-
ર્યુક્ત વિશિષ્ટ યોગ્યતાને ધારણ કરનારા ન હોય, તો કેઈ
પણ કાળે તેઓ સર્વોત્તમ બની શકે નહિ. તે સંબંધી શાસ્ત્રમાં
કહ્યું છે કે—

“ ન સ્વલ્પસમારચિતમપિ જાત્યં રત્નં સમાનમિતરેણ ।

ન ચ સમારચિતોઽપિ કાચાદિર્જાત્યરત્નીભવતિ ”

અસમારચિત—અસંસ્કારિત પણ જાત્યરત્ન કદી ઈતર
એટલે એથી વિપરીત કાચાદિ સમાન બનતું નથી તથા
કાચાદિ સારી રીતે સંસ્કારિત કરેલ હોય તો પણ જાત્યરત્ન
સમાન બનતા નથી.

લબ્ધત્વ તમામ આત્માઓનું સમાન હોય છે કિન્તુ
પ્રત્યેક લબ્ધ આત્માઓની મુક્તિ સમાનકાળે અને સમાન
સામગ્રીઓથી થતી નથી. તેથી પ્રત્યેકનું ‘તથાલબ્ધત્વ’
ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારનું માનવું પડે છે. શ્રી જિનેશ્વરદેવના
આત્માઓનું ‘સહજ તથાલબ્ધત્વ’ સર્વ કરતાં ઉત્તમ હોય છે.
જેમ જેમ તેમનું ‘સહજ તથાલબ્ધત્વ’ તે તે સામગ્રીના
યોગે પરિપાક પામતું જાય છે, તેમ તેમ તેમની ઉત્તમતા
બહાર આવતી જાય છે. વરબોધિની—સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ બાદ તો
શ્રી જિનેશ્વરદેવના આત્માઓ સર્વથા પરાર્થઉદ્ધમી, ઉચિતક્રિયા-

વાળા અને જગજંતુઓનો ઉદ્ધાર કરવાના વિશાળ આશુચ-
વાળા હોય છે. અને તેથી તેમની સઘળીએ મૂલ્ય સંકલ્પ
આરંભવાલી તથા સર્વોત્કૃષ્ટ સત્વાર્ય-પરોપકારને સાધનારી
હોય છે.

ત્રીજી ભવની ભાવના અને શ્રી જિનના મર્કમની નિકાચના

શ્રી જિનેશ્વરદેવના આત્માઓની ત્રીજી ભવની ઉદાત્ત
ભાવનાનું વર્ણન કરતાં શ્રી પંચસંગ્રહ ગ્રંથના ટીકાકાર
આચાર્યદેવ શ્રી મહાયગિરિજી મહારાજ શ્રી પંચસંગ્રહ
ગ્રંથની ટીકામાં ફરમાવે છે કે—

“અહો ! ચિત્રમેતત્, યત્-સત્યપિ પારમેશ્વરે પ્રવચને
સ્ફુત્તેજસિ, સોદાન્ધકારવિલુપ્તસત્પથિ દુઃસ્વપરીતચેતસો જન્તવઃ
પ્રતિભ્રમન્તિ, તદ્દહમેતાન્તઃ સંસારાત્ અનેન પ્રવચનેન યથા-
યોગમુત્તારયામીતિ ॥”

‘અહો ! આશ્ચર્ય છે કે શ્રી જિનેશ્વરદેવ પ્રફુલ્લિત
સ્ફુરાયમાન તેજ-પ્રકાશવાળું પ્રવચન વિદ્યમાન હોવા છતાં,
મોહાન્ધકારથી જેમનો સન્માર્ગ લુપ્ત થયો છે, એવા દુઃસ્વપરીત
ચિત્તવાળા જંતુઓ આ સંસારમાં પરિભ્રમણ કરી રહ્યા છે.
હું તેઓને આ ભયંકર સંસારથી, આ તારક પ્રવચન વડે
પ્રાર ઉતારું.’

‘પવં ચ ચિન્તયિત્વા યથા યથા પરેષામુપકારો મજ્જન્તિ
તથા તથા ચેષ્ઠે ।’

‘એ રીતે વિચાર કરી જે જે પ્રકારે પ્રીતિઓને ઉપકાર
આપ, તે તે પ્રકારે ઉદ્યમ કરે છે.’

શ્રી જિનેશ્વરદેવના આત્માઓની ત્રીજા ભવની એ ઉત્તમ અવસ્થાનું વર્ણન કરતાં સુવિહિત શિરોમણિ. ૧૪૪૪ અન્થરત્તોના પ્રણેતા સૂરિપુરંદર શ્રી હરિભદ્રસૂરિ મહારાજ સ્વોપજ્ઞ ‘શ્રી ચૌગિનિન્દુ’ અન્થરત્તનમાં નીચે મુજબ દૂરમાવે છે—

“ મોહાન્ધકારગહને, સંસારે દુઃખિતા વત ।
 સત્ત્વાઃ પરિભ્રમન્ત્યુચ્ચૈઃ, સત્યસ્મિન્ધર્મત્તેજસિ ॥ ૧ ॥
 અહમેતામતઃ ક્ષુચ્છાદ, યથાયોગં કથંચન ।
 અનેનોત્તારયામીતિ, વરવોધિસમન્વિતઃ ॥ ૨ ॥
 ક્ષણાદ્વિગુણોપેતઃ, પરાર્થવ્યસની સદા ।
 તથૈવ ચેષ્ટતે ધીમાન્, વર્દ્ધમાનમહોદયઃ ॥ ૩ ॥
 તત્તત્કલ્યાણયોગેન, કુર્વન્ સત્ત્વાર્થમેવ સઃ ।
 તીર્થકૃત્સ્વમવાપ્રોત્તિ, પરં સત્ત્વાર્થસાધનમ્ ॥ ૪ ॥ ”

શ્રી સર્વજ્ઞ પ્રણીત ધર્મરૂપી ઉદ્યોત જગતમાં વિદ્યમાન હોવા છતાં અહો ! મિથ્યાત્વાદિ મોહાંધકારથી વ્યાપ્ત દુઃખિત પ્રાણીઓ ભવમાં—સંસારમાં પરિભ્રમણ કરે છે—(૧)

વરબોધિને પ્રાપ્ત થયેલો હું બીધણુ ભવબ્રમણથી પીડા પામી રહેલા આ પ્રાણીઓને કોઈ પણ પ્રકારે સર્વજ્ઞ ભગવાનના ધર્મરૂપી ઉદ્યોત વડે દુઃખમય સંસારથકી પાર ઉતારું—(૨)

અનુકર્યા અને આસ્તિક્યાદિ ગુણથી યુક્ત, પરાપકાર કરવાના વ્યસનવાળો, નવીન નવીન પ્રશસ્ત ગુણોનો ઉદ્ય પ્રતિક્ષણ જેમને વૃદ્ધિ પામતો છે એવો બુદ્ધિમાન આત્મા પ્રાણીઓ ઉપરની કડ્ડણથી પ્રેરાઈ, તેમને તારવાની ક્રિયામાં રક્ત બને છે—(૩)

સિદ્ધાન્તનું પરિશુદ્ધજ્ઞાન, અતિશાયી ધર્મકથા, અવિ-
સંવાદિ નિમિત્તાદિ વ્યાપારો વડે ભવ્ય પ્રાણીઓને હિતકારી
મોક્ષનું બીજાધાનાદિસ્વરૂપ પરમાર્થ કરવા વડે વરબોધિમાન
પુરૂષ તીર્થંકરપણાને પામે છે—તીર્થંકર નામકર્મની નિકાચના
કરે છે—(૪)

“ ચિન્તયત્યેવમેવૈતત્, સ્વજનાદિગતં તુ યઃ ।

તથાઽનુદ્યાનતઃ સોઽપિ, ધીમાન્ ગણધરો ભવેત્ ॥ ૫ ॥”

‘ ભવથી તારવાની ભાવના પોતાના સ્વજનો, કુટુંબીઓ,
મિત્રો, દેશબંધુઓ વિગેરેને માટેજ જે બોધિ પ્રધાન પ્રશસ્ત
બુદ્ધિવાળો આત્મા ચિન્તવે છે તથા તેને અનુરૂપ પરાપકાર
રૂપ અનુષ્ઠાન સેવે છે, તે આત્મા દેવ, દાનવ અને માનવાદિને
માનનીય તથા મહિમાવાળું શ્રી ગણધરપદ—શ્રી તીર્થંકર દેવના
મુખ્ય શિષ્યપદને દેવાવાળું કર્મ ઉપાર્જન કરે છે. (૫)

“ સંવિદ્ધો ભવનિર્વેદાદાત્મનિઃસરણં તુ યઃ ।

આત્માર્થસંપ્રવૃત્તોઽસૌ, સદા સ્યાન્મુણ્ડકેવલી ॥ ૬ ॥”

‘ માત્ર સ્વપ્રયોજન—સ્વહિતબદ્ધચિત્તવાળો સંવિગ્ન
આત્મા જરા મરણાદિ રૂપ દારૂણ અગ્નિથી સળગતા ભવરૂપી
જંગલના મધ્યમાંથી માત્ર પોતાના આત્માનેજ બહાર કાઢવાની
ભાવના ભાવે છે તથા તેને અનુરૂપ અનુષ્ઠાન સેવે છે, તે આત્મા
તથા—પ્રકારના બાહ્ય અતિશયોથી શૂન્ય એવા મુંડ કેવલી—
સામાન્ય કેવલીપણાને પામે છે. (૬)

પ્રકરણ-ખારમું.

શ્રી તીર્થંકર પરમાત્માની ત્રીજા ભવની કલ્યાણકારિણી સાધના

શ્રી જિનેશ્વરદેવના આત્માઓ ત્રીજા ભવે શ્રીજિન-
નામ-કર્મની નિકાચના વખતે કેવા પ્રકારની કલ્યાણકારિણી
સાધનાને સાધનારા હોય છે, તેનું વર્ણન કરતાં દશ પૂર્વધર શ્રી
ઉમાસ્વાતિ વાચક સ્વચિત શ્રી તત્ત્વાર્થાધિગમસૂત્રમાં
નીચે મુજબ ફરમાવે છે—

શ્રી જિનનામકર્મના બન્ધ હેતુઓનું વર્ણન કરતાં
તેઓશ્રી ફરમાવે છે કે—

‘દર્શનવિશુદ્ધિવિનયસંપન્નતા શીલવ્રતેષ્વનતિચારોઽમી-
ક્ષણં જ્ઞાનોપયોગસંવેગૌ શક્તિતસ્ત્યાગતપસી સદ્વૃત્સાધુસમાધિવૈયા-
વૃત્ત્યકરણમર્હદાચાર્યબહુશ્રુતપ્રવચનભક્તિરાવશ્યકાઽપરિહાણિર્મા-
ર્ગપ્રભાવના પ્રવચનવત્સલત્વમિતિ તીર્થંકૃત્ત્વસ્ય ।’

દર્શનવિશુદ્ધિ:—પરમપ્રકૃષ્ટસમ્યક્ત્વશુદ્ધિ-શ્રી જિનોક્ત તત્ત્વોને વિષે
સર્વથા નિઃશંકિતપણું આદિ દર્શનાચારનું પાલન.

વિનયસમ્પન્નતા—અહંકારનો ત્યાગ કરી સમ્યગ્દર્શનાદિ ગુણો
અને તેને ધારણ કરનારા મહાપુરુષોનો વિનય.

શીલવ્રતેષ્વનતિચાર:—મૂલગુણ અને ઉત્તર ગુણનું ઉત્સર્ગ અપવા-
દાત્મક સર્વજ્ઞ પ્રણીત સિદ્ધાન્તાનુસારે અતિચાર રહિત પાલન.

અમીક્ષણં જ્ઞાનોપયોગ:—પ્રતિક્ષણ-વાચના, પૃચ્છના, પરાવર્તના,
અનુપ્રેક્ષા અને ધર્મકથા લક્ષણ શ્રુતાભ્યાસમાં ઉપયોગ.

સમીક્ષણ સંભોગ:—પ્રતિક્ષણ જન્મ, જરા અને મરણાદિ ક્ષેત્રસ્પર્શ સંસારથી ભ્રમણીતપણું.

શક્તિતસ્ત્યાગ:—શક્તિમુજબ-શક્તિને ગોપવ્યા કે ઉલ્લંઘ્યા વિના દાનાદિ ધર્મોનું આસેવન-પાલન.

શક્તિતસ્તપ્ત:—શક્તિમુજબ આઠ પ્રકારના કર્મને તપાવનાર બાર પ્રકારના તપનું આસેવન-પાલન.

સંનિસાધુસમાધિવૈયાવૃત્ત્યકરણમ્—અતુર્વિધ સંધ અને મોક્ષમાર્ગને સાધનાર સાધુપુરુષોને સમાધિ થાય તેવું વર્તન અને વૈયાવૃત્ત્ય-કરણ અથવા સંધની સમાધિ અને સાધુનું વૈયાવચ્ચ.

અર્હદાચાર્યબહુશ્રુતપ્રવચનભક્તિ:—અરિહંત, આચાર્ય, બહુશ્રુત અને પ્રવચન, એ ચારને વિષે, જેમાં જે રીતે ઘટે તે રીતે શુદ્ધાશયથી ભક્તિ-અનુરાગયુક્ત ઉપાસના.

આવશ્યકાપરિહાણિ:—પ્રતિદિન ઉભયકાળ અવશ્ય કરવા લાયક સામાયિકાદિ ષડાવશ્યકોનું અથવા પ્રતિલેખનાદિ ક્રિયાઓનું ખામી-રહિત આસેવન-પાલન.

માર્ગપ્રભાવના—સમ્યગ્દર્શનાદિ શ્રી જિનોક્તમાર્ગના પ્રભાવને-કરવા કરાવવા અને ઉપદેશવા આદિ વડે વિસ્તારવૌ-વધારવૌ.

પ્રવચનવત્સલત્વમ્—પ્રવચન એટલે શ્રી અરિહંત પરમાત્માનું શાસન, તેમાં રહેલા શ્રુતધરે, બાલમુનિઓ, તપસ્વીઓ, નવદીક્ષિતો, ગ્ધાન મુનિવરો આદિનો-સંગ્રહ તથા ઉપગ્રહ વડે અનુગ્રહ કરવૌ. સાધર્મિકા પ્રત્યે સ્નેહ રાખવૌ. શ્રુતાધ્યયન અને સંયમાનુષ્ઠાન કરનારને દ્રવ્યભાવ ઉભય પ્રકારે સહાય કરવી.

ઉપરોક્ત ગુણો એક સાથે મળીને અથવા પૃથક્-પૃથક્ જિન-નામ-કર્મબન્ધના હેતુ બને છે.

પ્રકરણ-તેરમું.

દેવાધિદેવના દર્શન-પૂજન આદિનું રૂળ.

- પ્રણમું શ્રી ગુરુરાજ આજ, જિનમંદિર કેરો;
પુણ્ય ભણી કરશું સફલ, જિન વચન ભલેરો. ૧
- દેહરે બાવા મન કરે, ચોથ^૧-તાણું ફલ પાવે;
જિનવર જીહારવા ઉઠતાં, છઠ^૨-પોતે આવે. ૨
- બાવા માંડયું જેટલે, અઠ્ઠમ^૩-તાણું ફલ હોય;
ડગડું ભરતાં જિનભણી, દશમ^૪-તાણું ફલ જોય. ૩
- બાઈરયું જિનવર ભણી, મારગ ચાલંતા;
હોવે દાદશ^૫-તાણું પુણ્ય, ભક્તિ માલંતા. ૪
- અર્ધ પંથ જિનહર-તણો, પંદર ઉપવાસ;
દીઠે સ્વામીતણો ભુવન, લહીએ એક માસ. ૫
- જિનહર પાસે આવતાં, છ માસી ફલ સિદ્ધ;
આવ્યા જિનહર બારણે, વરસી તપફલ લીધ. ૬
- સો વર્ષ ઉપવાસ પુણ્ય, પ્રદક્ષિણા દેતાં;
સહસ વર્ષ ઉપવાસ પુણ્ય, જિન નજરે જોતાં. ૭
- ભાવે જિનવર જીહારીએ, ફલ હોવે અનંત;
તેહથી લહીએ સો ગ્રાણું, જો પૂજે ભગવંત. ૮
- ફલ ઘણું ફલની માલ, પ્રભુ કંઠે ઠવતાં;
પાર ન આવે ગીત નાદ, કેરાં ફલ શુણતાં. ૯

૧-એક ઉપવાસ. ૨-બે ઉપવાસ. ૩-ત્રણ ઉપવાસ. ૪-ચાર ઉપવાસ. ૫-પાંચ ઉપવાસ.

નિરમલ તન મને કરી, શુભતાં ઇન્દ્ર જગીશ;
નાટક લાવના લાવતાં, પામે પદવી જગીશ. ૧૦

જિનવર લક્ષિત વલી એ, પ્રેમે પ્રકાશી;
નિસુણી શ્રી ગુરૂ વયણ સાર, પૂર્વ ઋષિ લાપી. ૧૧

અષ્ટ કર્મને ટાલવા, જિનમંદિર જઈશું;
ભેટી ચરણ ભગવંતના, હવે નિરમલ થઈશું. ૧૨

કીર્તિવિજય ઉવજાયાનો, વિનય કહે કરજોડ;
સફલ હોજો મુજ વિનતિ, જિન સેવાનું કોડ. ૧૩

ઉપરોક્ત ચૈત્યવન્દનમાં ઉપાધ્યાય શ્રી વિનયવિજયજી મહારાજે શ્રી જિનેશ્વરદેવ અને તેમના ચૈત્ય આદિનાં દર્શન, સ્તવન, પૂજન આદિની લક્ષિતનું ફળ, પૂર્વ મહર્ષિઓએ જે રીતે પ્રકાશ્યું છે, તે રીતે વર્ણવી બતાવ્યું છે. એ જ વાતને પૂર્વાચાર્ય મહર્ષિઓ નીચેના શબ્દોમાં સમર્થન કરે છે.

“યાસ્યામ્યાયતનં જિનસ્ય લભતે ધ્યાયંશ્ચતુર્થં ફલં,
ષષ્ઠં ચોત્થિત ઉચ્ચતોઽષ્ટમમથો ગન્તું પ્રવૃત્તોઽધ્વનિ।
શ્રદ્ધાલુર્દશમં બહિર્જિનગૃહાત્ પ્રાપ્તસ્તતો દ્વાદશં,
મધ્યે પાક્ષિકમીક્ષિતે જિનપતૌ માસોપવાસં ફલં ॥૧॥”

હું શ્રી જિનેશ્વર મહારાજના મંદિર પ્રત્યે ગમન કરું,
એમ મનથી ચિન્તવનાર શ્રદ્ધાલુ ભવ્ય આત્મા ચતુર્થ લક્ષ્ય
(એક ઉપવાસ)ના ફલને પામે છે, જવા માટે ઉઠતો તે
છઠ્ઠ (બે ઉપવાસ)ના ફલને પામે છે, ચાલવા માટે ઉદ્યમ
કરતો અઠ્ઠમ (ત્રણ ઉપવાસ)ના ફળને પામે છે, માર્ગને
વિષે ચાલવા માંડેલો દશમ (ચાર ઉપવાસ)ના ફલને પામે

છે, જિન ગૃહના મધ્યભાગને વિષે પહોંચતા દ્વાદશ (પાંચ ઉપવાસ)ના ફલને પામે છે અને શ્રી જિનેશ્વરદેવને દેખવાથી-દર્શન કરવાથી માસોપવાસ (એક મહિનાના ઉપવાસ)ના ફલને પામે છે.

અન્યત્ર પણ કહ્યું છે કે—

“ સંપત્તો જિણભવणे, પાવહ છમ્માસિઅં ફલં પુરિસો ।
સંવચ્છરિઅં તુ ફલં, દારદેસદ્ધિઓ લહહ ॥ ૧ ॥ ”

શ્રી જિનભવનને પ્રાપ્ત થયેલો પુરૂષ છ માસના ઉપવાસના ફલને પામે છે અને દાર દેશે પહોંચેલો પુરૂષ સંવત્સર—બાર માસના ઉપવાસના ફલને પામે છે. (૧)

વળી

“ પયાહિણેણ પાવહ, વરિસસયં ફલં તઓ જિણે મહિય ।
પાવહ વરિસસહસ્સં, અણંતપુણં જિણે યુણિય ॥૨॥ ”

પ્રદક્ષિણા દેવાથી સો વર્ષના ઉપવાસના ફલને પામે છે, શ્રી જિનેશ્વરદેવની પૂજા કરવાથી હજાર વર્ષના ઉપવાસના ફળને પામે છે અને શ્રી જિનેશ્વરદેવોની સ્તુતિ કરવાથી જીવ અનંત પુણ્યને ઉપાર્જન કરે છે. (૨)

એ માટે શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે—

“ સયં પમજ્જણે પુણ્ણં, સહસ્સં ચ વિલેવણે ।
સયસાહસ્સિઆ માલા, અણંતં ગીઅવાઈય ॥ ૩ ॥ ”

શ્રી જિનેશ્વર પ્રભુના ગિમ્મને પ્રમાર્જન કરતાં સો શુભ, વિલેપન કરતાં હજાર શુભ, પુષ્પની માલા ચઢાવતાં લાખ શુભ અને ગીત તથા વાજિત્ર વગાડતાં અનંત શુભ પુણ્ય ઉપાર્જન થાય છે. (૩)

શ્રી જિનેશ્વરદેવના દર્શન-પૂજનનું ફળ વર્ણવતાં અન્યત્ર વળી કહ્યું છે કે—

“ દર્શનેન જિનેન્દ્રાણાં, સાધૂનાં વન્દનેન ચ ।
ન તિષ્ઠતિ ચિરં પાપં, છિદ્રહસ્તે યથોદકં ॥૧॥ ”

શ્રી જિનેન્દ્રોનું દર્શન કરવાથી તથા સાધુ પુરુષોને વન્દન કરવાથી છિદ્રવાદા હસ્તમાં જેમ પાણી ટકતું નથી, તેમ લાંબા કાળ સુધી પાપ ટકતું નથી. (૧)

દેવ દર્શન અને શુદ્ધ વન્દનના પ્રભાવે ઘણા કાળનાં ઉપાર્જન કરેલાં પાપ-કર્મો થોડા જ કાલમાં નાશ પામે છે.

વળી કહ્યું છે કે—

“ દર્શનાદ્ દુરિતધ્વંસી, વન્દનાદ્વાંછિતપ્રદઃ ।
પૂજનાત્ પૂરકઃ શ્રીણાં, જિનઃ સાક્ષાત્સુરદુમઃ ॥૨॥ ”

જિનેશ્વરનું દર્શન દુરિત-પાપનો નાશ કરે છે, જિનેશ્વરનું વન્દન વાંછિતને આપનાર થાય છે અને જિનેશ્વરનું પૂજન (ખાદ્ય અભ્યંતર ઉભય પ્રકારની) લક્ષ્મીને પૂરનાર બને છે—ખરેખર ! શ્રી જિનેશ્વરદેવ એ સાક્ષાત્ કલ્પદુમ-કલ્પવૃક્ષ છે. (૨)

“ અથ મે કર્મેસજ્ઞાતં, વિનષ્ટં ચિરસંશ્રિતમ્ ।
દુર્ગત્યાઽપિ નિર્વૃત્તોઽહં, જિનેન્દ્ર ! તવ દર્શનાત્ ॥૩॥ ”

હે જિનેન્દ્ર પ્રભુ ! આપના દર્શન કરવાથી આજે લાંબા કાળથી એકઠો થયેલો મારો કર્મનો સમૂહ નાશ પામ્યો અને હું દુર્ગતિથી મુક્ત થયો. (૩)

પ્રકરણ-ચૌદમું.

શ્રી વીતરાગ પરમાત્માની ભક્તિનું ફળ.

શ્રી જિનેશ્વરો વીતરાગ હોય છે. તેઓ વીતરાગ હોવાથી તેમની ભક્તિ કરનાર ઉપર પ્રસન્ન થતા નથી કે નિંદા કરનાર ઉપર અપ્રસન્ન થતા નથી. છતાં ભક્તને ભક્તિનું ફળ અને નિંદકને નિંદાનું ફળ અવશ્ય મળે છે. એ સંબંધી શાસ્ત્રોમાં કહ્યું છે કે—

“ક્ષોણક્લેશા પટે નહિ પ્રસીદન્તિ ન સ્તવોઽપિ વૃથા ।
તત્સંઘ્નાવવિશુદ્ધેઃ પ્રયોજનં કર્મવિગમ ઇતિ ॥૧॥
સ્તુત્યાઽપિ ભગવન્તઃ પરમગુણોત્કર્ષરૂપતો હ્યેતૈ ।
દૃષ્ટા હ્યચેતનાદપિ મન્ત્રાદિજપાદિતઃ સિદ્ધિઃ ॥ ૨ ॥
યસ્તુ સ્તુતઃ પ્રસીદતિ રોષમવશ્યં સ યાતિ નિન્દાયાં ।
સર્વત્રાસમચિત્તઃ સ્તુત્યો મુખ્યઃ કથં ભવતિ ॥ ૩ ॥
શીતાદિતેષુ હિ યથા દ્વેષં વહ્નિર્ન યાતિ રાગં વા ।
નાહ્વયતિ વા તથાઽપિ ચ તમાશ્રિતાઃ સ્વેષ્ટમશ્રુવતે ॥૪॥
તદ્વત્તીર્થકરાન્યે ત્રિભુવનભાવપ્રભાવકાન્ ભક્ત્યા ।
સમુપાશ્રિતા જનાસ્તે ભવશીતમપાસ્ય યાન્તિ શિવમ્ ॥૫॥”

ક્ષીણ થયા છે કલેશ જેમના એવા શ્રી જિનેશ્વરો પ્રસન્ન થતા નથી તોપણ તેઓની સ્તુતિ-ભક્તિ નિષ્ફળ નથી. કારણ કે-તેથી સારા ભાવની વિશુદ્ધિ થાય છે અને સારા ભાવની વિશુદ્ધિથી કર્મનો વિગમ-વિનાશ થાય છે. (૧)

શુભના પરમ ઉત્કર્ષ રૂપ હોવાથી શ્રી વીતરાગ ભગવંતે તેમની સ્તુતિ-લક્ષિત કરનારને અવશ્ય ફળને આપનારા થાય છે. અચેતન એવા મન્ત્રાદિના જાપ વિગેરેથી પણ ફળની સિદ્ધિ પ્રત્યક્ષ છે. (૨)

સ્તુતિ-લક્ષિત કરવાથી જે પ્રસન્ન થાય છે, તે અવશ્ય તેની નિન્દા અવસરે રોષને પામે છે. એ રીતે રોષ અને તોષ ને ધારણ કરનાર અસમાન ચિત્તવાળો મુખ્ય-પ્રધાનપણે સ્તુતિને યોગ્ય કેવી રીતે બની શકે ? જે રાગ દ્વેષ રહિત હોય તેજ મુખ્યપણે સ્તુતિને પાત્ર છે. બીજાઓની સ્તુતિ સ્વાર્થાદિના કારણે થતી હોવાથી આપચારિક છે અથવા તો અસત્ય છે. (૩)

જેમ શીત વિગેરેથી પીડાયેલા ઉપર વહ્નિ-અગ્નિને દ્વેષ પણ નથી, તેમ રાગ પણ નથી. તથા તેને આહ્વાન (પોતાની પાસે આવવાનું આમંત્રણ) પણ કરતો નથી. તે છતાં તેનો આશ્રય લેનાર પોતાના ઇષ્ટને પ્રાપ્ત કરે છે-શીતથી રહિત બને છે. તેની જેમ ત્રણે ભુવનના ભાવોને પ્રગટ કરનાર તીર્થંકરો-જિનેશ્વરોનો જેઓ લક્ષિતપૂર્વક આશ્રય લે છે, સ્તુતિ-લક્ષિત આદિ દ્વારા તેમની ઉપાસના કરે છે, તેઓ ભવ રૂપી શીતને દૂર કરી મોક્ષને પામે છે-ભવબ્રમણનું નિવારણ કરનારા થાય છે. (૪-૫)

“ જિનસ્ય પૂજનં હન્તિ, પ્રાતઃ પાપં નિશામવમ્ ।

આજન્મ વિહિતં મધ્યે, સપ્તજન્મકૃતં નિશિ ॥૧૧॥ ”

પ્રાતઃકાળે કરેલું શ્રી જિનેશ્વરનું પૂજન રાત્રિયે થયેલા પાપનો નાશ કરે છે, મધ્યાહ્નકાળે કરેલું શ્રી જિનેશ્વરનું પૂજન

આખા જન્મમાં કરેલાં પાપનો નાશ કરે છે અને સંધ્યા સમયે કરેલું શ્રી જિનેશ્વરનું પૂજન સાતભવના કરેલાં પાપોનો નાશ કરે છે. (૧)

“ ધૂપં હન્તિ પાપાનિ, દીપો મૃત્યુચિનાશનઃ ।
નૈવેદ્યૈર્વિપુલં રાજ્યં, પ્રદક્ષિણા શિવપ્રદા ॥ ૨ ॥ ”

શ્રી જિનેશ્વરને ધૂપ કરવાથી પાપો નાશ પામે છે, દીપ કરવાથી મૃત્યુ નાશ પામે છે, નૈવેદ્યપૂજા વડે વિપુલ એવું રાજ્ય મળે છે અને પ્રદક્ષિણા એ મોક્ષને આપવાવાળી થાય છે. (૨)

“ જો પૂષ્પઃ તિસંજ્ઞં, જિર્ણિદરાયં તદ્વા વિગયદોસં ।
સો તદ્વ્યભવે સિજ્ઞઙ્ગ, અહવા સત્તદ્વમે જમ્મે ॥૩॥ ”

જે ભવ્યાત્મા રાગદ્રેષથી રહિત એવા જિનેશ્વર પર-માત્માની ત્રણે સંધ્યાએ પૂજા કરે છે તે ત્રીજે ભવે અથવા સાતમે યા આઠમે ભવે સિદ્ધ થાય છે—મુક્તિમાં જાય છે. (૩)

“ યન્મયોપાર્જિતં પુણ્યં, જિનશાસનસેવયા ।
જિનશાસનસેવૈવ, તેન મેઽસ્તુ ભવે ભવે ॥ ૪ ॥ ”

શ્રી જિનશાસનની સેવાવડે મેં જે પુણ્ય મેળવ્યું છે, તે પુણ્યવડે મને ભવોભવ શ્રી જિનશાસનની સેવા મળે. (૪)

“ અથ મે સફલં દેહમથ મે સફલં બલમ્ ।
નષ્ટાનિ વિઘ્નજાલાનિ, જિનેન્દ્ર ! તવ દર્શનાત્ ॥૫॥ ”

હું જિનેન્દ્ર ! આજે આપના દર્શનથી મારું શરીર સફળ બન્યું, મારું બળ સફળ બન્યું અને મારો વિઘ્નસમૂહ નાશ પામ્યો. (૫)

“ અથ મે સફલં જન્મ, પ્રશસ્તં સર્વમજ્જલમ્ ।
મન્નાર્ણવં ચ તોર્ણોઽહં, જિનેન્દ્ર ! તવ દશનાત્ ॥૬॥ ”

હે જિનેન્દ્ર ! આજે આપના દર્શનથી મારો જન્મ સફલ થયો, સર્વ મંગલો પ્રશસ્ત થયા અને સંસાર સમુદ્રને હું તરી ગયો. (૬)

“ અद्य મે સફલં ગાત્રં, નેત્રે ચ વિમલીકૃતે ।

સ્નાતોઽહં ધર્મકૃત્યેષુ, જિનેન્દ્ર ! તવ દશનાત્ ॥૭॥ ”

હે જિનેન્દ્ર ! આજે આપના દર્શનથી મારું ગાત્ર-શરીર સફલ થયું, નેત્રો મલરહિત કરાયા અને ધર્મકૃત્યોમાં મેં સ્નાન કર્યું-લયલીન બન્યો. (૭)

“ અद्याઽહં સુકૃતીભૂતો, વિધૂતાશેષકિલ્વિષઃ ।

ભુવનત્રયપૂજ્યોઽહં, જિનેન્દ્ર ! તવ દર્શનાત્ ॥૮॥ ”

હે જિનેન્દ્ર ! આજે આપના દર્શનથી હું પુણ્યવાન બન્યો, મારા સઘળા પાપો નાશ પામ્યા અને ત્રણે ભુવનમાં હું પૂજ્ય બન્યો. (૮)

“ અद्य મિથ્યાન્ધકારસ્ય, હન્તા જ્ઞાનદિવાકરઃ ।

ઉદિતો મષ્છરીરસ્ય, જિનેન્દ્ર ! તવ દશનાત્ ॥૯॥ ”

હે જિનેન્દ્ર ! આજે આપના દર્શનથી મિથ્યાત્વરૂપી અંધકારનો નાશક એવો જ્ઞાનરૂપી સૂર્ય મારા શરીરમાં ઉદય પામ્યો છે. (૯)

“ અद्य મે કર્મણાં જાલમ્, વિધૂતં સકષાયકમ્ ।

દુર્ગત્યા વિનિવૃત્તોઽહં, જિનેન્દ્ર ! તવ દર્શનાત્ ॥૧૦॥ ”

હે જિનેન્દ્ર ! આજે આપના દર્શનથી કષાય સહિત મારી કર્મની બાલ નાશ પામી છે અને હું દુર્ગતિથી નિવૃત્ત થયો છું-મારી દુર્ગતિ દૂર થઈ છે. (૧૦)

“ અથ નષ્ટો મહાબન્ધઃ, કર્મણાં દુઃસ્વદાયકઃ ।

સુખસન્નઃ સમુત્પન્નો, જિનેન્દ્ર ! તવ દર્શનાત્ ॥૧૧॥ ”

હે જિનેન્દ્ર ! આજે આપના દર્શનથી દુઃખને આપનાર એવો કર્મનો મોટો બન્ધ નાશ પામ્યો છે અને સુખનો સમાગમ થયો છે. (૧૧)

“ મનઃપ્રસન્નં સંપન્નં, નેત્રે પીયૂષપૂરિતે ।

અહં સ્નાતઃ સુધાકુણ્ડે, જિનેન્દ્ર ! તવ દર્શનાત્ ॥૧૨॥ ”

હે જિનેન્દ્ર ! આજે આપના દર્શનથી મન પ્રસન્ન થઈ ગયું, નેત્રો અમૃતથી પૂર્ણ બની ગયાં અને મેં અમૃતકુંડમાં સ્નાન કર્યું. (૧૨)

“ સુપ્રભાતં સુદિવસં, કલ્યાણં મેઽથ મક્કલમ્ ।

યદ્ વીતરાગ ! દૃષ્ટોઽસિ, ત્વં ત્રૈલોક્યદિવાકરઃ ॥૧૩॥ ”

હે વીતરાગ પરમાત્મન્ ! ત્રણલોકના દિવાકર એવા આપનું દર્શન જે મેં કર્યું છે, તેથી શુભ-પ્રભાતમય એવો મારો આજનો દિવસ કલ્યાણકારી બન્યો અને મને સુખ તથા મંગલની પ્રાપ્તિ થઈ છે. (૧૩)

“ અથ છિન્ના મોહપાશા, અથ રાગાદયો જિતાઃ ।

અથ મોક્ષસુખં જાત-મથ તીર્ણો ભવાર્ણવઃ ॥૧૪॥ ”

હે નાથ ! આજે આપના દર્શનથી મારા મોહના પાશો છેદાઈ ગયા, મેં આજે રાગાદિ શત્રુઓ ઉપર વિજય મેળવ્યો, મોક્ષનું સુખ પ્રાપ્ત કર્યું અને હું સંસાર સાગરને તરી ગયો. (૧૪)

પ્રકરણ-પંદરમું.

શ્રીવીતરાગ-પરમાત્માની

પ્રાર્થનાનું-રૂળ.

શ્રી વીતરાગ લગવન્તો યદ્યપિ વીતરાગ છે, તેથી તેમની પ્રાર્થના કરનારને તેઓ કાંઈ આપતા નથી તો પણ તેમની પ્રાર્થના કરવી એ સાર્થક છે-પ્રકૃષ્ટ શુભ અધ્યવસાયનું કારણ છે.

‘આરોગ્ય-સિદ્ધત્વ, બોધિલાભ-જિનધર્મની પ્રાપ્તિ, અને સર્વોત્કૃષ્ટ ભાવસમાધિ શ્રીજિનેશ્વરો મને આપો.’

એ જાતિના વાક્ય પ્રયોગથી પ્રવચનની આરાધના થાય છે અને સન્માર્ગવર્તિ મહાપુરૂષને તે તે વસ્તુની પ્રાપ્તિ થાય છે. તેમાં પ્રધાન હેતુ શ્રી જિનેશ્વરદેવનું પ્રણિધાન જ છે. એ માટે શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે-

“ માસા અસન્નમોસા, ણવરં મત્તીપ માસિયા પસા ।
ન હુ સ્ત્રીણપેજ્જદોસા, દેંતિ સમાહિં ચ બોહિં ચ ॥૧॥
તપ્પત્થણાપ તહવિ ય, ણ મુસાવાઓવિ પ્પત્થ વિણ્ણેઓ ।
તપ્પણિદ્ધાણાઓ સ્ચિય, તગ્ગુણઓ હંદિ ફલમાવા ॥૨॥
ચિન્તામણિરયણાદિહિં, જહ્વા ડ મવ્વા સમીહિયં વત્થું ।
પાવંતિ તહ જિણેહિં, તેસિં રાગાદભાવેડવિ ॥૩॥
વત્થુસહાવો પસો, અડવ્વચિન્તામણી મહામાગો ।
થોઝ્ઝણં તિત્થયરે, પાવિજ્જહ્ બોહિલામોત્તિ ॥૪॥ ”

મત્તીપ જિણવરાણં, સ્વિજ્જન્તી પુવ્વસંચિયા કમ્મા ।

ગુણપગરિસબહુમાણો, કમ્મવણદવાણલો જેણ ॥૧૫॥ ”

શ્રી જિનવરોની પાસે પ્રાર્થના-માગણી કરવી તે અસત્ય-મૃષા-સત્ય પણ નહિ અને મૃષા પણ નહિ, એવી ચોથી વ્યવહાર ભાષા છે અને શ્રી વીતરાગ પ્રત્યે ભક્તિ દર્શાવવા માટે તેનો પ્રયોગ થાય છે. રાગદ્રેષ રહિત શ્રી જિનેશ્વરો કાંઈ સમાધિ કે બોધિને ખરેખર આપતા નથી. (૧)

તો પણ તેમની પ્રાર્થના કરવાથી મૃષાવાદ-અસત્ય ભાષણ થાય છે, એમ પણ નથી. કારણ કે તેમના પ્રણિધાનથી અને તેમના ગુણથી જ ફલની પ્રાપ્તિ થાય છે. (૨)

રાગદ્રેષ રહિત ચિન્તામણિ રત્ન આદિથી જેમ પુણ્યવાન આત્માઓ સમીહિત-ધ્વંષિત વસ્તુને પ્રાપ્ત કરે છે, તેમ શ્રી જિનેશ્વરોમાં રાગાદિનો અભાવ હોવા છતાં તેમનું આરાધન કરનાર ભવ્ય આત્મા સમીહિત ફલને પ્રાપ્ત કરે છે. (૩)

શ્રીજિનેશ્વરો એ અપૂર્વ ચિન્તામણિ મહાભાગ પુરૂષ છે. તેમની સ્તુતિ-ભક્તિ આદિ કરનારને બોધિલાભ-શ્રી જિનપ્રણીત ધર્મની પ્રાપ્તિ થાય છે. કારણ કે શ્રી જિનભક્તિરૂપી વસ્તુનો સ્વભાવ જ એવો છે. (૪)

શ્રી જિનવરોની ભક્તિથી પૂર્વ સંચિત પાપો ક્ષય પામે છે. કારણ કે ગુણપ્રકર્ષનું બહુમાન એ કર્મરૂપી વનને બાળવા માટે દાવાનળ સમાન છે. (૫)

પ્રકરણ—સોલમું

શ્રીજિનપૂજનની—ન્યાયપુરસ્સરતા.

દશપૂર્વધર શ્રીઉમાસ્વાતિ વાચકવર્ય શ્રી તત્ત્વાર્થ
ભાષ્યમાં કરમાવે છે કે—

“ અભ્યર્ચનાદર્હતાં મનઃપ્રસાદસ્તતઃ સમાધિશ્ચ ।

તસ્માદપિ નિઃશ્રેયસમતો હિ તત્પૂજનં ન્યાય્યમ્ ॥૧૥ ”

શ્રીઅરિહંતો—રાગદ્રેષાદિમલથી રહિત આત્માઓની અભ્યર્ચના,
અભિગમન, સ્તુતિ, વન્દન અને પર્યુપાસના આદિથી મનઃપ્રસાદ—
ચિત્તની પ્રસન્નતા થાય છે. જેમ નિર્મલ જલથી મલ દૂર થાય છે
તેમ મલિન જલથી મલની વિશુદ્ધિ થતી નથી. તેજ રીતે શ્રી
અરિહંતો રાગદ્રેષાદિ મલથી રહિત હોવાથી તેમની ઉપાસના
કરનારાઓના રાગાદિ મલો નાશ કરનારા થાય છે. રાગાદિ
મલો નાશ પામવાથી ચિત્ત પ્રસન્ન થાય છે. ચિત્તની પ્રસન્ન-
તાથી સમાધિ—ચિત્તની એકાગ્રતા થાય છે. ચિત્તની એકાગ્રતા—
શાન્તતા થવાથી શુશ્રૂષા—તત્ત્વશ્રવણની અભિલાષા થાય છે.
તત્ત્વશ્રવણની અભિલાષાથી સાચું—ભાવનાવાળું શ્રવણ થાય છે.
ભાવયુક્તશ્રવણથી તત્ત્વવિષયક ગ્રહણ, ધારણ અને ઉહાપોહ
થાય છે. ગ્રહણ, ધારણ અને ઉહાપોહથી તત્ત્વનો અધિગમ
થાય છે. તત્ત્વનો અધિગમ થવાથી હિતની પ્રાપ્તિ અને
અહિતનો પરિહાર થાય છે. હિતપ્રાપ્તિ અને અહિતનો પરિહાર
થવાથી નિઃશ્રેયસ—પરમકલ્યાણરૂપ મુક્તિની પ્રાપ્તિ થાય છે.
એ રીતે સમાધિથી માંડીને નિઃશ્રેયસ પર્યંતના કલ્યાણોની

પરમ્પરાની પ્રાપ્તિના હેતુભૂત હોવાથી શ્રી અરિહંતોનું પૂજન, અભિગમન, વન્દન અને પર્યુપાસન આદિ સંજ્ઞનો માટે ન્યાય-યુક્ત છે. શ્રીઅરિહંતોને પૂજનની જરૂર નથી, તોપણ પૂજકને કદ્યાણુ પરંપરાના કારણભૂત હોવાથી કૃતાર્થ એવા શ્રીઅરિહં-તોની પૂજા અવશ્ય કર્તવ્ય છે. શ્રીઅરિહંતોની પૂજા તેમના ઊંચોની પૂજા દ્વારા થઈ શકે છે. સંસારી આત્માઓ ધર્મ કરવામાં પ્રાયઃ આળસુ, કષ્ટભીરૂ અને પ્રમાદી હોય છે. તેવા જીવોને શ્રી જિનેશ્વરદેવોની શાન્ત આકારવાળી પ્રતિમાઓ વિગેરે જોઈને કર્મનો ક્ષયોપશમ થાય છે. કર્મનો ક્ષયોપશમ થવામાં શાસ્ત્રકારોએ દ્રવ્યાદિને હેતુ માનેલા છે. શ્રી જિનેશ્વર-દેવોના મનોહર ઊંચો, એ ઉત્તમોત્તમ દ્રવ્ય છે. શ્રી જિન-મંદિર એ ઉત્તમ ક્ષેત્ર છે. પૂજન વખતનો કાળ તથા ભાવ પણ ઉત્તમ હોય છે. ઉત્તમ પ્રકારના દ્રવ્યાદિની સામગ્રી મળ-વાથી મોહરૂપી મલ ઘટે છે. મોહનીયાદિ કર્મપ્રકૃતિઓનો ઉપશમ, ક્ષયોપશમ કે ક્ષય થાય છે. મોહનીયનો ઉપશમાદિ થવાથી ચિત્તપ્રસન્ન-સ્વચ્છ-નિર્મળ થાય છે. ચિત્તનિર્મળ થવાથી શ્રી જિનવચન પ્રત્યે શ્રદ્ધા આવિર્ભાવ પામે છે. તેથી શ્રી જિન-વચનનું શ્રવણ થાય છે અને શ્રવણથી સમ્યગ્દર્શનાદિગુણોનો લાભ થાય છે. સમ્યગ્દર્શનાદિ ગુણોને પ્રાપ્ત થયેલા આત્મા-ઓને પણ શ્રી જિનપ્રતિમાદિના દર્શન, વન્દન, પૂજનાદિવડે પ્રમાદાદિ દૂર થાય છે, સંવેગાદિ વધે છે અને શ્રી જિનગુ-ણના ધ્યાનમાં મન એકાગ્ર થાય છે અને એથી પરમ શમર-સલાવની પ્રાપ્તિ થાય છે.

પ્રકરણ-સત્તરમું.

શ્રીજિન-પૂજન-વિધિ.

“સ્નાનવિલેપનસુસુગન્ધિપુષ્પધૂપાદિભિઃ શુભૈઃ કાન્તમ્ ।
વિભવાનુસારતો યત્કાલે નિયતં વિધાનેન ॥ ૧ ॥
અનુપકૃતપરહિતરતઃ શિવદલ્લિદશેષપૂજિતો ભગવાન્ ।
પૂજ્યો હિતકામાનામિતિ ભક્ત્યા પૂજનં પૂજા ॥ ૨ ॥
પશ્ચોપચારયુક્તા કાચિચ્છાઽષ્ટોપચારયુક્તા સ્યાત્ ।
ઋદ્ધિવિશેષાદન્યા પ્રોક્તા સર્વોપચારેતિ ॥ ૩ ॥
ન્યાયાર્જિતેન પરિશોધિતેન વિષ્ણુનિરવશેષેણ ।
કર્તવ્યા બુદ્ધિમતા પ્રયુક્તસત્સિદ્ધિયોગેન ॥ ૪ ॥
શુચિનાઽઽત્મસંયમપરં સિતશુભવલ્લેખેણ વચનસારેણ ।
આશંસારહિતેન ચ તથા તથા ભાવવૃદ્ધ્યોચ્ચઃ ॥ ૫ ॥”

સ્નાન-સુગન્ધિ દ્રવ્યોથી સંયોજિત સ્નાત્ર, વિલેપન-સુગન્ધિ ચન્દન, કપૂર, કુંકુમ અને કેસરાદિ વડે વિલેપન, સારી ગન્ધવાળા બાઈ કેતકી વિગેરેનાં પુષ્પો તથા ગન્ધ દ્રવ્યોથી વાસિત ધૂપ વિગેરે સુગન્ધયુક્ત દ્રવ્યોવડે સદા પોતાના વૈભવને અનુસારે, શાસ્ત્રોક્ત વિધિપૂર્વક, ત્રણે સંધ્યાએ અથવા પોતાની વૃત્તિ-આજીવિકાને વિશેષ ન આવે તે રીતે. (૧)

અનુપકૃત પરહિતરત-નિષ્કારણ સર્વજનવત્સલ, શિવ-કલ્યાણ અથવા નિરૂપદ્રવને દેનાર, ત્રિદશેષ-ઇન્દ્રાદિ વડે પૂજિત, સમગ્ર ઐશ્વર્યવાન પૂજ્ય ભગવાન શ્રી જિનેશ્વરદેવ હિતાભિલાષિ-પ્રાણીઓને ભક્તિ-વિનયવડે પૂજન કરવા યોગ્ય છે. (૨)

પંચોપચારયુક્ત—પંચાંગ પ્રણિપાતરૂપ, અષ્ટોપચારયુક્ત—અષ્ટાંગ પ્રણિપાતરૂપ અથવા સર્વોપચારયુક્ત—ઋદ્ધિવિશેષથી દશાર્ણુભદ્રાદિની જેમ હસ્તી, અશ્વ અને રથાદિ સર્વ સામગ્રી વડે, સર્વ બલ વડે, સર્વ સમુદય વડે, સર્વ વિભૂતિ વડે, સર્વ વિભૂષા વડે અને સર્વ આદર વડે. (૩)

પરિશુદ્ધ ન્યાયાર્જિત વિત્ત-દ્રવ્ય વડે અને બીજા પણ સત્સાધનો વડે બુદ્ધિમાન પુરૂષે શ્રી જિનરાજની નિરવશેષ-સમસ્તપ્રકારે પૂજા કરવી જોઈએ. (૪)

શુચિ અર્થાત્ દ્રવ્યભાવ સ્નાનવડે પવિત્ર થઈને, દ્રવ્યસ્નાન—હાથપગશિરાદિ અવયવોનું અને ભાવસ્નાન મલિન અધ્યત્મ-સાયોનું—શરીર તથા મનથી સ્વચ્છ થઈને, સ્વેત અને શુભ વસ્ત્ર પહેરીને—શુભ શબ્દથી સ્વેત વર્ણુ સિવાયના બીજા પણ રક્ત પીતાદિ વર્ણુવાળા શુભ વસ્ત્રો પહેરીને, આગમ પ્રધાન બનીને તથા આલોક પરલોકાદિના સાંસારિક ફલની કામનાથી રહિત બનીને, જે જે પ્રકારે ભાવની અત્યંત વૃદ્ધિ થાય તે તે પ્રકારે પુષ્પ અને વસ્ત્રાદિની સામગ્રીથી સજ્જ બનીને—શ્રી જિનરાજની પૂજા કરવી જોઈએ. (૫)

“ કાયાદિયોગસારા ત્રિવિધા તચ્છુદ્ધયુપાત્તવિત્તેન ।

યા તદતિચારરહિતા સા પરમાઽન્યે તુ સમયવિદઃ ॥૬॥

વિઘ્નોપશમન્યાદ્યા ગીતામ્યુદયપ્રસાધની ચાઽન્યા ।

નિર્વાણસાધનીતિ ચ ફલદા તુ યથાર્થસંજ્ઞામિઃ ॥૭॥ ”

સમયબેદી અન્ય આચાર્યો કાયાદિ ત્રણ યોગોની પ્રધાનતાથી ત્રણ પ્રકારની પૂજાને ફરમાવે છે. કાયયોગસાર, વ્યવયો-

ગસાર અને મનોયોગસાર-કાયાદિના દોષોનેા જેમાં ત્યાગ છે, એવી અતિચાર રહિત પૂજા, એ પણ પ્રધાન પૂજા છે. (૬)

પહેલી કાયયોગસાર-કાયાના દોષથી રહિત પૂજાને વિદ્નો-પશમની, બીજી વચનયોગસાર-વાણીના દોષથી રહિત પૂજાને અભ્યુદયપ્રસાધની અને ત્રીજી મનોયોગસાર-મનના દોષથી રહિત પૂજાને નિર્વાણસાધની, એ રીતે યથાર્થ સંજ્ઞાવાળી-નામ મુજબ ફલને આપનારી ત્રણ પ્રકારની પૂજા કહેલી છે. (૭)

એ ત્રણ પ્રકારની પૂજાના અન્વય એવા બીજા પણ ત્રણ નામ શ્રી પૂજાવિશિકામાં લગવાન શ્રી હરિભદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજે કહેલાં છે. સમન્તભદ્રા, સર્વમંગલા અને સર્વસિદ્ધિ-ફલા. પ્રથમ પૂજા પ્રથમ અવચંક યોગથી અવિરતિ સમ્યગ્દષ્ટિને હોય છે. બીજી પૂજા દ્વિતીય અવચંક યોગથી ઉત્તરગુણધારી શ્રાવકને હોય છે. ત્રીજી પૂજા તૃતીય અવચંક યોગથી મૂલોત્તર ગુણધારી પરમ શુદ્ધ શ્રાવકને હોય છે. પ્રથમ પૂજામાં પૂજક પોતે સુગન્ધિત પુષ્પાદિની સામગ્રી લાવે છે. દ્વિતીય પૂજામાં ક્ષેત્રાન્તરથી બીજા પાસે મંગાવે છે. તૃતીય પૂજામાં ત્રણ લોકમાં જેટલી સુંદર વસ્તુઓ છે તે નન્દનવનગત પારિખત કુસુમાદિ સર્વને મનથી પોતે લાવે છે. અખિલ ગુણાધિક-સમસ્ત પ્રાણીગણથી અધિક ગુણવાન શ્રી જિનેશ્વરદેવની પૂજા અખિલગુણાધિક પૂજેપકરણ વડે-સર્વ કરતાં અધિક ગુણ-વાલાં સારભૂત પૂજના ઉપકરણો વડે બુદ્ધિમાન પુરૂષોએ કરવી જોઈએ. એ રીતે કરેલી પૂજાજ ચિત્તને પરિપૂર્ણ સંતોષ આપનારી થાય છે: અન્યથા નહિ.

અન્ય ગ્રન્થોમાં પંચોપચારી, અષ્ટોપચારી, સર્વોપચારી તથા ત્રણ પ્રકારની પૂજા અન્ય રીતે પણ કહી છે.

પંચોપચારીપૂજા—ઉપચાર એટલે પૂજાની સામગ્રી—પુષ્પ, અક્ષત, ગંધ, ધૂપ અને દીપ અથવા જળ, ચન્દન, પુષ્પ, ધૂપ અને દીપ એમ પાંચ પ્રકારની પૂજા કહી છે.

અષ્ટોપચારીપૂજા—પુષ્પ, અક્ષત, ગંધ, દીપ, ધૂપ, નૈવેદ્ય, ફળ અને જળ. એમાં જળપૂજા પ્રથમ કરવાની છે. પછી ગંધ (વિલેપન), પુષ્પ, ધૂપ, દીપ, અક્ષત, નૈવેદ્ય અને ફળ અથવા ફળ અને પછી નૈવેદ્ય.

સર્વોપચારી પૂજા—પૂજાને યોગ્ય સર્વ પ્રકારની વસ્તુઓ વડે પૂજા કરવી તે. સત્તરલેદી, એકવીસ પ્રકારી, એકસો આઠ પ્રકારી ઇત્યાદિ. અંગ, અગ્ર અને ભાવ એ ત્રણે લેદોથી પૂજા કરવી, તે પણ સર્વોપચારી પૂજા કહેવાય છે.

અંગપૂજાને વિધ્નોપશામિકા—વિધ્નોને શમાવનારી, અગ્રપૂજાને અભ્યુદયસાધની—સ્વર્ગાદિ સંપત્તિને આપનારી તથા ભાવપૂજાને નિર્વૃત્તિકારિણી—અવ્યાબાધ સુખ સ્વરૂપ મુક્તિને આપનારી કહેલી છે.

અંગપૂજા—એટલે પ્રભુના શરીર સંગંધી પૂજા. પ્રથમ નિર્માલ્ય ઉતારવું, મોરપીંછીથી પ્રમાર્જના કરવી, પંચામૃતથી અભિષેક કરવો, અંગલૂછણા કરવાં, વિલેપન કરવું, નવ અંગે પૂજા કરવી, પુષ્પ ચઢાવવાં, અંગરચના કરવી, કસ્તૂરી આદિવડે પ્રભુના શરીરે પત્ર વિગેરેની રચના કરવી, આભૂષણ પહેરાવવા ઇત્યાદિ.

અગ્રપૂજા—પ્રભુની આગળ ધૂપ કરવો, દીપક કરવો, અક્ષતાદિ વડે અષ્ટ મંગળ આલેખવાં, પુષ્પના પગર ભરવા, ઉત્તમ ક્ષણ મૂકવા, અશન-પાન-આદિમ-સ્વાદિમ એ ચાર પ્રકારનાં નૈવેદ્ય ધરવા, આરતી મંગળદીવો ઉતારવો, ગીતનૃત્ય વાર્જિત્રાદિ વગાડવા ઇત્યાદિ.

ભાવપૂજા—ચૈત્યવન્દન, સ્તવન, સ્તુતિ, સ્તોત્ર, જપ અને કેટલાક આચાર્ય મહારાજના મત પ્રમાણે ગીત, નૃત્ય, વાર્જિત્રાદિ પણ ભાવપૂજા ગણાય છે.

પૂજન વખતે ભાવના.

જલપૂજા—જેમ જલ પ્રક્ષાલનથી બાહ્ય મલનો નાશ થાય છે, તેમ આત્મા સાથે રહેલ કર્મમલ શ્રીજિનેશ્વરદેવની જલપૂજના અધ્યવસાયથી નાશ પામે છે.

ચંદનપૂજા—જેમ ચંદનમાં રહેલી શીતલતા બાહ્ય તાપનો નાશ કરે છે તેમ શ્રી જિનેશ્વરની ચંદન પૂજનો પરિણામ આંતર તાપને નાશ કરે છે.

પુષ્પપૂજા—જેમ પુષ્પમાં દ્રવ્યથી સુગન્ધ રહેલી છે, તેમ શ્રી જિનેશ્વરદેવના પુષ્પ પૂજનથી આત્મામાં ભાવથી સુગન્ધ પ્રગટે છે—મન શુદ્ધ બને છે.

ધૂપપૂજા—જેમ અગ્નિમાં ધૂપ નાંખવાથી સુગંધી ધૂમાડો ઉત્પન્ન થઈને ઉંચે ચડે છે, તેમ શ્રીજિનેશ્વરદેવની ધૂપ પૂજાથી કર્મરૂપી કાષ્ઠને બાળવા માટે ધ્યાનરૂપી અગ્નિમાં શુભ ભાવનારૂપી ધૂપ પડવાથી ગુણરૂપી સુગંધ પ્રગટે છે અને આત્મા ઉંચે ચડે છે.

દીપપૂજા—દીપક જેમ બાહ્ય અંધકારને દૂર કરે છે, તેમ શ્રીજિનેશ્વરદેવની દીપ પૂજા મોહરૂપી અંધકારનો નાશ કરે છે.

અક્ષતપૂજા—જેમ અક્ષત સ્વેત અને અખંડ હોય છે, તેમ શ્રીજિનેશ્વરદેવની અક્ષત પૂજાથી અક્ષય અને અખંડ એવા સિદ્ધિપદની પ્રાપ્તિ થાય છે.

નૈવેદ્યપૂજા—જેમ શ્રીજિનેશ્વર દેવો નૈવેદ્ય-આહારની મૂર્છાનો ત્યાગ કરી અનાહારી તથા અવેદીપદને પામ્યા છે, તેમ નૈવેદ્યવડે શ્રી જિનેશ્વરદેવની પૂજા કરનારો આત્મા પણ આહારના રસની અભિલાષાનો ત્યાગ કરી નિરાહારી તથા નિર્વેદીપદને પામે છે.

ફલપૂજા—ઉત્તમ, તાબાં અને મધુર રસવાળાં ફળોવડે શ્રીજિનેશ્વરદેવની પૂજા કરવાથી સર્વોત્તમ, અભિનવ અને જ્ઞાનાદિ ગુણોના અનંત રસથી ભરપૂર સદા સ્થિર અને શાશ્વત એવું મોક્ષરૂપી ફલ મળે છે.

એ રીતે શ્રીજિનેશ્વરદેવના નવ અંગની પૂજા પુણ્યવંત પ્રાણીઓના ઘર આંગણે નવવિધાન પ્રગટાવે છે.

નવઅંગપૂજા વખતે વિચારણા.

અંગુષ્ઠપૂજા—શરીરનું સર્વથી જઘન્ય અંગ ચરણ-પગ છે. પ્રભુની અપેક્ષાએ પોતાની અવસ્થા અતિજઘન્ય છે એ સૂચવવા માટે સૌથી પ્રથમ શ્રીજિનચરણના અંગૂઠાની પૂજા છે. અંગુષ્ઠપૂજાથી અતિશય ભક્તિ તથા નમ્રતા સૂચવાય છે.

જાનુપૂજા—એ જાનુ-દીંચણના બળે પ્રભુ કાચોત્સર્ગ ધ્યાને રહ્યા છે, કર્મ ખપાવી કેવળજ્ઞાન પામ્યા છે: અને દેશવિદેશમાં વિહાર કરી અનેક લગ્ય જીવોને પ્રતિબોધ્યા છે, તેથી પ્રભુના જાનુ પૂજવા યોગ્ય છે.

મણિબંધપૂજા—પ્રભુના બે હાથ વડે કોડો સોનેયાનું દાન દેવાયું છે: રોજના એક કોડને આઠ લાખના હ્રીસામે એક વર્ષમાં ૩૮૮ કોડ ને ૮૦ લાખ સોના મહોરોનું દાન દેવાયું છે અને જગતની દરિદ્રતાનો નાશ કરાયો છે: એ કારણે પ્રભુના બે હાથના કાંડા-મણિબંધ પૂજવા યોગ્ય છે.

સ્કંધપૂજા—વીર્યાન્તરાયકર્મના ક્ષયથી પ્રભુમાં અનંતવીર્ય પ્રગટે છે, તેથી તેમના ખલામાંથી માન જાણે અપમાન પામીને ચાલી ગયું છે. તથા ભૂજના અપૂર્વ બળ વડે તેઓ સમસ્ત લવસાગરને તરી ગયા છે. એ કારણે પ્રભુની બંને ભુજાઓ પૂજવા યોગ્ય છે.

શિરપૂજા—મોહનીય કર્મનો સર્વથા ક્ષય કરી, બારમા ગુણદાણાના ચરમ સમયે જ્ઞાનાવરણીય, દર્શનાવરણીય અને અંતરાય કર્મનો ક્ષય કરી, કેવળજ્ઞાન પામી, આયુષ્યના અંતે વેદનીય, નામ, ગોત્ર અને આયુષ્યકર્મનો ક્ષય કરી, ચૌદ રાજ-લોકના મસ્તકભાગને પ્રભુએ અલંકૃત કર્યું છે. તે કારણે પ્રભુના મસ્તક પર રહેલી શિખા-ચોટલી પૂજવા યોગ્ય છે.

લલાટપૂજા—ત્રીજા ભવે સમ્યક્ત્વ સહિત ‘સવિ જીવ કંઈ શાસનરસી’ની શુભ ભાવનાપૂર્વક વીસસ્થાનકોની

આરાધના કરી જેઓએ શ્રીજિન-નામકર્મની નિકાચના કરી છે અને ત્રણ લોકને વિષે તિલક સમાન તીર્થકર પદવીને છેલ્લા ભવમાં પ્રાપ્ત કરી છે, તેને યાદ લાવવા માટે પ્રભુનું ભાલસ્થળ પૂજવા યોગ્ય છે.

કંઠપૂજા—મેઘસમાન ગંભીર ધ્વનિવડે સમવસરણમાં એસીને જે પ્રભુએ નિરંતર બળે પ્રહર સુધી ધર્મોપદેશ આપીને અનેક જીવોનો ઉદ્ધાર કર્યો છે, તે પ્રભુનો કંઠ ભવ્ય આત્માઓને પૂજવા યોગ્ય છે.

હૃદયપૂજા—પ્રભુનું હૃદય અપરાધી ઉપર પણ સદા ક્ષમાગુણને ધારણ કરતું હતું તથા અનુકૂલ અને પ્રતિકૂલ ઉપસર્ગો વખતે સમભાવે રહેતું હતું, એ કારણે હૃદયની પૂજના કરવા યોગ્ય છે.

નાભિપૂજા—શરીર રચનાનું મૂલ જેમ નાભિ છે, તેમ પ્રવચન-દ્વાદશાંગીના મૂલ પ્રણેતા પ્રભુ છે. પ્રભુના પાંચે કલ્યાણકો લોકની નાભિ સમાન તીર્થલોકમાં થયા છે તથા ચક્રની નાભિને વિષે જેમ આરા ખીચોખીચ ભરેલા હોય છે તેમ પ્રભુને વિષે પણ અનંતા ગુણો પરિપૂર્ણ રીતે ભરેલા છે, એ કારણે પ્રભુની નાભિ પૂજવા યોગ્ય છે.

શ્રીજિનપૂજામાં દાનાદિ અને ત્રતાદિ ધર્મોની આરાધના.

દાનધર્મ—શ્રી જનેશ્વરદેવ એ રત્નપાત્ર છે. શ્રીજિન પૂજન માટે અક્ષત, જા, અને નૈવેદ્ય આદિ ઉત્તમ દ્રવ્યોનો

ઉપયોગ કરનાર પોતાના દ્રવ્યો વડે રત્નપાત્રની ભક્તિ કરે છે, તેથી તેને દાનધર્મની સર્વોત્તમ આરાધના થાય છે.*

શીલધર્મ—પાંચે ઇન્દ્રિયોને વશમાં રાખવી તે શીલધર્મ છે. શ્રીજિનપૂજામાં જેટલો કાળ જાય છે, તેટલો કાળ પાંચે ઇન્દ્રિયો સંવરભાવને પ્રાપ્ત કરે છે.

તપધર્મ—શ્રીજિનેશ્વરદેવના પૂજનકાળમાં ચારે પ્રકારના આહારનો ત્યાગ થાય છે, તેથી બાહ્ય તપ થાય છે અને શ્રીજિનેશ્વરદેવની પૂજાથી વિનય, વૈયાવચ્ચ, ધ્યાન આદિ થાય છે, તેથી અભ્યંતર તપ પણ સધાય છે.

ભાવધર્મ—શુભ ભાવ વિના સંસારનાં કાર્યોને છોડી શ્રીજિનપૂજામાં સમય ગાળી શકાતો નથી. માટે શ્રી જિન-પૂજામાં પ્રવૃત્ત નારને શુભ ભાવ અવશ્ય હોય છે. શ્રીજિનપૂજા

* શ્રી જિનેશ્વરદેવોને દાનની ક્યાં જરૂર છે ? એમ ન કહેવું. કારણકે શ્રી જિનેશ્વરદેવોને દાનની જરૂર નથી માટે જ તેઓ સર્વોત્તમ પાત્ર છે. જેઓ દાનગ્રહણ નથી કરતા, તેઓને દાન આપવાનું શું ફળ ? એમ પણ ન કહેવું. કારણકે ગ્રહણક્રિયા અનેક પ્રકારની હોય છે. તેમાં અનિષેધક પણ ગ્રહણ કરનાર જ ગણાય છે. અન્યથા જેઓ પોતાની પૂજનના અભિલાષી નથી, તેઓ બધા દાન સન્માનાદિને પાત્ર નથી, એમ માનવું પડે અને અભિલાષી છે તેટલા જ દાનને પાત્ર ગણાય. પરંતુ જગતમાં તેમ કોઈ માનતું નથી. ઉલટું જે પોતાના સન્માનાદિની અભિલાષા રાખે છે, તેઓ અપાત્ર ગણાય છે અને મનથી પણ અભિલાષા રાખતા નથી તેઓ જ સર્વોત્તમ ભક્તિને પાત્ર ગણાય છે. શ્રી જિનેશ્વરદેવો પણ પોતાની પૂજનને સર્વથા ઇચ્છતા નથી, માટે જ સર્વોત્તમ ભક્તિને પાત્ર છે.

વખતે શ્રી જિનેશ્વરદેવેના પાંચે કટ્યાણુકો, જન્માવસ્થા, છદ્મસ્થાવસ્થા અને કેવળી અવસ્થા વિગેરેની પણ ભાવના કરવાની હોય છે, તેથી ભાવધર્મ પણ અવશ્ય સધાય છે.

અહિંસાધર્મ—શ્રીજિનપૂજન વખતે શ્રીજિનપૂજના વ્યાપાર સિવાયની સર્વક્રિયાનો ત્યાગ થાય છે, તેથી સંસારનાં કાર્યો સંબંધી થતી સર્વ હિંસાનો તેટલા વખત માટે ત્યાગ થતો હોવાથી અહિંસાધર્મ પણ સધાય છે.

સત્યધર્મ—શ્રીજિનપૂજનના કાળમાં અસત્ય બોલવાનું હોતું નથી માટે સત્યધર્મ પણ સધાય છે.

અસ્તેયધર્મ—શ્રીજિનપૂજન વખતે ચોરી કરવાની હોતી નથી અને શ્રીજિનપૂજન માટે પણ ચોરી આદિ કરવાનો નિષેધ છે, તેથી અસ્તેય ધર્મની આરાધના થાય છે.

બ્રહ્મચર્યધર્મ—શ્રીજિનપૂજનના કાળમાં મન વચન કાયાથી શુદ્ધ શીલનું પાલન થાય છે અને સ્વસ્ત્રી સંબંધી પણ વિકાર હોતો નથી, તેથી બ્રહ્મચર્યધર્મ પણ સધાય છે.

અપરિગ્રહધર્મ—શ્રીજિનપૂજન માટે મંદિરમાં પ્રવેશ કરતી વખતે જ ‘ નિસીહિ ’ કહીને પ્રવેશ કરવાનો હોય છે, તેથી તેટલા વખત માટે સંસારના આરંભ પરિગ્રહનાં સર્વ કાર્યોનો નિષેધ થવાથી અપરિગ્રહધર્મ પણ સધાય છે.

સમ્યક્ત્વધર્મ—શ્રીજિનપૂજન એ સુદેવની ઉપાસના રૂપ હોવાથી સમ્યક્ત્વની કરણી છે. કુદેવની ઉપાસના એ મિથ્યાત્વ છે અને શ્રીજિનપૂજનથી કુદેવની ઉપાસના રૂપ મિથ્યાત્વનો ત્યાગ થાય છે, તેથી સમ્યક્ત્વધર્મ પણ સધાય છે.

ચારિત્રધર્મ—શ્રીજિનપૂજા એ લૌકિક ઋદ્ધિ સિદ્ધિની પ્રાપ્તિ અર્થે કરવાની નથી હોતી. કિન્તુ જ્ઞાન દર્શન ચારિત્રરૂપી રત્નત્રયી તથા તેની આરાધનાના ફળરૂપ મુક્તિની પ્રાપ્તિ અર્થે હોય છે. તેથી શ્રીજિનપૂજા કરનારે આત્મા રત્નત્રયીનો ઉપાસક બને છે. તેના પ્રતાપે આ જન્મમાં અગર જન્માંતરમાં તેને સર્વવિરતિ ધર્મની અવશ્ય પ્રાપ્તિ થાય છે.

રત્નત્રયી—શ્રીજિનેશ્વરદેવ એ પરમ સર્વવિરતિધર ઉત્કૃષ્ટ સાધુપુરૂષ છે, તેમની સેવા કરવાથી સર્વવિરતિને આવરણ કરનારું ચારિત્રમોહનીયકર્મ નાશ પામે છે. તેથી જીવ વહેલો યા મોડો સર્વવિરતિને પામે છે. શ્રીજિનેશ્વરદેવ, એ ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વને પામેલા છે. તેથી તેમની પૂજા કરનારને સમ્યક્ત્વનું આવારક દર્શનમોહનીય કર્મ નાશ પામે છે. શ્રી જિનેશ્વર દેવ, એ ક્ષાયિક જ્ઞાન-કેવળજ્ઞાનને વરેલા છે, તેથી તેમની પૂજા કરનાર આત્માના પણ કેવળજ્ઞાનાવરણીય કર્મો નાશ પામે છે. એ રીતે શ્રીજિનેશ્વરદેવની દ્રવ્ય-ભાવ ઉભય પ્રકારે પૂજા કરનારને દ્વાનાદિક ધર્મો, વ્રતાદિક ધર્મો અને જ્ઞાનાદિક ગુણોની આંશિક સાધના નિરંતર થાય છે.

શ્રી જિનપૂજાથી આઠે કર્મનો ક્ષય.

જ્ઞાનાવરણીયકર્મ—ચૈત્યવંદન, સ્તુતિ અને સ્તોત્રાદિવડે શ્રીજિનગુણનું જ્ઞાન થવાથી જ્ઞાનાવરણીય કર્મ નાશ પામે છે.

દર્શનાવરણીયકર્મ—શ્રીજિનમૂર્તિનાં દર્શનાદિ કરવાથી નેત્રોનું સાક્ષ્ય થવા સાથે દર્શનાવરણીય કર્મ નાશ પામે છે.

વેદનીયકર્મ—જીવયતના અને જીવહયાની લાવનાપૂર્વક શ્રી જિનપૂજ થતી હોવાથી અશાતાવેદનીય આદિ કર્મનો ક્ષય થાય છે.

મોહનીયકર્મ—શ્રી અરિહંત પરમાત્માના ગુણના સ્મરણથી દર્શનમોહનીય અને શ્રી સિદ્ધપરમાત્માના ગુણના સ્મરણથી ચારિત્રમોહનીય કર્મ નાશ પામે છે.

આયુષ્યકર્મ—અક્ષયસ્થિતિને વરેલા શ્રીજિનેશ્વરદેવના પૂજનના શુભ અધ્યવસાયથી ચારે ગતિના આયુષ્ય કર્મનો છેદ થાય છે.

નામકર્મ—શ્રીજિનેશ્વરદેવના નામસ્મરણ આદિથી સંસારમાં વિચિત્ર પ્રકારના નામ અને આકાર અપાવનાર નામ કર્મનો નાશ થાય છે.

ગોત્રકર્મ—શ્રી જિનેશ્વરદેવને વંદનાદિ કરવાથી નીચ ગોત્ર કર્મનો ક્ષય થાય છે.

અંતરાયકર્મ—શ્રીજિનપૂજનમાં શક્તિ, સમય તથા દ્રવ્યાદિનો સદુપયોગ થવાથી દાનાંતરાય આદિ પાંચે પ્રકારના અંતરાય કર્મનો ક્ષય થાય છે.

શ્રી જિનપૂજનમાં થતા ઉપરોક્ત લાભોનું અહીં માત્ર સામાન્ય વર્ણન કર્યું છે. લાવવૃદ્ધિથી લાલની વૃદ્ધિ અને લાવની હાનિથી લાલની હાનિ સમજી લેવાની છે. કોઈ આત્મા દુષ્ટ અધ્યવસાયથી પણ શ્રીજિનેશ્વરદેવની પૂજા કરે તો તેને લાલના બદલે હાનિ પણ થાય, એ વાત સમજી

શકાય તેવી છે. પરન્તુ દુષ્ટ અધ્યવસાયથી પૂજા કરનારા હોય છે, તેથી શુભ અધ્યવસાયથી પૂજા કરનારા કોઈ હોતા નથી, એમ માની લેવાનું નથી. બદલે શ્રીજિનપૂજા કરનાર મોટે ભાગે શુભ અધ્યવસાયવાળા જ હોય છે અને જે કોઈ દુષ્ટ અધ્યવસાયવાળા હોય છે, તેને પણ નિરંતર શ્રીજિનપૂજા કરવાથી સુધરવાનો યોગ પ્રાપ્ત થાય છે. ભાવશુદ્ધિ પૂર્વક શ્રીજિનપૂજન થાય, એ માટે જરૂરી જ્ઞાન તથા સમજ આપવા, શાસ્ત્રકારો તથા સદ્ગુરુઓ નિરંતર પ્રયાસ કરે છે. આ પુસ્તકમાં પણ તેવો જ પ્રયાસ કરવામાં આવ્યો છે. તેનો લાભ લઈ શ્રીજિનપૂજનમાં પ્રવૃત્ત થનાર આત્માને ઉપરોક્ત સર્વ પ્રકારના લાભો અવશ્ય પ્રાપ્ત થાય છે.

પ્રકરણ—અઢારમું.

શ્રીજિનપૂજાસંબંધી—શંકા—સમાધાન.

પ્રશ્ન૦ શ્રીજિનપૂજામાં ષડ્જીવનિકાયનો વધ થાય છે, માટે પૂજા કરવા યોગ્ય નથી.

સમાધાન૦ શ્રીજિનપૂજામાં જલ અને વનસ્પતિ આદિના જીવોનો વધ પણ ગૃહસ્થોને કૂવાના દષ્ટાંતથી ગુણકારક માન્યો છે. જેમ કૂવો ખોદવામાં ખોદવાના શ્રમ કરતાં જલની પ્રાપ્તિથી થનારું સુખ અધિક છે, તેમ કાયવધ થવા છતાં ગૃહસ્થોને શ્રીજિનપૂજામાં શુભ અધ્યવસાય હોવાથી લાભ અધિક છે, એટલું જ નહિ પણ શ્રીજિનપૂજાની પ્રવૃત્તિથી અન્યત્ર સંસારના પ્રયોજનમાં થતા કૃષિ આદિકના અધિક આરંભથી નિવૃત્ત થવાય છે. એમ ઉભય રીતે શ્રીજિનપૂજા ગુણકારક છે.

પ્રશ્ન૦ શ્રીજિનેશ્વરદેવની પૂજા કરવાથી તેમને કાંઈ લાભ થતો નથી, માટે તેમની પૂજામાં દ્રવ્યવ્યયાદિ કરવો, તે નિષ્પ્રયોજન છે.

સમાધાન૦ શ્રીજિનપૂજાથી શ્રીજિનેશ્વરદેવોને ઉપકાર થતો નથી. તો પણ પૂજા કરનારને મન્ત્રાદિના દષ્ટાન્તથી ઉપકાર અવશ્ય થાય છે. જેમ મંત્રનું સ્મરણ કરવાથી મન્ત્રને, અગ્નિનું આસેવન કરવાથી અગ્નિને

કે વિદ્યાનો અભ્યાસ કરવાથી વિદ્યાને કાંઈ ઉપકાર થતો નથી, તો પણ સ્મરણ, સેવન અને અભ્યાસ કરનારને વિષ ઉતરવા રૂપ, શીત હર થવા રૂપ અને વિદ્યા સિદ્ધ થવા રૂપ ઉપકાર અવશ્ય થાય છે. તેમ શ્રીજિનેશ્વરદેવની પૂજા કરવાથી તેમને કોઈ પણ પ્રકારનો ઉપકાર થતો નથી તો પણ પૂજકને શુભ અધ્યવસાયથી અશુભ કર્મની નિર્જરા તથા વિશિષ્ટ પુણ્યના બંધનો લાભ અવશ્ય થાય છે.

પ્રશ્ન૦ ભગવાન કૃતકૃત્ય છે. તેમના કોઈ પણ પ્રયોજનો બાકી રહ્યાં નથી, તેથી તેમની પૂજા નિરર્થક છે.

સમાધાન૦ ભગવાન સર્વથા કૃતકૃત્ય છે, માટે જ તેઓ પૂજાને યોગ્ય છે. જેઓ કૃતકૃત્ય થયા છે, જેમનાં સર્વ પ્રયોજનો સિદ્ધ થઈ ચૂક્યા છે, તેઓ જ ઉત્કૃષ્ટ ગુણવાન ગણાય છે. એવા ઉત્કૃષ્ટ ગુણવાનની પૂજા કરવી એ સર્વથા યોગ્ય છે.

પ્રશ્ન૦ શ્રી જિનપૂજા કરવા કરતાં તેમની આજ્ઞાનું પાલન કરવું એજ શ્રેષ્ઠ છે. કહ્યું છે કે—

‘વીતરાગ ! સપર્યાયાસ્તવાજ્ઞા પાલનં પરમ્ ।’

‘હે વીતરાગ ! તારી પૂજા કરતાં પણ તારી આજ્ઞાનું પાલન શ્રેષ્ઠ છે.’ તો પછી જેઓ સત્ય બોલે છે, નીતિથી બોલે છે, તપ કરે છે અને બીજા પણ શ્રીજિનેશ્વરદેવોએ કહેલાં સામાયિકાદિ નિરવધ અનુષ્ઠાનો આચરે છે, તેઓને શ્રીજિનપૂજા કરવાની શું જરૂર છે ?

સમાધાન૦ શ્રીજિનપૂજા કરવી, એ પણ શ્રીજિનેશ્વરદેવોની
આજ્ઞાનું પાલન જ છે. પૂજા કરતાં આજ્ઞાપાલન

૧-કહું છે કે—

‘ઉચિતદ્રવ્યસ્તવસ્યાઽપિ આજ્ઞાપાલનરૂપત્વાત્ ભાવસ્ત-
વાજ્ઞતયા વિધાનાદિતિ ।’

ધર્મબિન્દુ અધ્યાય ૬-સૂત્ર ૪૬-૪૭

ઉચિત દ્રવ્યસ્તવ-શ્રીજિનેશ્વરદેવોની દ્રવ્યપૂજા પણ શ્રીજિનેશ્વ-
રદેવોની આજ્ઞાના પાલન રૂપ છે. કારણ કે-દ્રવ્યસ્તવનું વિધાન ભાવ-
સ્તવ-શુદ્ધ્યતિધર્મના કારણ રૂપ છે.

વિષયપિપાસાદિ કારણો વડે સાધુધર્મ રૂપી મન્દિરના શિખર
પર આરોહણ કરવાને અસમર્થ છતાં ધર્મને કરવાની ઇચ્છાવાળા
પ્રાણીને માટે ખીજા મોટા સાવચથી નિવૃત્ત થવાનો ખીજો કાર્ઠ પણ
ઉપાય દેખાતો નથી ત્યારે શ્રીજિનેશ્વરદેવો તેને માટે સદારંભ રૂપ શ્રી
જિનપૂજાદિ દ્રવ્યસ્તવનો ઉપદેશ આપે છે. કહું છે કે—

“કાલે સુદ્ભૂષણં વિસિદ્ધપુષ્પાદિર્હિ વિહિણા ડ ।

સારથુદ્યોત્તગરુદ્ધં જિણપૂજા હોદ્ધ કાયવ્વા ॥ ૧ ॥”

યોગ્ય કાલે, પવિત્ર બનીને, વિશિષ્ટ પુષ્પાદિ સામગ્રી વડે, શ્રેષ્ઠ
સ્તુતિ અને સ્તોત્રાદિ વડે પ્રધાન એવી શ્રીજિનપૂજા વિધિપૂર્વક
(નિરંતર) કરવી જોઈએ.—(૧)

દ્રવ્યસ્તવનું રૂપ દર્શાવતાં કહું છે કે—

“જિનમવનં જિનવિમ્બં જિનપૂજાં જિનમતં ચ યઃ કુર્યાત્ ।

તસ્ય નરામરશિવસુખફલાનિ કરપલ્લવસ્થાનિ ॥ ૨ ॥”

શ્રીજિનભવન, શ્રીજિનબિમ્બ, શ્રીજિનપૂજા અને શ્રીજિન-
મતને જે કરે છે, તેને નરસુખો, સુરસુખો અને શિવસુખો રૂપી રૂણો
કરપલ્લવમાં-હથેલીમાં આવી મળે છે. (૨)

એ રીતે શ્રી જિનપૂજાદિ દ્રવ્યસ્તવ પણ ભગવાનની આજ્ઞા-
ઉપદેશના પાલન રૂપ જ છે.

બ્રેષ છે એ કથન જેઓ પૂજા કરે છે અને સત્ય બોલવું, વિગેરે બીજી આજ્ઞાઓને પાળતા નથી, તેઓ માટે છે. પરન્તુ જેઓ સત્ય બોલવું વિગેરે બીજી આજ્ઞાઓને પાળે છે અને શ્રી જિનપૂજા કરવાની આજ્ઞાને પાળતા નથી, તેઓની સઘળી પણ ધર્મક્રિયાઓને શાસ્ત્રકારોએ નિષ્કુળ કહી છે. ક્ષુ છે કે—

“લાંબા કાળ સુધી તપ તપ્યો, ચારિત્ર પાળ્યું અને ઘણું પણ શ્રુત લણ્યો છતાં જેને શ્રીજિનપૂજાનો મનોરથ થયો નથી, તેનું સઘળું નિષ્કુળ ગયું સમજવું. શ્રીજિનપૂજાના મનોરથ વિનાનો તપ એ લંઘન છે, ચારિત્ર એ કાયકષ્ટ છે અને શ્રુત એ મિથ્યા છે. શ્રીજિનપૂજા એ મિથ્યાત્વરોગનું ઔષધ છે. એ ઔષધનું જેઓ લાવથી સેવન કરતા નથી, તેઓનો મિથ્યાત્વરૂપી રોગ નાશ પામતો નથી. મિથ્યાત્વ-યુક્ત ધર્માનુષ્ઠાનને શાસ્ત્રકારોએ ઝંક વિનાના મીઠા તુલ્ય ગણેલું છે.

પ્રશ્ન૦ શ્રી જિનપૂજા એ દ્રવ્યસ્તવરૂપ છે અને દાનાદિ ધર્મોનું આસેવન એ લાવસ્તવરૂપ છે. લાવસ્તવ કરનારને દ્રવ્યસ્તવની શી જરૂર ?

સમાધાન૦ શ્રીજિનમતમાં ધર્મના ચાર પ્રકાર કહ્યાં છે. દાન, શીલ, તપ અને લાવ. તેમાં લાવ વિનાના દાનાદિ ત્રણ ધર્મોને શેરડીના પુષ્પની જેમ નિષ્કુળ માનેલા છે. દાનાદિ ત્રણ ધર્મોને સફળ બનાવનાર ‘લાવ’ છે. એ લાવની પ્રાપ્તિ માટે અનેક પ્રકારે

ખતાવ્યા છે. તેમાં શ્રીજિનપૂજા મુખ્ય છે. શ્રીજિન-
પૂજા એ સમ્યક્ત્વને નિર્મળ કરનાર છે. સમ્યક્ત્વની
શુદ્ધિ લાવને વધારે છે અને લાવની વૃદ્ધિપૂર્વક થતાં
ધર્માનુષ્ઠાન, એ જ પરિપૂર્ણ ફળદાયી નિવડે છે. શ્રી
જિનપૂજા એ દ્રવ્યસ્તવ રૂપ છે તેમ સમ્યક્ત્વની કરણી
હોવાથી લાવ ધર્મ રૂપ પણ છે. દ્રવ્યસ્તવ રૂપ હોવાથી
શ્રીજિનપૂજા એ જેમ દાનાદિથી ગૌણ છે, તેમ સમ્યક્ત્વની
કરણીરૂપ લાવધર્મ રૂપ હોવાથી શ્રીજિનપૂજા એ
દાનાદિથી મુખ્ય પણ છે. શ્રીજિનમતમાં સઘળી પ્રરૂપણા
ગૌણ મુખ્ય લાવે હોય છે. એને નહિ સમજનાર
એક વસ્તુનું એકાંતે સ્થાપન કરવા જતાં અન્ય વસ્તુનો
નિષેધ કરી બેસે છે અને તેથી માર્ગનો હોપ થાય છે.

પ્રશ્ન ૦ દાન શીલ અને તપ વિનાની શ્રીજિનપૂજા વધે
કે શ્રીજિનપૂજા વિનાના દાન, શીલ અને તપ વધે ?

સમાધાન ૦ શ્રીજિનપૂજાથી નિરપેક્ષપણે થતા દાન, શીલ
કે તપ એટલા માટે નિરર્થક છે કે તેમાં પોતે આચરેલા
સ્વદેય દાન, શીલ અને તપની આરાધના છે અને શ્રી
જિનેશ્વરેએ આચરેલા અનદેય-ઘણા દાન શીલ અને
તપની વિરાધના છે. કર્મવશાત્ શક્તિ અને સામર્થ્યના
અભાવે દાન, શીલ અને તપનું સેવન ન પણ થઈ શકતું
હોય તો પણ શ્રીજિનપૂજામાં રક્ત રહેનાર આત્મા
શ્રીજિનેશ્વરદેવેએ આચરેલા અનદેય-ઘણા ધર્મનો
આરાધક બને છે અને એ દ્વારા કાલક્રમે પોતાના
આત્માને ઉચ્ચ ચઢાવનારો થાય છે. મુખ્ય માર્ગ એ

છે કે દાન, શીલ અને તપમાં શ્રીજિનપૂજાની સાપેક્ષતા જોઈએ અને શ્રીજિનપૂજામાં દાન, શીલ અને તપની સાપેક્ષતા જોઈએ. જેઓ દાન, શીલ અને તપનું સેવન કરવા છતાં અધિક દાતાર, અધિક શીલવાન અને અધિક તપસ્વી એવા શ્રીજિનેશ્વરદેવની પૂજા પ્રત્યે આદરવાળા નથી તથા જેઓ શ્રીજિનેશ્વરદેવની પૂજા કરવા છતાં અધિક દાતાર અધિક શીલવાન અને અધિક તપસ્વી બનવા પ્રત્યે આદરવાળા નથી—તેઓ બન્ને આરાધક નથી. જેમ શ્રીજિનેશ્વરદેવ મહાદાની, મહા શીલવાન અને મહા તપસ્વી છે માટે તેમની નિરંતર પૂજા કરવી જોઈએ. તેમ શ્રીજિનેશ્વરદેવની પૂજા કરનારે દિન પ્રતિદિન અધિક દાની, શીલવાન અને તપસ્વી બનવા પ્રયાસ કરવો જોઈએ. એ રીતે કરનાર બન્ને આરાધક બને છે.

પ્રકરણ-ઓગણીસમું.

શ્રીવીતરાગ-દર્શનનો-મહિમા.

વીતરાગનું દર્શન ચન્દ્રની જેમ પાપ રૂપી તાપને શમાવે છે. સૂર્યની જેમ અજ્ઞાન તિમિરને હઠાવે છે. મેઘની જેમ ભવદવને શાન્ત કરે છે. અગ્નિની જેમ કર્મકાષ્ટનું દહન કરે છે. પવનની જેમ કર્મરજને ઉડાવી દે છે. દર્પણની જેમ આત્મસ્વરૂપ બતાવે છે. દીપકની જેમ મોહાંધકારનો નાશ કરે છે. ઔષધની જેમ ભવરોગને દૂર કરે છે. ચક્ષુની જેમ સત્પથને દેખાડે છે. ચિન્તામણિની જેમ સર્વ કામનાને પૂર્ણ કરે છે. અમૃતની જેમ ભાવ રોગનું નિવારણ કરે છે. જહાજની જેમ ભવસાગરથી પાર ઉતારે છે અને ચન્દનની જેમ ગુણસુવાસને પ્રગટાવે છે.

વીતરાગના દર્શનથી વીતરાગ ભાવના પ્રગટ થાય છે: પાપસેના નબળી પડે છે: વિષયકષાયો પાતળા થાય છે: પાપપંક સૂકાઈ જાય છે: દુષ્ટ વાસનાઓ નિર્મૂળ થાય છે: સમતા-ભાવ વૃદ્ધિ પામે છે: ભવબ્રમણ ટૂંકું થાય છે. શ્રીવીતરાગ દેવ સંસારના વિસ્તારને વિણસાવનારા છે, ભાવરત્નના ખજાના છે, ત્રણ ભુવનના મુકુટ છે, આનંદના દેનાર છે, કૃપાના ભંડાર છે, નરકરૂપમાંથી ઉદ્ધરનારા છે, ભવાટવીના સાર્થવાહ છે, ભવસાગરના નિર્યામક છે અને મોક્ષમાર્ગના નાયક છે.^૧

૧-નિર્મળ છતાં કૃપાળુ છે, નિર્ગન્થ છતાં પરમૈશ્વર્યવાન છે, વિરક્ત છતાં અનંત સુખમાં આ સક્ત છે, ઉદાસીન છતાં પરમોપકારી
[વધુ નોંધ ૧૦૮ માં પાનામાં.]

જે મન વીતરાગનું ધ્યાન કરે છે તે જ સાચું મન છે. બીજું મન ભવમાં ભટકાવનાર છે. જે નયન વીતરાગને નીરખે છે, તે જ સાચાં નેત્ર છે. બીજાં નેત્ર મુખ રૂપી ઘરનાં બળીયાં છે. જે જીભ વીતરાગના ગુણ ગાવામાં રસિક છે, તે જ સાચી જીભ છે, બીજી જીભ માંસનો ટુકડો-લોચો છે. જે કન વીતરાગના ગુણોના શ્રવણ કરે છે, તે જ સાચા કાન છે, બીજા કાન માત્ર શરીરના છિદ્રો છે. x

શ્રી વીતરાગ દેવો ચારે નિક્ષેપાઓથી ત્રણે જગતને ત્રણે કાળ પવિત્ર કરતાં જયવંત વર્તે છે. તેઓના આઠ પ્રાતિ-હાર્યો, ચોત્રીસ અતિશયો અને વાણીના પાંત્રીસ ગુણો જગતના જીવોને મોક્ષમાર્ગ પામવામાં સહાયક નિવડે છે. અનાર્ય દેશનો પાટવી ચાર્દ્રકુમાર અને યજ્ઞ કરાવનાર શરય-ભવભટ્ટ શ્રી જિનપ્રતિમાના દર્શનથી તત્ત્વજ્ઞાન પામ્યા હતા.

[૧૦૭ મા પાનાથી આગળની નોંધ.]

છે, આન્તર શત્રુઓને હણનારા છતાં સમતાવાન છે, રાગરહિત છતાં મુક્તિ રૂપ સ્ત્રીને ભોગવનાર છે, રાગાદિ પ્રત્યે નિર્દય છતાં સર્વ પ્રાણીઓ પ્રત્યે દયાળુ છે, ખોલાવ્યા વિના સહાય કરનારા છે, કારણ વિના વાત્સલ્ય રાખનારા છે, પ્રાર્થના કર્યા વિના પરનું કાર્ય કરનારા છે, સંબંધ વિના બાંધવ છે, સ્તેહ વિના સ્નિગ્ધ મનવાળા છે, માંભ્યાં વિના ઉન્નમ્બળ છે, ધોયા વિના નિર્મળ છે, ક્રોધ વિના વીરમ્બતવાળા છે, નિઃસંગ છતાં જનેશ-લોકના નાથ છે અને મધ્યસ્થ છતાં જગરક્ષક છે.

x વીતરાગનું બિંબ જોતાં જેનું દિલ હરખે છે, તે તેની ભવ્યતાની નિશાની છે. વીતરાગના ચરણની રજ એ પુણ્યશયની કણ છે. અને વીતરાગની ભક્તિ એ મુક્તિનું લોહચૂંબક છે.

શ્રી જિનવંદનના પરિણામથી દેડકો સૌધર્મ દેવલોકમાં 'દુર્દ્દર્શક' નામનો શકનો સામાનિક દેવ થયો છે. હાસ્યા પ્રહાસાના પતિએ આભિયોગિકપણાના દુષ્કર્મથી મુક્ત થવા દેવલોકમાં દેવાધિદેવની પ્રતિમા ભરાવી હતી. શ્રી જિન-ભક્તિથી ચેટકમહારાજ શકેન્દ્રને પણ માનનીય બન્યા હતા. સર્વ દેવેન્દ્રો સંસારનો પાર પામવા શ્રી નંદીશ્વરાદિક તીર્થમાં અઠ્ઠાઈ ઓગ્રહવ કરે છે. શ્રી જિનગિમ્બના આકારવાળા મત્સ્યોને જોઈને અન્ય મત્સ્યો જાતિસ્મરણજ્ઞાન પામે છે તથા સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ કરી પંચપરમેષ્ઠિનું ધ્યાન ધરતાં દેવલોકમાં ઉત્પન્ન થાય છે. દેવ મનુષ્ય કે નાગકુમારનું અધિ-પતિપણું, એ શ્રી જિનચરણની સેવાના ફળનો લેશ છે. ત્રણ લોકની લક્ષ્મી કે અષ્ટ મહાસિદ્ધિની પ્રાપ્તિ થવી સુલભ છે, કિન્તુ શ્રી જિનચરણની રજના કણ્ઠીયાઓની પ્રાપ્તિ થવી દુર્લભ છે. મેઘનું જળ જ તળાવમાં હોય છે છતાં તળાવનું જળ કહેવાય છે, તેમ શ્રી જિનના વચનોને લઈને જ હરિ-હરાદિક અન્ય દેવોના મતો ઉત્પન્ન થયા છે. તો પણ લોકો તેને હરિહરાદિકના જ માની લે છે. શ્રી જિનેશ્વરદેવની સેવામાં હરિહરાદિક સર્વ દેવોની સેવા સમાઈ જાય છે. જે જે નામો પ્રમાણથી લોકોત્તર સત્ત્વને કહેનારાં છે, તે સર્વ શ્રી અરિહંતનાં જ છે. શિયાળને ઓરની પ્રાપ્તિથી જેમ મોટો ઉત્સવ થાય છે તેમ સુદ્ર પ્રાણીઓને હરિહરાદિક દેવોના હબરો નામની પ્રાપ્તિથી જ અત્યંત આનંદ થાય છે કિન્તુ સિદ્ધ પરમાત્માઓના ગુણો અનંત હોવાથી નામ પણ અનંત છે. અથવા નિર્ગુણ-છદ્મસ્થપણાનો એક પણ ગુણ નહિ હોવાથી એક પણ નામ નથી. શ્રી અરિહંત તથા સિદ્ધપર-

માત્માનું નરેન્દ્રો દેવેન્દ્રો યોગીન્દ્રો તથા અનુત્તર વિમાનવાસી દેવો પણ નિરન્તર ધ્યાન કરે છે. અરિહંતોનું અર્ચન પૂજન તથા ધ્યાન કરવાથી રાગાદિ આંતર રિપુઓ-શત્રુઓ ઉપર વિજય પ્રાપ્ત થાય છે તથા લવસમુદ્રમાં ડૂબતા પ્રાણીઓના કર્મફળો પાશ કપાઈ જાય છે.

સમુદ્ર જેટલું ભાજન-પાત્ર હોય, નીલગિરિ જેટલો મધીપુંજ-શાહીનો ઢગલો હોય, પૃથ્વી જેટલું પડ-કાગળ હોય, સુરતરૂની શાખા જેટલી કલમ હોય અને સાક્ષાત્ સરસ્વતી દેવી લખનાર હોય તો પણ શ્રી વીતરાગ પરમાત્માના ગુણોની સંખ્યાનો પાર પામી શકાય તેમ નથી. તેથી અનંતકાળે પણ તે સર્વોચ્ચ પુરૂષના ગુણોની સંખ્યા લખી શકાય તેમ નથી.

પ્રકરણ-વીસમું.

શ્રીજિનદર્શન વખતની વિચારણા.

શ્રી જિનમૂર્તિની મુખાકૃતિ જોઈ વિચારવું જોઈએ કે-
અહો ! આ મુખ કેવું સુંદર છે ? કે જેના વડે કોઈના
પણ અવર્ણવાદ બોલાયા નથી. જેમાંથી કદી હિંસક, કઠોર કે
મૃષાવચન નીકળ્યું નથી. તેમાં રહેલી જીહ્વાથી કદી રસનાના
વિષયોનું રાગદ્રેષથી સેવન કરાયું નથી. કિન્તુ આ મુખદ્વારા
ધર્મદેશના આપીને અનેક લબ્ય જીવોને આપે આ સંસાર
સમુદ્રથી પાર ઉતારેલા છે, માટે આપનાં આ મુખને સહસ્રશઃ
ધન્યવાદ છે.

હે ભગવન્ ! આપની આ નાસિકા દ્વારા સુરભિ કે
દુરભિ ગંધ રૂપ દ્રાણેન્દ્રિયના વિષયોનો રાગ અગર દ્રેષથી
સહિતપણે કદી પણ ઉપલોગ કરાયેલો નથી માટે આપની આ
નાસિકાને પણ હજારો વાર ધન્ય છે.

હે ભગવન્ ! આપની આ ચક્ષુદ્વારા પાંચ
વર્ણ રૂપ વિષયોનો ક્ષણવારને માટે પણ રાગ અગર
દ્રેષથી સહિતપણે કદી પણ ઉપલોગ થયેલો નથી :
કોઈ સ્ત્રીની તરફ મોહની દૃષ્ટિથી કે કોઈ દુશ્મનની
તરફ દ્રેષની દૃષ્ટિથી જોવાયેલ નથી. માત્ર વસ્તુ સ્વભાવનો
વિચાર કરી આપની ચક્ષુઓ સદા સમભાવે રહેલ છે.
એવાં આપનાં નેત્રોને કોટિશઃ ધન્યવાદ છે.

હે ભગવન્ ! આપના આ બે કાનો વડે વિચિત્ર પ્રકારનાં રાગરાગણીઓ શ્રવણ કરવાના વિષયોનું સરાગપણે સેવન થયેલ નથી. સારા કે નરસા, લલા કે ખૂરા, જેવા શબ્દો કાને પડ્યા તેવા રાગદ્રેષ રહિતપણે સંભળાયા છે, માટે આપના આ બે કાનો પણ ધન્યવાદને યોગ્ય છે.

હે ભગવન્ ! આપના આ શરીરથી કોઈ પણ જીવની હિંસા આદિનું સેવન થયું નથી. પરન્તુ કેવળ ચતના પૂર્વક સર્વને સુખ ઉપજે તેમ વર્તવામાં આવ્યું છે. આમાનુષામ વિહાર કરી અનેક જીવોનાં સંસાર બંધન તોડાવવામાં આવ્યા છે તથા સર્વ કર્મનો ક્ષય કરી કેવલજ્ઞાન અને કેવલદર્શન પ્રગટાવવામાં આવ્યા છે.

પ્રભુ કાચબાની જેમ ગુપ્તેન્દ્રિય છે. ખડ્ગી-ગેંડાની જેમ એકાકી છે, પક્ષિની જેમ બંધનમુક્ત છે, ભારંડ પક્ષિની જેમ અપ્રમત્ત છે, કુંજર-હાથીની જેમ શેાંડીર-પરાક્રમવાન્ છે, વૃષભની જેમ જાત સ્થામ-બળવાન છે, સિંહની જેમ દુર્ધર્ષ છે, મેરૂની જેમ નિષ્પ્રકંપ છે, સાગરની જેમ ગંભીર છે, ચંદ્રની જેમ સૌમ્યલેશ્યાવાળા છે, સૂર્યની જેમ દીપ્તતેજ છે, જાત્યકનકની જેમ જાતરૂપ છે, કાંસ્યપાત્રની જેમ નિર્લેપ છે, શંખની જેમ નિરંજન છે, જીવની જેમ અપ્રતિહત ગતિવાળા છે, આકાશની જેમ નિરાલંબન છે, વાયુની જેમ અપ્રતિબદ્ધ છે, શરદઋતુનાં પાણીની જેમ શુદ્ધ હૃદયવાળા છે, કમળના પત્રની જેમ નિરૂપલેપ છે, પૃથ્વીની જેમ સઘળું સહન કરવાવાળા છે અને સારી રીતે હવન કરેલા અગ્નિની જેમ તેજે કરીને જ્વલંત છે.

પ્રભુનું રૂપ હજારો આંખોથી જોવાયું છે, પ્રભુના ગુણો હજારો સુખોથી પ્રશંસાયા છે, પ્રભુનું જ્ઞાન હજારો હૈયાથી અભિનંદાયું છે, પ્રભુનું બલ હજારો મનોરથ માલાઓથી આકર્ષાયું છે, પ્રભુનું ચરિત્ર હજારો મસ્તકોથી નમસ્કાર કરાયું છે, પ્રભુનો ઉપદેશ હજારો કાનોથી સંભળાયો છે, પ્રભુની કાયા હજારો અંજલિઓથી આદર પામી છે, પ્રભુના કલ્યાણકો હજારો જીવોથી ઉજવાયા છે, પ્રભુના જિંઓ હજારો પ્રાણીઓથી પૂજાયા છે, પ્રભુનું નામ હજારો જીવોને તારનારું બન્યું છે, પ્રભુનાં ચરિત્રો હજારોને પ્રેરણા આપનારા થયા છે.

પ્રભુ નિરાગી છે, હું રાગી છું. પ્રભુ અદ્રેષી છે, હું દ્રેષી છું. પ્રભુ અક્રોધી છે, હું ક્રોધી છું. પ્રભુ અકામી છે, હું કામી છું. પ્રભુ નિર્વિષયી છે, હું વિષયી છું. પ્રભુ અમાની છે, હું માની છું. પ્રભુ અલોભી છે, હું લોભી છું. પ્રભુ આત્માનંદી છે, હું પુદ્ગલાનંદી છું. પ્રભુ અતીન્દ્રિય સુખના લોગી છે, હું વિષય સુખનો લોગી છું. પ્રભુ સ્વભાવી છે, હું વિભાવી છું. પ્રભુ અજર છે, હું સજર છું. પ્રભુ અક્ષય છે, હું ક્ષય પામવાવાળો છું. પ્રભુ અશરીરી છે, હું શરીરધારી છું. પ્રભુ અચળ છે, હું ચંચળ છું. પ્રભુ અમર છે, હું મરણ પામવાવાળો છું. પ્રભુ નિદ્રા રહિત છે, હું નિદ્રા સહિત છું. પ્રભુ નિર્મોહી છે, હું મોહથી મુંઝાએલો છું. પ્રભુ હાસ્ય રહિત છે, હું હાસ્ય સહિત છું. પ્રભુ રતિ રહિત છે, હું રતિ સહિત છું. પ્રભુ શોક રહિત છે, હું શોક સહિત છું. પ્રભુ ભય રહિત છે, હું ભય સહિત છું. પ્રભુ દુગંધા રહિત છે, હું દુગંધા સહિત છું. પ્રભુ નિર્વેદી છે, હું સવેદી છું. પ્રભુ અકલેશી છે, હું કલેશ સહિત છું. પ્રભુ

અહિંસક છે, હું હિંસક છું. પ્રભુ વચન રહિત છે, હું મૃષા-
વાદી છું. પ્રભુ અપ્રમાદી છે, હું પ્રમાદી છું. પ્રભુ આશા
વિનાના છે, હું આશાવાળો છું. પ્રભુ સર્વ જીવોને સુખ દેનાર
છે, હું ઘણા જીવોને દુઃખ દેનારો છું. પ્રભુ અવંચક છે, હું
વંચક છું. પ્રભુ આશ્રવથી રહિત છે, હું આશ્રવથી દબાએલો
છું. પ્રભુ નિષ્પાપ છે, હું સપાપ છું. પ્રભુ કર્મ રહિત છે,
હું કર્મ સહિત છું. પ્રભુ સર્વના વિશ્વાસપાત્ર છે, હું અવિ-
શ્વાસપાત્ર છું. પ્રભુ પરમાત્મપદને પ્રાપ્ત થયેલા છે, હું
બહિરાત્મપણે વર્તવાવાળો છું. એ રીતે પ્રભુ અનેક ગુણોએ કરી
ભરપૂર છે, હું સર્વ પ્રકારના દુર્ગુણોથી પરિપૂર્ણ છું. એજ
કારણે હું આ સંસારરૂપ અટવીમાં અનંતકાળ થયાં ભટક્યા
કરું છું. આજે પૂર્ણ ભાગ્યોદયે મને ભગવાનની મૂર્તિનાં દર્શન
થયાં અને તેના આલંબનથી મને પ્રભુના ગુણોનું અને મારા
અવગુણોનું સ્મરણ થયું. પ્રભુના ગુણો અને મારા અવગુણો
સમજવામાં આવ્યા. હવે હું મારા દુર્ગુણોને છોડવાનો પ્રયત્ન
કરું અને જે માર્ગ પ્રભુએ દર્શાવ્યો છે તે માર્ગે ચાલું.
સુખ અને કલ્યાણને માટે જેવી રીતે વર્તવાનું તેઓએ ફર-
માવ્યું છે તેવી રીતે વર્તન કરું.

એ રીતે ભાવના કરવાથી તથા વિચારવાથી જીવનાં
ઘણાં અશુભ અને કિલ્લટ કર્મો નાશ પામે છે. બોધિ (સમ્યક્ત્વ)
જ્ઞપ્તિ (જ્ઞાન) અને વિરતિ (ચારિત્ર) પ્રાપ્ત થાય છે. પરમ્પ-
રાએ મોક્ષનાં અનંત સુખોના અધિકારી થવાય છે.

પ્રકરણ-એકવીસમું.

શ્રીવીતરાગ પરમાત્માના દર્શન

વખતે સ્તવના.

“ દર્શનં દેવદેવસ્ય, દર્શનં પાપનાશનમ્ ।
દર્શનં સ્વર્ગસોપાનં, દર્શનં મોક્ષસાધનમ્ ॥ ૧ ॥ ”

દેવાધિદેવનું દર્શન પાપને નાશ કરનારું છે, સ્વર્ગનું
સોપાન-પગથીયું છે અને મોક્ષનું સાધન-ઉપાય છે. ૧

“ અઘ્યાઽભવત્ સફલતા નયનદ્વયસ્ય,
દેવ ! ત્વદીયચરણામ્બુજવીક્ષણેન ।
અઘ ત્રિલોકતિલક ! પ્રતિભાસતે મે,
સંસારવારિધિરયં ચુલુકપ્રમાણઃ ॥ ૨ ॥ ”

હે દેવ ! આપના ચરણકમળના જોવાથી આજે મારા બંને
નેત્રોની સફળતા થઈ. હે ત્રિલોકતિલક ! આજે આ સંસારરૂપી
સાગર મને એક ચુલુક જેવડો જણાય છે. ૨

“ કલેવ ચન્દ્રસ્ય કલઙ્કમુક્તા, મુક્તાવલીવોરુગુણપ્રપન્ના ।
જગત્ત્રયસ્યાઽભિમતં દદાના, જૈનેશ્વરી કલ્પલતેવ મૂર્તિઃ ॥૩॥”

શ્રી જિનેશ્વર ભગવંતની મૂર્તિ ચન્દ્રમાની કલાની જેમ
કલંકથી મુક્ત છે, મોતીની માલાની જેમ મનોહર ગુણથી

યુક્ત છે તથા ત્રણ જગતના મનોવાંછિત પૂરા પાડવા માટે કલ્પતરૂની લતાની જેમ શોભે છે. ૩

“ ધન્યોઽહં કૃતપુણ્યોઽહં, નિસ્તીર્ણોઽહં મવાર્ણવાત્ ।
અનાદિમવકાન્તારે, દૃષ્ટો યેન શ્રુતો મયા ॥ ૪ ॥ ”

હું ધન્ય છું—ધર્મરૂપી ધનને પ્રાપ્ત થયેલો છું, હું કૃતપુણ્ય—પુણ્ય કરીને આવેલો છું, હું આ ભવાર્ણવ—ભવ સાગરથી તરી ગયો છું. કારણ કે—અનાદિ ભવાટવીમાં જેને સાંભળ્યા હતા, તેને મેં આજે નજરે જોયા. ૪

“ અથ પ્રક્ષાલિતં ગાત્રં, નેત્રે ચ વિમલીકૃતે ।
મુક્તોઽહં સર્વપાપેભ્યો, જિનેન્દ્ર ! તવ દર્શનાત્ ॥ ૫ ॥ ”

.. હે જિનેન્દ્ર ! આપના દર્શનથી આજે મારું શરીર પ્રક્ષાલિત—સ્વચ્છ થયું છે અને મારા નેત્રો નિર્મળ થયાં છે તથા હું સર્વ પાપોથી મુક્ત થયો છું. ૫

“ વિદ્ધે તુહ મુહકમલે, તિન્નિવિ ણદ્દાહં નિરવસેસાહં ।
દારિદ્ધં દોહગ્ગં, જમ્મંતરસંચિયં પાવં ॥ ૬ ॥ ”

હે ભગવન્ ! આપનું મુખકમળ જોતાં મારી ત્રણ ચીજો સર્વથા નાશ પામી છે. એક દરિદ્રતા, બીજું દૌર્ભાગ્ય—દુર્ભાગતા અને ત્રીજું જન્માંતર સંચિત પાપ—પૂર્વજન્મોમાં ઉપાર્જન કરેલું અશુભ કર્મ. ૬

“ અન્યથા શરણં નાઽસ્તિ, ત્વમેવ શરણં મમ ।
તસ્માત્કારુણ્યભાવેન, રક્ષ રક્ષ જિનેશ્વર ! ॥ ૭ ॥ ”

હે જિનેશ્વર ! તુંજ એક મને શરણુ છે. તારા સિવાય
ખીલું કોઈ મારે શરણુ છે નહિ. માટે દયા ભાવથી મારું
રક્ષણુ કર ! રક્ષણુ કર ! ૭

“ પ્રશમરસનિમગ્નં, દષ્ટિયુગ્મં પ્રસન્નમ્,
વદનકમલમંકઃ, કામિનીર્સંગશૂન્યઃ ।
કરયુગમપિ યત્તે, શસ્ત્રસંબન્ધવન્ધ્યમ્,
તદસિ જગતિ દેવો, વીતરાગ ! ત્વમેવ ॥ ૮ ॥ ”

હે વીતરાગ ! આપનું દષ્ટિયુગલ પ્રશમ રસથી ભરેલું
છે, આપનું મુખકમલ પ્રસન્ન છે, આપનો અંક-ખેાખેા કામિની-
સ્ત્રીસંગ રહિત છે, આપના કરયુગ-ખે હાથ પણ શસ્ત્રના
સંબંધ વિનાના છે. માટે આપજ જગતમાં વીતરાગાદિ ગુણોથી
યુક્ત દેવ છે. ૮

“ સરસશાંતિસુધારસસાગરં, શુચિતરં ગુણરત્નમહાકરમ્ ।
ભવિકપંકજબોધદિવાકરં, પ્રતિદિનં પ્રણમામિ જિનેશ્વરમ્ ॥૧૫॥ ”

સરસ સમતાડૂપી સુધારસના સાગર, અતિપવિત્ર ગુણુડૂપી
રત્નોની મહા ખાણુડૂપ તથા ભવ્ય જીવડૂપી કમખેાને વિકસ્વર
કરવા માટે દિવાકર-સૂર્યસમાન એવા શ્રીજિનેશ્વર દેવને હું
પ્રતિદિન-હુંમેશા નમસ્કાર કરું છું. ૯

“ કિં કર્પૂરમયં સુધારસમયં કિં ચન્દ્રરોચિર્મયમ્,
 કિં લાવણ્યમયં મહામણિમયં કારુણ્યકેલિમયં ।
 વશ્વાનન્દમયં મહોદયમયં શોભામયં ચિન્મયમ્,
 શુક્લધ્યાનમયં વપુર્જિનપતેર્ભૂયાદ્ ભવાઽઽલમ્બનમ્ ॥૧૦॥ ”

જિનેશ્વરદેવનું શરીર શું કર્પૂરમય છે ? અમૃતરસમય
 છે ? ચન્દ્રકિરણમય છે ? લાવણ્યમય છે ? મહામણિમય છે ?
 કારુણ્યની કેલિ-કીડારૂપ છે ? સમસ્ત આનંદમય છે ?
 મહોદયમય છે ? શોભામય છે ? જ્ઞાનમય છે ? કે શુક્લ
 ધ્યાનમય છે ? ગમે તે પ્રકારનું જિનપતિનું શરીર સંસારમાં
 પડતા પ્રાણીઓને આલંબન રૂપ થાયો. ૧૦

“ શ્રેયઃ સંકેતશાલા સુગુણપરિમલૈર્જેયમન્દારમાલા,
 છિન્નવ્યામોહજાલા પ્રમદભરસરપૂરણે મેઘમાલા ।
 નમ્રશ્રીમન્મરાલા વિતરણકલયા નિર્જિતસ્વર્ગિશાલા,
 ત્વન્મૂર્તિઃ શ્રીવિશાલા વિદલતુ દુરિતં નંદિતક્ષોણિપાલા ॥૧૧॥ ”

હૈ ભગવન્ ! કલ્યાણની સંકેતશાલા જેવી, સદ્ગુણની
 સુવાસવડે ળતી છે કલ્પવૃક્ષના પુષ્પોની માલા જેણે એવી,
 મોહની જાળોને છેદી નાંખનારી, આનંદના સમૂહરૂપ સરોવરને
 પૂરવામાં મેઘમાળા જેવી, નમ્યા છે ઐશ્વર્યધારી મનુષ્યોરૂપી
 હંસો જેને એવી, દાનની કળાથી ળતી છે દેવલોકની શાળા
 જેણે એવી અને આનંદિત કર્યા છે પૃથ્વીપાલક રાજા મહારા-
 જાઓને જેણે એવી તથા વિશાળ શોભા-સંપત્તિવાળી આપની
 મૂર્તિ સર્વ જીવોના પાપને દળી નાંખો-હર કરો. ૧૧

“ કિં પીયૂષમયી કૃપારસમયી કર્પૂરપારીમયી,
કિં વાઽઽનન્દમયી મહોદયમયી સદ્ધ્યાનલીલામયી ।
તત્ત્વજ્ઞાનમયી સુદર્શનમયી નિસ્તન્દ્રચન્દ્રપ્રભા,
સારસ્ફારમયી પુનાતુ સતતં મૂર્તિસ્ત્વદીયા સતામ્ ॥૧૨॥ ”

હે પ્રભુ ! આપની મૂર્તિ શું અમૃતમય છે ? અથવા
કૃપારસમય છે ? અથવા કર્પૂરમય છે ? અથવા શું આનંદમય છે ?
અથવા મહોદયમય છે ? અથવા શુભ ધ્યાનની લીલામય છે ?
અથવા તત્ત્વજ્ઞાનમય છે ? અથવા સુદર્શનમય છે ? અથવા
ઉજ્જવળ ચંદ્રની પ્રભાના શ્રેષ્ઠ ઉદ્યોતમય છે ? આવા પ્રકારની
આપની મૂર્તિ સજ્જનોને સદા પવિત્ર કરે. ૧૨

“ ધન્યા દષ્ટિરિયં યયા વિમલયા દષ્ટો ભવાન્ પ્રત્યહં,
ધન્યાઽસૌ રસના યયા સ્તુતિપથં નીતો જગદ્વત્સલઃ ।
ધન્યં કર્ણયુગં વચોઽમૃતરસઃ પીતો મુદા યેન તે,
ધન્યં હૃત્ સતતં ચ યેન વિશદસ્ત્વન્નામમન્ત્રો ધૃતઃ ॥૧૩॥ ”

તે દષ્ટિને ધન્ય છે કે જે નિર્મળ દષ્ટિએ હંમેશાં આપનાં
દર્શન કીધાં, તે રસના-જીવાને ધન્ય છે કે જેણે જગત-
વત્સલ એવા આપની સ્તુતિ કીધી, તે કાનને ધન્ય છે કે
જેણે આપના વચનરૂપી અમૃતનો રસ આનંદથી પીધો, તથા તે
હૃદયને ધન્ય છે કે જેણે સતત આપના નામરૂપી નિર્મળ
મંત્રને ધારણ કર્યો. ૧૩

“ નિત્યાઽઽનન્દપદપ્રયાણસરણી શ્વેયોઽવનીસારણી ।
 સંસારાઽર્ણવતારણૈકતરણી વિશ્વદ્ધિવિસ્તારણી,
 પુણ્યાઙ્ગુરમરપ્રરોહધરણી વ્યામોહસંહારણી,
 પ્રીત્યૈ કસ્ય ન તેઽખિલાઽઽત્તિહરિણી મૂર્તિર્મનોહારિણી ॥૧૪॥ ”

નિત્યાનંદ-મોક્ષપદ પ્રત્યે પ્રયાણ કરવા માટે નિસરણી,
 કલ્યાણરૂપી પૃથ્વીની નીક, સંસારસાગર તરવા માટે અદ્વિતીય
 તરણી-હોડી, સમસ્ત ઋદ્ધિના સમૂહને વિસ્તારનારી, પુણ્યરૂપી
 અંકુરાના પ્રરોહ માટે ધરણી, વ્યામોહને વિણસાવનારી અને
 સમસ્ત પીડાઓને હરનારી એવી આપની (શ્રી જિનરાજની)
 મનોહર મૂર્તિ કેની પ્રીતિને માટે ન થાય ? ૧૪

“ નેત્રે સામ્યસુધારસકસુભગે આસ્થં પ્રસન્નં સદા,
 યત્તે વાહિતહેતિસંહતિલસત્સંસર્ગશૂન્યૌ કરૌ ।
 અઙ્ગશ્ચ પ્રતિબન્ધવન્ધુરવધૂસમ્બન્ધવન્ધ્યોઽધિકમ્,
 તદેવો ભુવને ત્વમેવ ભવસિ શ્રી વીતરાગો ધ્રુવમ્ ॥ ૧૫ ॥ ”

હે જિનરાજ ! આપના બે નેત્રો સમતારૂપી સુધારસવડે
 અદ્વિતીય મનોહર છે. આપનું મુખ નિરંતર સુપ્રસન્ન છે,
 આપના હાથ, અહિતકારી શસ્ત્ર સમૂહના સંસર્ગથી શૂન્ય છે
 તથા આપનો અંક-ખોળો રાગથી મનોહર એવી વધૂઓના
 સંબન્ધથી વિશેષે કરીને વન્ધ્ય-રહિત છે, તે કારણે હે દેવ !
 આપજ આ જગતમાં ખરેખર-નિશ્ચે વીતરાગ છો. ૧૫

“ સાર્વભૌમોઽપિ માભુવં, ત્વદર્શનપરાઙ્મુખઃ ।
ત્વદર્શનપરસ્વાન્તઃ, ત્વચ્ચૈત્યૈ વિહગોઽપ્યહમ્ ॥ ૧૬ ॥ ”

હે નાથ ! આપના દર્શનથી રહિત ચક્રવર્તી થવાનું મહે
તો પણ તેની મારે જરૂર નથી. પરન્તુ આપના દર્શનમાં
તત્પર અન્તઃકરણવાળો હું આપના ચૈત્યને વિષે રહેવાવાળો
પક્ષી થાઉં તો પણ સારું. ૧૬

“ સા જિહ્વા યા જિનં સ્તૌતિ, તચ્ચિત્તં યત્તદર્પિતં ।
તાવેવ કેવલૌ શ્લાઘ્યૌ, યૌ તત્પૂજાકરૌ કરૌ ॥ ૧૭ ॥ ”

જે જીભ શ્રી જિનેશ્વર પરમાત્માની સ્તુતિ કરે છે તેજ
જીભ છે, જે ચિત્ત પરમાત્માને સમર્પિત છે તેજ ચિત્ત છે
અને જે હાથ પરમાત્માની પૂજામાં વપરાય છે તે હાથ જ
પ્રશંસાને યોગ્ય છે. ૧૭

ત્રણ અવસ્થાઓ.

“ ભાવિજ્ઞ અવત્થતિયં, પિંડત્થપયત્થરૂવરહિયત્તં ।
છુમત્થકેવલિત્તં, સિદ્ધત્તં ચેવ તસ્સત્થો ॥ ૧ ॥ ”
“ ન્હવણચ્ચગેહિં છુમત્થ-વત્થપડિહારગેહિ કેવલિયં ।
પલિયંકુસગ્ગેહિ અ, જિણસ્સ ભાવિજ્ઞ સિદ્ધત્તં ॥ ૨ ॥ ”

પ્રભુની પિંડસ્થ, પદસ્થ અને રૂપાતીત એ ત્રણ અવસ્થાઓ
ભાવવી. તેનો અર્થ એ છે કે પ્રભુનું છદ્મસ્થપણું, કેવલીપણું
અને સિદ્ધપણું વિચારવું. ૧

સ્તંપન અને અર્ચનવડે છદ્મસ્થ અવસ્થા ભાવવી, પરિકરમાં રચેલા પ્રાતિહાર્યો વડે કેવલી અવસ્થા ભાવવી તથા પર્યકાસન અને કાયોત્સર્ગઆસનવડે શ્રી જિનેશ્વરોની અરૂપી સિદ્ધત્વઅવસ્થા ભાવવી. ૨

પિંડ—તીર્થંકર દેવનો તીર્થંકર પદવી પામ્યા પહેલાનો દેહ, તેમાં રહેલી અવસ્થા ત્રણ પ્રકારની છે. ૧ જન્માવસ્થા, ૨ રાજ્યાવસ્થા ૩ અને શ્રમણાવસ્થા. એ ત્રણે અવસ્થામાં ભગવાન છદ્મસ્થ-અસર્વજ્ઞ હોય છે.

પદ—તીર્થંકર પદવી, તે પ્રભુ જ્યારે કેવલજ્ઞાન પામે છે ત્યારેજ પ્રગટ થાય છે. તેથી અહીં પદસ્થ અવસ્થા એટલે નિર્વાણસમયપર્યંતનું કેવલીપણું—

રૂપરહિત અવસ્થા—આ અવસ્થા પ્રભુ જ્યારે નિર્વાણ પામી સિદ્ધ થાય છે ત્યારે હોય છે. રૂપ એટલે વર્ણ, ગંધ, રસ અને સ્પર્શ, તેનાથી રહિતપણું—કેવળ આત્મસ્વભાવમાં અવસ્થાન.

જન્માવસ્થા—પ્રભુની પ્રતિમા જે પરિકરમાં સ્થાપેલી હોય છે, તે પરિકરમાં પ્રભુના મસ્તક ઉપર હાથી ઉપર બેઠેલા અને હાથમાં કળશો લઈને બાજુ પ્રભુનો અભિષેક કરતા હોય તેવા દેવોનો આકાર હોય છે. તે આકારોને ધ્યાનમાં લઈ જન્મ અવસ્થા ભાવવી. તથા સ્નાત્રાદિ-જળાભિષેક સમયે પણ જન્માવસ્થા ભાવવી.

રાજ્યાવસ્થા—એજ પરિકરમાં માલાધારી-હાથમાં પુષ્પની માલા ધારણ કરેલા દેવો હોય છે તેને ધ્યાનમાં લઈ રાજ્યાવસ્થા ભાવવી. પુષ્પમાલા તે રાજભૂષણ છે. ઉપલક્ષ-

શુથી બીજાં આભૂષણો પણ સમજવા. પુષ્પપૂજા તથા અલંકાર પૂજા વખતે પણ રાજ્ય અવસ્થા ભાવવાની છે.

શ્રમણાવસ્થા—પ્રભુપ્રતિમાનું મસ્તક અને દાઢીમૂછનો ભાગ કેશરહિત હોય છે, તેને ધ્યાનમાં લઈને શ્રમણાવસ્થા ભાવવી. પ્રભુ જ્યારે દીક્ષા લે છે ત્યારે પંચમુષ્ટિ લોચ કરે છે ત્યારબાદ ભવપર્યન્ત લોચ કરતી વખતેજેવા રહ્યા હોય તેવાજ અદ્યકેશાદિ અવસ્થિત રહે છે. પરન્તુ વૃદ્ધિ પામતા નથી. એ અવસ્થિતપણું એજ અહીં પ્રભુના શ્રમણપણાનું સૂચક છે.

કેવલીઅવસ્થા—એજ પરિકર ઉપર કળશધારી દેવની બે બાજુએ કોરેલા પત્રનો આકાર હોય છે, તે અશોકવૃક્ષ, માલાધર દેવો વડે પુષ્પવૃષ્ટિ, વીણા અને વાંસળી વગાડતા દેવોના આકાર વડે દિવ્યધ્વનિ, મસ્તકના પાછળના ભાગમાં રહેલો તેજ રશિને સૂચવનારો કિરણવાળો કાન્તિમાન આકાર તે ભામણ્ડલ, ત્રણ છત્રની ઉપર ભેરી વગાડતા દેવોનો આકાર તે દુન્દુભિ, બે ચામર વીંજતા દેવોનો આકાર તે ચામર, તથા સિંહાસન અને છત્ર, એમ આઠ પ્રાતિહાર્ય અવશ્ય સાથે રહેવાવાળા હોય છે, તેને ધ્યાનમાં લઈને પ્રભુની કેવલીઅવસ્થા—તીર્થંકર પદવીની અવસ્થા ભાવવી.

રૂપાતીતઅવસ્થા—સઘળા તીર્થંકરો પર્યંકાસન તથા કાયોત્સર્ગાસન, એ બે આસનોએ રહીને મોક્ષે ગયા છે તેથી પ્રભુની મૂર્તિઓ પણ એ બે આસનોવાળીજ હોય છે, તેને ધ્યાનમાં લઈને પ્રભુની સિદ્ધત્વ અવસ્થા એટલે રૂપાતીત અવસ્થા ભાવવી.

પ્રકરણ-બાવીસમું.

શ્રીજિન-ગુણ-સ્તવન-મહિમા.

ગગનતણું જિમ નહિ માનં;

ફળ અનંત તિમ જિનગુણ ગાનં.

શ્રી સકલચંદ્રજી ઉપાધ્યાય

શ્રી ભગવતી, શ્રી ઉવવાઈ અને શ્રી રાયપસેણિ આદિ
સૂત્રોમાં ફરમાવ્યું છે કે—

‘તં મહાફલં સ્વલુ મો દેવાણુષ્ણિઆ ! તદ્વારૂવાણં અરિહં-
તાણં ભગવંતાણં નામગોઅસ્સવિ સવળયાપ ’

‘તથાફ શ્રી અરિહંત ભગવંતોનાં નામ અને ગોત્રપણુ
સાંભળવાથી હે દેવાનુપ્રિય ! નિશ્ચે મહાફલ થાય છે.

શ્રી ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રના ૨૯મા અધ્યયનમાં ફરમાવ્યું છે કે

પ્ર૦ “થવથુઈ મંગલેણં મન્તે ! કિં જળયઈ ?

૩૦ થવથુઈમંગલેણં જીવે નાણદંસળચરિત્તિબોહિલામં
જળયઈ । નાણદંસળચરિત્તિબોહિલામસંપન્ને ય ણં જીવે
અન્તકિરિયં કણ્પવિમાણોવવત્તિગં આરાહણં આરાહેઈ ।”

પ્રશ્ન—હે ભગવન્ ! શ્રી જિનેશ્વરદેવના સ્તવન અને સ્તુતિ
ફળી મંગળવડે જીવ શું ઉપાર્જન કરે ?

ઉત્તર—શ્રી જિનેશ્વરદેવના સ્તવન અને સ્તુતિ રૂપી મંગળવડે
જીવ જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર અને યોધિલાભને ઉપાર્જન
કરે છે. જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર અને યોધિલાભથી સંપન્ન
જીવ અન્તક્રિયા-તેજ ભવને વિષે મોક્ષ પ્રાપ્ત કરનારી
આરાધના, તેને યોગ્ય બને છે અથવા વૈમાનિક કદપને
યોગ્ય આરાધના વડે આરાધક થાય છે—ત્રીજા ભવે મોક્ષ
પામવાને લાયક બને છે.

એજ સૂત્રના એજ અધ્યયનમાં કરમાવ્યું છે કે—

પ્ર૦ “ચડવ્વીસત્થપણં મન્તે ! જીવે કિં જણયદ્ ?”

અ૦ “ચડવ્વીસત્થપણં જીવે દંસણવિસોહિં જણયદ્ ।”

પ્રશ્ન—હે ભગવન ! ચતુર્વિંશતિસ્તવ-ચોવીસ અને ઉપલક્ષ-
જીથી બીજા સઘળા તીર્થંકરોની સ્તુતિવડે જીવ શું
ઉપાર્જન કરે ?

ઉત્તર—ચોવીસ અને ઉપલક્ષજીથી બીજા સઘળા તીર્થંકરોની
સ્તુતિવડે જીવ દર્શનવિશુદ્ધિ-સમ્યક્ત્વની નિર્ભળતાને
પામે છે.

‘લક્ષ્તામર’ આદિ સુપ્રસિદ્ધ સ્તોત્રોના રચયિતા
આચાર્ય શ્રી માનતુંગસૂરિજી ભગવાન શ્રીઋષભદેવસ્વામીની
સ્તુતિ કરતાં કરમાવે છે કે—

‘ત્વત્સંસ્તવેન ભવસન્તતિસન્નિબદ્ધં,
પાપં ક્ષણાત્ક્ષયમુપૈતિ શરીરભાજામ્ ।’

હે ભગવન્ ! આપના સ્તવનવડે ભવની પરંપરાવડે નિભિડપણે બંધાયેલા પ્રાણીઓના પાપો એક ક્ષણવારમાં ક્ષયને પામે છે.

એજ સ્તોત્રમાં આગળ જતાં ફરમાવે છે કે—

‘ આસ્તાં તવ સ્તવનમસ્તસમસ્તદોષં,
ત્વત્સંકથાઽપિ જગતાં દુરિતાનિ હન્તિ । ’

સમસ્ત દોષોનો નાશ કરનાર આપનું સ્તવન તો ફર રહ્યો. પરન્તુ આપની સંકથા—નામનું કીર્તન પણ જગતના પ્રાણીઓના પાપોને હણે છે—નાશ કરે છે.

એજ વાતને સુપ્રસિદ્ધ કવિવર શ્રી સિદ્ધસેન દિવાકર સૂરીશ્વરજી ‘ શ્રી કલ્યાણમંદિર ’ નામના પ્રસિદ્ધ સ્તોત્રમાં નીચે મુજબ ફરમાવે છે—

‘ આસ્તામચિન્ત્યમહિમા જિન ! સંસ્તવસ્તે,
નામાઽપિ પાતિ ભવતો ભવતો જગન્તિ । ’

‘ હે જિન ! અચિન્ત્ય મહિમાવાળું આપનું સ્તવન તો ફર રહ્યો. પરન્તુ આપનું નામ પણ ત્રણે જગતનું આ ભયંકર ભવથી—સંસારથી રક્ષણ કરે છે. ’

અન્ય સ્થળોએ પણ શ્રી જિનસ્તવનને મહાભયોને હરનારું, ભવ્યજનોને આનંદ આપનારું, કલ્યાણની પરંપરાનું નિધાન ઇત્યાદિ ઉદાર અને વિશિષ્ટ વિશેષણોથી પ્રશંસ્યું છે. એટલુંજ નહિ પણ શ્રીજિન—સ્તોત્રના પ્રભાવે અનેક આત્મા-

ઓએ સંસારને પાતળો કરવાની સાથે પોતાના ઉપર આવેલા લયાનક કષ્ટો અને આપત્તિઓનું નિવારણ પણ કર્યું છે, તેના સેંકડો દૃષ્ટાંતો શાસ્ત્રોમાં સુપ્રસિદ્ધ છે.

સ્તોત્ર કેવું હોવું જોઈએ ?

“ ગંભીરમહુરસદં, મહત્યજુત્તં હ્રવઃ થુત્તં । ”

શ્રી જિનેશ્વરદેવનું સ્તવન શબ્દથી મેઘની ગર્જનાની જેમ ગંભીર અને મધુર ધ્વનિવાળું તથા અર્થથી મહાન્-થોડા અક્ષરોમાંથી પણ ઘણો અર્થ નિકળે તેવું તથા શૂદ્ધ-લક્ષિત, વૈરાગ્ય અને જ્ઞાનથી ભરપૂર હોવું જોઈએ.

સુવિહિત શિરોમણિ આચાર્ય પુરંદર શ્રી હરિભદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજ શ્રી ‘ પોઠશક ’ પ્રકરણમાં ‘ સ્તોત્રો ’ કેવાં હોવાં જોઈએ એ સંબંધમાં ફરમાવે છે કે—

“ પિણ્ડક્રિયાગુણગતૈર્ગમ્ભીરૈર્વિવિધવર્ણસંયુક્તૈઃ ।

આશયવિશુદ્ધિजनकैः संवेगपरायणैः पुण्यैः ॥ ૧ ॥

“ પાપનિવેદનગમૈઃ પ્રણિધાનપુરઃસરૈર્વિચિત્રાઽયૈઃ ।

अस्खलितादिगुणयुतैः स्तोत्रैश्च महामतिग्रथितैः ॥ ૨ ॥ ”

युग्मम् ।

પિંડ—શરીર એક હબરને આઠ લક્ષણોથી યુક્ત, ક્રિયા-આચાર અથવા ચરિત્ર, તે સર્વથી ચઢીયાતું દુર્જય પરીષદો અને ઉપસર્ગોને પણ જીતનારું. તથા ગુણ-શ્રદ્ધા, જ્ઞાન અને વિરતિ આદિ જીવના સહવર્તિ પરિણામો, કેવલજ્ઞાન, કેવળ-

દર્શન અને ક્ષાયિક ચારિત્રાદિના વર્ણનથી યુક્ત, ગંભીર-સૂક્ષ્મ મતિથી સમજાય તેવા ભાવથી ભરેલાં અથવા આન્તરિક ભાવથી રચાયેલાં, વિવિધવર્ણુસંયુક્ત-વિભિન્નછંદ અને અલંકારોના કારણે વિચિત્ર પ્રકારના અક્ષર સંયોગોવાળાં, આશય-વિશુદ્ધિજનક-ભાવ વિશુદ્ધિને ઉત્પન્ન કરનારાં, સંવેગ-પરાયણ-સંવેગ એટલે સંસારભય અથવા મોક્ષાભિલાષાની તત્પરતા જણાવનારાં, પુણ્ય-પુણ્ય બંધના કારણભૂત અથવા પવિત્ર.—૧

પાપનિવેદનગર્ભિત—રાગદ્વેષ અને મોહથી સ્વયં કરેલાં, કરાવેલાં અને અનુમોદેલાં પાપોના નિવેદનથી ગર્ભિત, પ્રણિધાનયુક્ત-ચિત્તની એકાગ્રતા અને ઉપયોગ પૂર્વક, વિચિત્ર-બહુ પ્રકારના અર્થવાળાં, અરુખલિતાદિ ગુણોથી યુક્ત, આદિ શબ્દથી અમીલિત-વિરામાદિથી સંયુક્ત, અવ્યત્યાગ્રેડિત-પુનરૂક્તિઆદિ દોષો વિનાના, મહા-મતિગ્રથિત-મહા બુદ્ધિમાન પુરૂષોથી વિરચિત સ્તોત્રો-સ્તુતિ વિશેષો વડે શ્રીજિનેશ્વરદેવોની સ્તુતિ કરવી જોઈએ.

એ જ મહર્ષિ ‘શ્રી યોગબિન્દુ’ નામના ગ્રન્થરત્નમાં ફરમાવે છે કે—

“સ્થાનકાલક્રમોપેતં, શબ્દાર્થાનુગતં તથા ।

અન્યાઽસંમોહજનકં, શ્રદ્ધાસંવેગસૂચકમ્ ॥ ૧ ॥

પ્રોલસદ્ભાવરોમાશ્ચં, વર્ધમાનશુભાશયમ્ ।

અવનામાદિસંશુદ્ધ-મિષ્ટં દેવાદિવન્દનમ્ ॥ ૨ ॥”

સ્થાન—ચૈત્યવન્દન સ્તુતિ આદિને યોગ્ય શરીર સંસ્થાન, કાલ-સન્ધ્યાત્રયાદિ, ક્રમ-પ્રણિપાતઠંડકાદિ સૂત્રોનો

અનુક્રમ, તથા શબ્દાર્થાનુગત-સૂત્રના અર્થમાં ઉપયોગ
યુક્ત, અન્યાસંભોડજનક-પોતાના સિવાય બીજા જે
ચૈત્યવન્દન સ્તુતિ આદિમાં પ્રવૃત્ત થયા હોય તેઓને સંભોડ-
પીડા ઉત્પન્ન ન થાય તે રીતે યુક્ત સ્વરથી-અતિ ધીમો
પણ નહિ અને અતિ ઉચ્ચો પણ નહિ તેવા સ્વરે, શ્રદ્ધા-
સંવેગસૂચક-તીવ્ર અભિલાષા અને લવનિર્વેદને અભિ-
વ્યક્ત-પ્રગટ કરનાર—૧-૨

મોક્ષસદ્ભાવરોમાંચ—સ્વાભાવિક પુલક-રોમાંચનો
અનુભવ થઈ રહ્યો હોય તેમ, વધતા જતા શુભ આશયવાળું
તથા પ્રણામાદિ નિરવધ ક્રિયાયુક્ત દેવાદિવન્દન-
આદિ શબ્દથી શુર્વાદિવન્દન-સ્તવન વિગેરે કરવાં તે શાસ્ત્ર-
કારોને અભિમત છે. એથી વિપરીત રીતે અભિમત નથી.

“ શુભમાવાર્થે પૂજા સ્તોત્રેભ્યઃ સ ચ પરઃ શુભો ભવતિ ।
સદ્ભૂતગુણોત્કીર્તનસંવેગાત્ સમરસાપત્યા ॥ ૩ ॥ ”

શ્રી જિનપૂજા શુભ ભાવ માટે કરવાની છે. ઉત્તમ
સ્તોત્રો વડે તે ભાવ પરમ-પ્રકૃષ્ટ શુભ થાય છે. પુષ્પાદિ વડે
પૂજા કરવાથી જેમ ભાવની વિશુદ્ધિ થાય છે તેમ સ્તોત્રાદિ
વડે પણ શ્રીજિનભક્તિ કરવાથી પૂર્વની અપેક્ષાએ
અત્યંત શુભ અધ્યવસાયો ઉત્પન્ન થાય છે. કારણ કે સ્તોત્રાદિ
વડે શ્રી જિનેશ્વરદેવોના સદ્ભૂત-વિદ્યમાન અને સત્ય ગુણોનું
સંકીર્તન થાય છે તેથી સંવેગ-મોક્ષનો અભિલાષ પ્રગટે છે,
મોક્ષાભિલાષથી સમરસ-સમભાવનો અભિલાષ પ્રગટે છે અને
સમરસની પ્રાપ્તિ એ જ શુભ ભાવની પરાકાષ્ઠા છે.

પ્રકરણ-ત્રેવીસમું.

ચૈત્યવન્દન કરવાની વિધિ.

૧૪૪૪ અન્ય રત્નોના નિર્માતા સમર્થશાસ્ત્રકાર મહર્ષિ શ્રી હરિભદ્રસૂરીશ્વજી મહારાજ 'શ્રી લલિતવિસ્તાર' નામની શ્રી ચૈત્યવન્દનસૂત્રની અનુપમ રહસ્યગર્ભિત-અર્થગંભીર ટીકામાં ફરમાવે છે કે—

‘હહ સાધુઃ શ્રાવકો વા ચૈત્યગૃહાદાવેકાન્તપ્રયતઃ, પરિત્યક્તાઽન્યકર્તવ્યઃ, પ્રદીર્ઘતરતદ્ભાવગમનેન યથાસમ્ભવં ભુવનગુરોઃ સમ્પાદિતપૂજોપચારઃ, તતઃ સકલસત્ત્વાનપાયિર્નીં ભુવં નિરીક્ષ્ય પરમગુરુપ્રણીતેન વિધિના પ્રમૃજ્ય ચ ક્ષિતિનિહિતજાનુકરતલઃ, પ્રવર્દ્ધમાનાતિતીવ્રતરશુભપરીણામો, ભક્ત્યતિશયાત્ મુદશ્ચુપરિપૂર્ણલોચનો, રોમાશ્ચાશ્ચિત્તવપુઃ, મિથ્યાત્વજલનિલયાનેકકુગ્રાહનકચક્રાકુલે ભવાબ્ધાવનિત્યત્વાચ્ચાયુષોઽતિદુર્લભમિદં સકલકલ્યાણૈકકારણં ચાઽધઃકૃતચિન્તામણિકલ્પદ્રુમોપમં ભગવત્પાદવન્દનં કથશ્ચિદવાપ્તં, ન ચાઽતઃ પરં કૃત્યમસ્તીતિ, અનેનાત્માનં કૃતાર્થમભિમન્યમાનો ભુવનગુરૌ વિનિવેશિતનયનમાનસોઽતિચારમીરુતયા સમ્યગસ્થલિતાદિગુણસમ્પદુપેતં તદર્થાઽનુસ્મરણગર્ભમેવ પ્રણિપાતદણ્ડકસૂત્રં પઠતિ ।’

અહીં ચૈત્યવન્દન કરવાની ઇચ્છાવાળો સાધુ યા શ્રાવક અથવા અવિરતિ સમ્યગ્દૃષ્ટિ, અપુનર્બન્ધક યા યથાભદ્રક કોઈ પણ હોઈ શકે છે. તેણે શ્રી જિનમંદિરમાં જઈને

ચૈત્યવન્દનને વિષે એકાન્ત પ્રયત્નવાળા બનવું જોઈએ. તે વખતે અન્ય સર્વકર્તવ્યનો ત્યાગ કરવો જોઈએ. ચૈત્યવન્દનાના ભાવને દીર્ઘકાળ સુધી ધારણ કરીને યથાયોગ્ય શ્રી જિનેશ્વરદેવની પૂજેપચાર-સુંદર સામગ્રીઓ વડે પૂજા કરવી જોઈએ. ત્યારબાદ શ્રી જિનોક્તવિધિ વડે ભૂમિની પ્રતિલેખના અને પ્રમાર્જના કરવી જોઈએ. વિધિપૂર્વક ભૂમિને પૂજી પ્રમાર્જીને તેના ઉપર બે બાજુ અને કરતલ સ્થાપન કરવા જોઈએ. પ્રવર્ધમાન અતિતીવ્રતર સંવેગ અને વૈરાગ્યના શુભ પરિણામવાળા થવું જોઈએ. ભક્તિના અતિશયથી રોમાંચિત શરીરવાળા અને હર્ષાશ્રુથી પરિપૂર્ણ લોચનવાળા બનીને આયુષ્યની અનિત્યતા તથા ભગવત્પાદવન્દનની દુર્લભતાનો વિચાર કરવો જોઈએ. આ ભવ સમુદ્ર મિથ્યાત્વરૂપી જલથી અને કુચ્છ-કઢાચ્છ રૂપી જલજંતુઓના સમૂહથી ભરેલો છે. તેમાં સકલ કંઠ્યાણુના અદ્વિતીય કારણભૂત, ચિન્તામણિ અને કલ્પવૃક્ષની ઉપમાઓ પણ જેનાથી ઉતરતી છે એવું ભગવાનના ચરણોનું વન્દન અતિ દુર્લભ છે-મહામુશીબતે મળેલું છે. આનાથી ચઢીયાતું બીજું કોઈ કર્તવ્ય નથી. એની પ્રાપ્તિ થવાથી આત્માને કૃતાર્થ માનતો તથા ચક્ષુ અને મનને ભુવનગુરુ-એક શ્રીજિનેશ્વરદેવની સન્મુખ સ્થિર કરતો તથા અતિચારના ભયથી, સમ્યગ્ અરુખલિતાદિ ગુણસંપદાઓથી યુક્ત અર્થસ્મરણપૂર્વક પ્રણિપાત દંડક-ચૈત્યવન્દનસૂત્ર અપરનામ શંકસ્તવને કહે-તેના ૨૯૭ (૨૬૪ લઘુ ૩૩ ગુરુ) વર્ણ (અક્ષર) છે, તેત્રીસ આલાપક છે અને આલાપક દ્વિકાદિપ્રમાણુ વિશ્રામભૂમિ રૂપ નવ સમ્પદાઓ છે.

‘નમોત્યુ ણું’ ઇત્યાદિ પ્રથમ બે આલાપકની સ્તોતવ્ય સમ્પદા છે. ‘આર્ધગરાણું’ ઇત્યાદિ બીજા ત્રણ આલાપકની ઓઘડેતુ-સ્તુતિ કરવાના સામાન્ય કારણો જણાવનારી સમ્પદા છે. ‘પુરિસ્તુત્તમાણું’ ઇત્યાદિ બીજા ચાર આલાપકની વિશેષડેતુ-સ્તુતિ કરવાના વિશેષ કારણો જણાવનારી સમ્પદા છે, ‘લોગુત્તમાણું’ ઇત્યાદિ બીજા પાંચ આલાપકની ઉપયોગ-સ્તોતવ્ય-સમ્પદાનો ઉપયોગ જણાવનારી સંપદા છે, ‘અભયદયાણું’ ઇત્યાદિ બીજા પાંચ આલાપકની તદ્દેતુ-ઉપયોગ સંપદાના હેતુ જણાવનારી સંપદા છે, ‘ધમ્મદયાણું’ ઇત્યાદિ બીજા પાંચ આલાપકની સવિશેષોપયોગ-ઉપયોગ સંપદાના વિશેષ હેતુ જણાવનારી સંપદા છે. ‘અપ્પહિહ્યવરનાણુદંસણુધરાણું’ ઇત્યાદિ બીજા બે આલાપકોની સ્વરૂપ-સ્તુતિ કરવા લાયક અરિહંતોનું સ્વરૂપ જણાવનારી સંપદા છે. ‘જિણાણું જાવયાણું’ ઇત્યાદિ બીજા ચાર આલાપકોની નિજસમક્ષલદ અપર નામ આત્મતુલ્ય-પરક્ષલકર્તૃત્વ નામની આઠમી સંપદા છે. ‘સંવવન્નૂણું’ ઇત્યાદિ છેલ્લા ત્રણ આલાપકોની પ્રધાનગુણાપરિક્ષય-પ્રધાનફલાત્યભયસમ્પદ અથવા ‘મોક્ષ’ નામની નવમી સમ્પદા છે.

એ રીતે નવ સમ્પદા, તેત્રીસ આલાપક-પદ અને ૨૯૭ વર્ણ-અક્ષરથી યુક્ત શ્રીશકસ્તવ ભાવજિનેશ્વરના સદ્ભૂત ગુણોનો સાચો ખ્યાલ આપે છે. તેથી ચૈત્યવન્દનામાં તેને મુખ્ય સ્થાન આપવામાં આવ્યું છે. તેના અર્થનું વિશેષ સ્પષ્ટીકરણ આજ પુસ્તકમાં હવે પછી કરવામાં આવશે.

શ્રીજ્ઞેનશાસનમાં પ્રણિધાનાદિ આશયોથી વિશુદ્ધ એવો ચૈત્યવન્દનાદિ સઘળોય ધર્મનો વ્યાપાર, મહાસુખસ્વરૂપ મોક્ષની સાથે આત્માને જોડનારો હોવાથી ‘યોગ’ સ્વરૂપ મનાયો છે. તેમાં પણ ચૈત્યવન્દનાદિ ક્રિયા કરતી વખતે સ્થાન અને વર્ણાદિનો ઉપયોગ રાખવાથી વિશેષે કરીને ‘યોગ’ માર્ગની સાધના થાય છે. યોગની એ વિશેષ સાધનાના શાસ્ત્રમાં પાંચ પ્રકાર પાડવામાં આવ્યા છે. સ્થાન-મુદ્રાયોગ, વર્ણ-અક્ષર, અર્થ-શબ્દવાચ્ય, આલંબન-કાયોત્સર્ગાદિ અને નિરાલંબન-એકાગ્રતાપૂર્વક સિદ્ધિનું સ્મરણ ઇત્યાદિ યોગના પાંચ પ્રકાર છે. એમાં પહેલાં બે કર્મ-ક્રિયા યોગ છે અને પછીના ત્રણ જ્ઞાનયોગ છે. એ પ્રત્યેકના પાછા ચાર ચાર ભેદ છે. ઇચ્છાયોગ, પ્રવૃત્તિયોગ, સ્થિરયોગ અને સિદ્ધિયોગ. ચૈત્યવન્દનાદિ ક્રિયાને વિષે સ્થાન, વર્ણ, અર્થ અને આલંબન વિગેરેનું વિભાવન-વારંવાર સ્મરણ કરવું, એ અત્યંત કલ્યાણનું કારણ મનાયેલું છે. પ્રણિધાનાદિ આશયો અને સ્થાનાદિ યોગોના ઉપયોગ વિનાની ક્રિયાને શાસ્ત્રોમાં તુચ્છક્રિયા-દ્રવ્ય ક્રિયા તરીકે સંબોધી છે. સ્થાનાદિયોગ રહિત પુરૂષને ચૈત્યવન્દનાદિ સૂત્રો ભણાવવાની પણ શાસ્ત્રો ના પાડે છે.^૧

“ સ્થાનાયયોગિનસ્તીર્થોચ્છેદાદ્યાલંબનાદપિ ।

સૂત્રદાને મહાદોષ, ક્રિયાચાર્યાઃ પ્રવક્ષતે ॥૧૧॥ ”

‘તીર્થનો ઉચ્છેદ થશે’ ઇત્યાદિ આલંબન-લંબને પણ સ્થાનાદિયોગ રહિત પુરૂષને ચૈત્યવન્દનાદિ સૂત્ર ભણાવવામાં સૂત્રની આશાતના રૂપ મહાદોષ છે, એમ ભગવાન શ્રી હરિભદ્રસૂરીશ્વરાદિ આચાર્ય મહારાજઓ કહે છે.

[વધુ નોંધ ૧૩૪ માં પાનામાં.]

સ્થાનાદિ યોગયુક્ત અનુષ્ઠાનના પણ ચાર લેહ પાડવામાં આવ્યા છે, પ્રીતિ-અનુષ્ઠાન, ભક્તિ-અનુષ્ઠાન, વચનાનુષ્ઠાન અને અસંગાનુષ્ઠાન એ રીતે યોગના એંશી (૮૦)

[૧૩૩ મા પાનાથી આગળની નોંધ.]

રૂંકા-એ રીતે કેવળ વિધિયુક્ત અનુષ્ઠાન કરવાનો જ જો આગ્રહ રાખવામાં આવે તો શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે-

“ અવિહિકયા વરમકયં, અસૂયવયનં ભર્ણતિ સર્વજ્ઞુ ॥

પાયચ્છત્તં જમ્હા, અકળ ગુરુયં કળ લહુયં ॥૧૧ ॥ ”

‘અવિધિએ કરવા કરતાં ન કરવું સાફ’ એ સૂત્રવિરૂદ્ધ વચન છે કારણ કે શ્રી સર્વજ્ઞ ભગવંતો નહિ કરનારને ગુરૂ-મોટું અને કરનારને લહુ-નાનું પ્રાયશ્ચિત્ત ફરમાવે છે એ વિગેરે વચનોની સંગતિ શી રીતે થાય ?

સમાધાન-‘નહિ કરનારને મોટું પ્રાયશ્ચિત્ત અને કરનારને નાનું’ એ વિગેરે વચનો અવિધિથી કરાતા અનુષ્ઠાનની પુષ્ટિ માટે સમ-જવાના નથી કિન્તુ વિધિમાં પ્રવૃત્તિ કરવા છતાં છદ્મસ્થને અનાભો-ગાદિથી અવિધિ થઇ જાય, તો પણ તેના ભયથી ક્રિયાનો પરિત્યાગ ન કરવો જોઇએ, એમ જણાવવા માટે છે. પ્રાથમિક અભ્યાસમાં તેવા પ્રકારના જ્ઞાનના અભાવે અગર બીજા પણ કારણોએ અવિધિદોષ થઈ જાય, તોપણ તે અનુષ્ઠાન દોષ માટે થતું નથી-કારણ કે ત્યાં વિધિ ઉપર બહુમાન ખેડું છે તથા ભૂલ બતાવનાર ગુરૂની આજ્ઞાને અનુ-સરવાની વૃત્તિ ખેડી છે તેથી પરિણામે તેનાથી વિધિની જ પુષ્ટિ થાય છે. કહ્યું છે કે-

“ અશુદ્ધાપિ હિ શુદ્ધાયાઃ, ક્રિયા હેતુઃ સદાશયાત્ ।

તામ્રં રસાનુવેધેન, સ્વર્ણત્વમધિગચ્છતિ ॥ ૨ ॥ ”

[વધુ નોંધ ૧૩૫ મા પાનામાં]

પ્રકારો ‘ શ્રીયોગવિશિકા ’ આદિ ગ્રન્થોમાં શ્રીહરિ-
ભદ્રસૂરીશ્વરાદિ મહર્ષિઓએ ફરમાવ્યા છે. પ્રશ્નિધાનાદિ

[૧૩૩-૧૩૪ માં પાનાથી આગળની નોંધ.]

શુદ્ધાશયવાળાની અશુદ્ધક્રિયા પણ શુદ્ધ ક્રિયાનું કારણ બને છે.
રસાનુવેધ-વેધકરસના પ્રભાવે તામ્ર-તાંબુ પણ સુવર્ણપણાને પામે છે.

પરંતુ જેઓ વિધિ ઉપર બહુમાન ધારણ કર્યા વિના અવિધિએ
ક્રિયાને સેવે છે તેઓના કરતાં તો વિધિનું સ્થાપન કરવામાં રસિક-
વિધિયુક્ત અનુષ્ઠાન કરવાનો અભિલાષી ક્રિયા ન કરતો હોય તોપણ
સારો છે. આથી એમ નહિ માની લેવું કે ગુણસ્થાનકની પરિણતિ
આવ્યા વિના કરેલાં અનુષ્ઠાન નિષ્ફળ છે. શાસ્ત્રોમાં વિકલ-ગુણ
સ્થાનકની પરિણતિ રહિતનું અનુષ્ઠાન પણ યતનાની અપેક્ષાએ
નિર્જરાનું કારણ કહેલ છે. કહ્યું છે કે-

‘ જા જા હવિજ્ઞ જયણા, સા સા સે ણિજ્ઞરા હોદા ’

‘ જેટલી જેટલી યતના તેટલી તેટલી તેની નિર્જરા થાય છે. ’

યતિક્રિયાત્ વિધિવાળું અનુષ્ઠાન પણ ઇચ્છાયોગ રૂપ હોવાથી
બાલાદિ જીવોને અનુગ્રહ કરનાર થાય છે. જેઓ શુદ્ધવિધિનું અભિ-
માન ધારણ કરીને વર્તમાનકાળે જેટલી વિધિ શક્ય છે તેટલી વિધિથી
પણ અનુષ્ઠાન કરવાનું છોડી દે છે, તેઓ શુદ્ધ તો કરી શકતા નથી
અને જેટલું શક્ય છે તેને પણ અશુદ્ધ માનીને ત્યાગ કરે છે, તેઓ-

‘ વીજમાત્રમણ્યુચ્છિન્દન્તો મહાદોષભાજો ભવન્તિ । ’

બીજા માત્રનો પણ ઉચ્છેદ કરનારા બની મહાદોષના ભાગી થાય છે
એમ શાસ્ત્રકારો સ્પષ્ટ શબ્દોમાં ફરમાવે છે. અપૂર્ણ વિધિથી અનુષ્ઠાન
કરનારાએ નિરૂપણ તો શુદ્ધ વિધિનુંજ કરવું જોઈએ અન્યથા ઉન્મા-
ર્ગની પુષ્ટિ અને તીર્થનો અકાલે ઉચ્છેદ આદિ મહાદોષના ભાગી થવાય છે.
વિકલાનુષ્ઠાનવાળા ઇચ્છાયોગીને શાસ્ત્રોક્ત શુદ્ધવિધિનું નિરૂપણ એજ
કલ્યાણ પ્રાપ્તિનું મુખ્ય સાધન છે એ પણ ન ભૂલવું જોઈએ.

આશયો, સ્થાનાદિ અને ઇચ્છાદિ યોગો તથા પ્રીતિઆદિ અનુષ્ઠાનોનું સ્વરૂપ વિસ્તારથી જાણવાની ઇચ્છાવાળાઓએ ગુરુ-ગમકારા સમજવા પ્રયાસ કરવો. અહીં તો ક્રિયાશુદ્ધિ માટે ખાસ જરૂરી બાબતોનું ટૂંકમાં દિગ્દર્શન માત્ર કરાવ્યું છે.

ક્રિયાશુદ્ધિ માટે સૌથી વિશેષ જરૂર ચિત્તની એકાગ્રતાની છે. શાસ્ત્રોમાં એને ‘પ્રણિધાન’ શબ્દથી ઓળખાવેલ છે. પ્રણિધાનનો મહિમા વર્ણવતાં કહ્યું છે કે—

“ પ્રણિધાનં કૃતં કર્મ, મતં તીવ્રવિપાકવત્ ।

સાનુબન્ધત્વનિયમાત્, શુભાંશાચ્ચત્તદેવ તત્ ॥ ૧ ॥ ”

પ્રણિધાન-ચિત્તની એકાગ્રતાપૂર્વક કરેલું કર્મ તીવ્ર વિપાક-ફળને આપનારું છે. પ્રણિધાનયુક્ત કર્મ અનુબંધના નિયમવાળું હોય છે તથા શુભ અંશવાળું પણ હોય છે. અનુબંધના નિયમવાળું એટલે પરંપરાએ અધિક અધિક શુભકર્મની પ્રાપ્તિ કરાવનારું અને શુભાશયવાળું એટલે પુણ્યાનુ-બંધી પુણ્યનો બંધ કરાવનારું હોય છે. (૧)

પ્રણિધાનનું સ્વરૂપ ટૂંકમાં દર્શાવતાં શાસ્ત્રકાર મહર્ષિઓએ ફરમાવ્યું છે કે—

“ વિશુદ્ધભાવનાસારં, તદર્થાંર્પિતમાનસમ્ ।

યથાશક્તિ ક્રિયાલિઙ્ગં, પ્રણિધાનં મુનિર્જગૌ ॥ ૨ ॥ ”

જેમાં ભાવના-ચિત્તનો આશય વિશુદ્ધ છે. જેમાં મન તેના અર્થને વિષે અર્પિત છે તથા જેમાં ક્રિયા શક્તિથી હીન પણ નથી તેમ અધિક પણ નથી, તેને શ્રી જિનેશ્વર-દેવ ‘પ્રણિધાન’ કહે છે. (૨)

વિશુદ્ધ ભાવનાનું સ્વરૂપ જણાવતાં કર્માવ્યું છે કે—

“ ઉપાદેયધિયાત્યન્તં, સંજ્ઞાવિષ્કમ્મણાન્વિતમ્ ।

ફલામિસન્ધિરહિતમ્, સંશુદ્ધં હેતદીદૃશમ્ ॥ ૩ ॥”

જેમાં ‘આજ એક સાર ભૂત છે’ એવી અત્યન્ત ઉપાદેય બુદ્ધિ રહેલી છે, જેમાં આહારાદિ કે લોભાદિ સંજ્ઞા-ઓનું વિષ્કંભણ-રોકાણ છે તથા જે ક્ષત્રી અભિસન્ધિ-આકાં-ક્ષાથી રહિત છે, તે અનુષ્ઠાનને ‘સંશુદ્ધ’ અથવા વિશુદ્ધ-ભાવનાયુક્ત કહેવું છે. (૩)

પુષ્ટિ-પુષ્ટયોપયય, શુદ્ધિ-પાપક્ષય અને શુભાનુબન્ધ માટે શાસ્ત્રકારોએ ક્રિયાના પાંચ આશયો બતાવ્યા છે,

તેનો અનુક્રમે નીચે મુજબ છે:—

પ્રણિધાન—પોતાથી હીન કોટિવાળા જીવો ઉપર દ્રેષ-ભાવ રાખ્યા વિના પરોપકાર સાધવાની અભિલાષાપૂર્વક સ્વયોગ્ય નિરવધ અનુષ્ઠાન સાધવામાં સાધવાન-એકાગ્ર રહેવું.

પ્રવૃત્તિ—અધિકૃત ધર્માનુષ્ઠાનને વિષે ઉત્સુકતા વિના અતિશય પ્રયત્નપૂર્વક પ્રકૃષ્ટ અને નિપુણ ઉપાયવડે પ્રવૃત્તિ કરવી.

વિઘ્નજય—ધર્મમાં અંતરાય કરનારા જઘન્ય, મધ્યમ અને ઉત્કૃષ્ટ વિઘ્નોનું નિવારણ કરવું. માર્ગમાં જતાં જેમ કંટક, જવર અને દિશામોહ વિઘ્નભૂત થાય છે તેમ મુક્તિનું અનુષ્ઠાન કરતાં કંટકવિઘ્નસમાન શીતોષ્ણાદિ પરીવહો છે, જવરવિઘ્નસમાન શારીરિક રોગો છે અને દિશામોહસમાન મિથ્યાત્વાદિનો ઉદય છે તેનો અનુક્રમે આસનવડે, અશનવડે અને ગુરૂસેવાદિ વડે જય થાય છે. આસન સિદ્ધાસદાનિ અને અશન-હિત મિત આહારાદિ.

સિદ્ધિ—અધિકૃત અહિંસાદિ ધર્મસ્થાનની સિદ્ધિ—પ્રાપ્તિ. જેમાં અધિક ગુણી પ્રત્યે વિનય, હીનગુણી અથવા નિર્ગુણી પ્રત્યે દયા અને મધ્યમગુણી પ્રત્યે ઉપકારની ભાવના પ્રધાનપણે હોય છે.

વિનિયોગ—સ્વપ્રાપ્ત ધર્મસ્થાનને યથાયોગ્ય ઉપાય-વડે અન્યને પમાડવું. એથી અનેક જન્મ જન્માન્તર સુધી પ્રકૃષ્ટ ધર્મસ્થાનની પ્રાપ્તિ થયા કરે છે.

પ્રણિધાનાદિથી પરિશુદ્ધ સર્વ ધર્મવ્યાપાર અનુબન્ધવાળો હોવાથી યોગ કહેવાય છે. તેમાં પણ સ્થાનાદિની શુદ્ધિપૂર્વક થતો ધર્મવ્યાપાર વિશેષે કરીને 'યોગ' સંજ્ઞાને પ્રાપ્ત કરે છે. સ્થાનાદિ યોગની સાધના વિપુલ કલ્યાણને શીઘ્ર આપનારી થાય છે. તે સ્થાનાદિ યોગના પ્રકારો નીચે સુજળ છે.

સ્થાનયોગ—સ્થાન-આસનવિશેષ, કાયોત્સર્ગાસન, પર્યંકાસન અને પદ્માસન ઇત્યાદિ તથા યોગમુદ્રા, જિનમુદ્રા અને મુક્તાશુક્તિમુદ્રા ઇત્યાદિનું યથાયોગ્ય પાલન^૧.

૧ ચૈત્યવન્દનામાં સ્તવપાઠ (નમોત્યુલું ઇત્યાદિ) યોગમુદ્રાથી, વન્દન (અરિહંત એઘ્યાણં આદિ) જિનમુદ્રાથી અને પ્રણિધાન (જય-વીરાય ઇત્યાદિ) મુક્તાશુક્તિમુદ્રાથી કરવાનો હોય છે. યોગ એટલે સમાધિ અથવા જે હાથનો સંયોગ. તેની મુખ્યતાવાલી મુદ્રા તે યોગ મુદ્રા. જિન એટલે (વિક્રોતે) જીતનારી મુદ્રા. મુક્તાશુક્તિ એટલે મોતીની છીપ સમાન મુદ્રા. (૪) યોગમુદ્રામાં પરસ્પર અંતરિત કરવાથી કમળના ડોડાના આકારવાળા થયેલા જે હાથયુક્ત બંને કાણીને પેટ ઉપર સ્થાપન કરવાનું હોય છે. જિનમુદ્રામાં જે પગનો આગળનો ભાગ આર આગળ અંતરવાળો અને પાછલો ભાગ તેથી કાંઈક ઓછા અંતર-વાળો રાખી જે હાથ જોડી સ્થિર ઉભા રહેવાનું હોય છે. મુક્તાશુક્તિ મુદ્રામાં બન્ને હાથ પોલા જોડી લલાટસ્થાને લગાડવાનાં હોય છે.

વર્ણયોગ—વર્ણ-શબ્દ ક્રિયાદિમાં યોલવામાં આવતા સૂત્રના અક્ષરોનું શુદ્ધ ઉચ્ચારણ.

અર્થયોગ—શબ્દનો અર્થ-વાચ્ય-અભિધેય અથવા તાત્પર્યનું ચિન્તવન.

આલંબનયોગ—બાહ્યપ્રતિભાદિવિષયક એકાગ્રતા-પૂર્વક ધ્યાન.

અનાલંબન—જેમાં રૂપિ દ્રવ્યનું આલમ્બન નથી તેવી નિર્વિકલ્પ ચિન્માત્ર સમાધિ. સ્થાન અને વર્ણ, એ બે સાક્ષાત્ ક્રિયા રૂપ છે માટે કર્મયોગ કહેવાય છે. અર્થ, આલંબન અને અનાલંબન, એ ત્રણ સાક્ષાત્ જ્ઞાનરૂપ છે માટે જ્ઞાનયોગ કહેવાય છે.

સ્થાનાદિ પ્રત્યેક યોગના ચાર ચાર પ્રકાર છે. તેનો ક્રમ નીચે મુજબ છે:—

ઇચ્છાયોગ—સ્થાનાદિયોગયુક્ત યોગીઓની કથામાં પ્રીતિ-બાણવાની ઇચ્છા અથવા બાણવાથી થયેલો હર્ષ તે પણ યથાવિહિત સ્થાનાદિ યોગને સાધવાની ઇચ્છારૂપ છે.

પ્રવૃત્તિયોગ—યથાવિહિત સ્થાનાદિ યોગનું અવિ-કલ-પરિપૂર્ણ પાલન.

સ્થિરયોગ—અભ્યાસના સૌખ્યવથી યથાવિહિત સ્થા-નાદિ યોગનું અતિચાર રહિત સંપૂર્ણ પાલન.

સિદ્ધિયોગ—સ્થાનાદિ યોગની સંપૂર્ણ સિદ્ધિ-જેનાથી યોગની સિદ્ધિવિનાના બીબા પ્રાણીઓને પણ તેની સમીપમાં યોગનું રૂપ પ્રાપ્ત થાય છે. જેમકે સિદ્ધયોગીની પાસે

હિંસાશીલ પ્રાણી પણ હિંસા કરી શકતો નથી, અસત્યપ્રિય પ્રાણી પણ અસત્ય બોલી શકતો નથી. ઇત્યાદિ.

અથવા સ્થાનાદિ પ્રત્યેક યોગ અનુષ્ઠાનના ભેદે ચાર ચાર પ્રકારનો છે.

પ્રીતિઅનુષ્ઠાન—જેમાં પ્રયત્નનો અતિશય હોય, પરમ પ્રીતિ હોય અને શેષક્રિયાનો ત્યાગ હોય, તે પ્રીતિ અનુષ્ઠાન છે.

લક્ષિતઅનુષ્ઠાન—જેમાં પ્રયત્નનો અતિશય હોય, પરમ લક્ષિત હોય અને શેષ ક્રિયાનો ત્યાગ હોય તે લક્ષિત અનુષ્ઠાન છે. પત્ની અને માતાનું કૃત્ય સમાન હોય છે. પરંતુ પત્ની પ્રત્યે પ્રીતિ હોય છે અને માતા પ્રત્યે લક્ષિત હોય છે. એટલો પ્રીતિ અને લક્ષિત અનુષ્ઠાન વચ્ચે તફાવત છે.

વચનાનુષ્ઠાન—શાસ્ત્રના વચન મુજબ સર્વત્ર ઉચિત પ્રવૃત્તિ કરવી તે વચનાનુષ્ઠાન છે.

અસંગાનુષ્ઠાન—દૃઢતર સંસ્કારથી શાસ્ત્રના વચનની અપેક્ષા વિના ચંદનગંધસમાન સ્વભાવથીજ શુદ્ધ અનુષ્ઠાન થવું તે અસંગ અનુષ્ઠાન છે. તે જિનકલ્પિકાદિ મહામુનિઓને હોય છે. ચક્રનું ભ્રમણ જેમ પ્રારંભમાં દંડના વ્યાપારથી હોય છે પણ પછી પોતાની મેળે જ સંસ્કારના યોગે ક્રિયા કરે છે. તેમ વચનાનુષ્ઠાન એ વચનના વ્યાપારથી હોય છે અને અસંગ અનુષ્ઠાન વચનના વ્યાપારથી જનિત સંસ્કાર વિશેષથી હોય છે.

બીજી રીતે પણ અનુષ્ઠાનનાં પાંચ પ્રકાર બતાવ્યા છે:-

વિધાનુષ્ઠાન....વિષ સ્થાવર અને જંગમ એમ બે પ્રકારનું છે. સોમલાદિ એ સ્થાવર વિષ છે અને સર્પાદિ એ જંગમ વિષ છે.

એ ઉભય પ્રકારનું વિષ જેમ પ્રાણનો નાશ કરે છે તેમ લઙ્ગિ કીર્તિ આદિ આલોકના ફલની અપેક્ષાથી કરવામાં આવતું અનુષ્ઠાન વિષાનુષ્ઠાન કહેવાય છે. ધર્મ કરતી વખતે અપેક્ષા-આલોકના ફલની ઇચ્છા રાખવી તે અંતઃકરણના પરિશુદ્ધ પરિણામનો તત્કાલ નાશ કરે છે તથા કલ્પતરૂ અને ચિન્તામણિ આદિની ઉપમાઓથી પણ અધિક એવા ધર્મવડે તુચ્છ એવી કીર્તિ આદિના લાભની આકાંક્ષા ધર્મની લઘુતા કરાવનાર થાય છે, તેથી પણ તે અનુષ્ઠાન વિષ સ્વરૂપ છે.

ગરાનુષ્ઠાન—કુદ્રવ્યના સંયોગથી ઉત્પન્ન થનારું વિષ-વિશેષ-કાચાદિ દ્રવ્યને ગર કહેવાય છે. ઐહિક લોગથી નિઃસ્પૃહ કિન્તુ સ્વર્ગ સુખની સ્પૃહાવાળા અનુષ્ઠાનને ગરાનુષ્ઠાન કહેવાય છે. જેમ વિષ તત્કાલ પ્રાણનો નાશ કરે છે અને ગર કાલાન્તરે નાશ કરે છે તેમ ગરાનુષ્ઠાન પણ પુણ્યક્ષય તથા બાદ લવાન્તરમાં મહા અનર્થને કરનારું થાય છે.

અનનુષ્ઠાન—ઉપયોગશૂન્ય અનુષ્ઠાન-સન્નિપાતથી ઉપહત થયેલ મૂર્છિત આત્માને જેમ કોઈ પણ પ્રકારનું ભાન હોતું નથી તેમ અતિશય મુગ્ધ એવા આત્માને કોઈ પણ પ્રકારની સમજણ વિના થતું અનુષ્ઠાન, તે અનનુષ્ઠાન કહેવાય છે, સારાંશકે એ અનુષ્ઠાન અનુષ્ઠાન જ નથી.

તદ્દેત્વનુષ્ઠાન—જેમાં સદનુષ્ઠાન-તાત્ત્વિક અનુષ્ઠાન પ્રત્યે બહુમાન છે, મુક્ત્યદ્રેષ અથવા મુક્તિ પ્રત્યે કિંચિત્ અનુરાગ થવાથી શુભલાવ પણ રહેલો છે, તથા જે પરિણામે તાત્ત્વિક અનુષ્ઠાનરૂપે પરિણમવાનું છે, તે તદ્દેતુ અનુષ્ઠાન કહેવાય છે.

અમૃતાનુષ્ઠાન—

“જિનોદિતમિતિ ત્વાહુર્માવિસારમદઃ પુનઃ

સંવેગગર્ભમત્યન્તમમૃતં મુનિપુંગવાઃ ॥ ૧ ॥ ”

આ અનુષ્ઠાન શ્રીજિનેશ્વરોએ કહેલું છે માટે એજ એક તત્ત્વ છે એવા પ્રકારની પરિણતિથી લાવસાર-શ્રદ્ધાપ્રધાન અને સંવેગગર્ભ-મોક્ષની અભિલાષા સહિત કરાતા અનુષ્ઠાનને ગૌતમાદિ મહામુનિઓ અમૃતાનુષ્ઠાન કહે છે. અમરણ-મુક્તિનો અવન્ધ્ય હેતુ હોવાથી તેને અમૃત કહેવાય છે.

અમૃતાનુષ્ઠાનનું લક્ષણ બાંધતાં અન્યત્ર પણ કહ્યું છે કે—

‘ તદ્ગત ચિત્તને સમય વિધાન,
લાવની વૃદ્ધિ લવલય અતિ ઘણો;
વિસ્મય પુલક પ્રમોદ પ્રધાન,
લક્ષણ એ છે અમૃત ક્રિયા તણો—૧ ’

જેમાં ચિત્તની એકાગ્રતા છે, જે શાસ્ત્રોક્ત વિધિથી યુક્ત છે, જેમાં શુભ લાવની અત્યંત વૃદ્ધિ છે, જે કરતી વખતે લવનો અતિશય લય છે, ચિત્તમાં વિસ્મય છે, શરીરમાં રોમાંચ ખડા થાય છે અને દરિદ્રને નિધાનની પ્રાપ્તિ કે જન્માન્ધને નેત્રની પ્રાપ્તિથી પણ જેમાં અધિક આનંદ છે, એ પ્રકારના લક્ષણવાળા અનુષ્ઠાનને અમૃતાનુષ્ઠાન કહેવાય છે. એવું અનુષ્ઠાન એકજ વાર પ્રાપ્ત થઈ જાય તો પણ તેનો સ્વાદ કદી પણ જતો નથી. ઉપરોક્ત પાંચ પ્રકારના અનુષ્ઠાનોમાં પ્રથમના ત્રણ અનુષ્ઠાનો યોગાલાસ હોવાથી નિરર્થક અને નુકશાનકારક છે. છેલ્લાં બે અનુષ્ઠાન યોગસ્વરૂપ હોવાથી આત્માને અત્યંત હિત કરનાર છે.

પ્રકરણ-ચોવીસમું.

શકસ્તવ-ભાવ જિનેશ્વરનું સ્વરૂપ.

‘નમોઽત્યુળં અરહંતાણં ભગવંતાણં, આદ્યગરાણં તિથ્યરાણં
સયંસંવુદ્ધાણં, પુરિસુત્તમાણં પુરિસસિદ્ધાણં પુરિસવરપુંડરીયાણં
પુરિસવરગંધહૃત્થીણં, લોગુત્તમાણં લોગનાદ્યાણં લોગહિયાણં
લોગપર્ણવાણં લોગપજ્જોઅગરાણં, અભયદયાણં ચક્ષુદયાણં
મગ્ગદયાણં સરણદયાણં બોહિદયાણં, ધમ્મદયાણં ધમ્મદેસયાણં
ધમ્મનાયગાણં ધમ્મસારહીણં ધમ્મવરચાઉરંતચક્કવટ્ટીણં, અપ્પ-
હિયવરનાણદંસણધરાણં વિઅટ્ટહુત્તમાણં, જિણાણં જાવયાણં
તિણ્ણાણં તારયાણં બુદ્ધાણં બોહયાણં મુત્તાણં મોયગાણં, સવ્વ-
ન્નૂણં સવ્વદરિસીણં, સિવમયલમરુઅમણંતમક્કલ્લયમઘ્વાબાહમ-
પુણરાવિત્તિસિદ્ધિગણનામધેયં ઠાણં સંપત્તાણં નમો જિણાણં
જિઅભયાણં ।’

નમોઽત્યુળં—નમસ્કાર થાયો ‘નમસ્કાર’ એ દ્રવ્ય ભાવ સંકેત
રૂપ છે. દ્રવ્યસંકેત-હાથ, પગ, મસ્તક આદિ અવ-
યવોનું યોગ્ય રીતે સ્થાપન. ભાવસંકેત-મનનો વિશુદ્ધ
નિયોગ. ‘થાયો’ એ પ્રાર્થના રૂપ છે. આશય વિશુદ્ધિને
ઉત્પન્ન કરનાર હોવાથી એ જાતિની પ્રાર્થના, એ ધર્મનું
બીજ છે.*

* શ્રી જિનેશ્વરદેવોને ભાવનમસ્કાર થવો એ દુરાપ-દુર્લભ છે,
એ જણાવવાને માટે ‘નમોઽસ્તુ ॥’ નમસ્કાર થાયો’ એ શબ્દો વડે નમ-
સ્કારની પ્રાર્થના માત્ર કરી છે—ભાવ નમસ્કાર કરવાની અભિલાષા માત્ર
દર્શાવી છે. કિન્તુ ‘ભાવ નમસ્કાર કરું છું’ એવું મિથ્યાભિમાન દાખવ્યું
[વધુ નોંધ ૧૪૪ મા પાનામાં.]

અરહંતાણં--અહતોને--અતિશયવાળી પૂજાને યોગ્ય હોય તે અર્હત છે. અર્હતની પૂજા ત્રણે કાળ જગતમાં થયા કરે છે.

[૧૪૩ મા પાનાથી આગળની નોંધ]

નથી. એ જાતિની અભિલાષા એજ ભાવ નમસ્કાર-બીજા શબ્દમાં ભાવ ધર્મનું બીજ છે. વિધિપૂર્વક વાવેલું બીજ જેમ અંકુરાદિને ઉત્પન્ન કરી ફલ પ્રાપ્તિ કરાવે છે, તેમ ધર્મ બીજનું વપન પણ અનુક્રમે ધર્મ-ચિન્તાદિ અંકુરા ઉત્પન્ન કરીને ફલસિદ્ધિને પ્રાપ્ત કરાવે છે. નમસ્કાર વડે ધર્મના નાયક અને ધર્મના સાધક એવા પુરૂષોના સદ્વર્તનાદિની પ્રશંસા થાય છે અને એનું જ નામ ધર્મબીજનું વપન છે. એ રીતે ધર્મબીજનું વિધિપૂર્વક વપન થવાથી--એમાંથી ધર્મચિન્તાદિ અંકુરા, ધર્મશ્રવણ રૂપી સત્કાંડ, ધર્માનુષ્ઠાન રૂપ નાલ, દેવ માનવની સંપદારૂપી પુષ્પો અને સિદ્ધિ ગતિ રૂપી ફલની પ્રાપ્તિ થાય છે. ભાવ નમસ્કારના પણ જઘન્ય, મધ્યમ ઉત્કૃષ્ટાદિ અનેક ભેદો છે. તેથી ભાવનમસ્કારવાલાને પણ ઉત્કૃષ્ટ ભાવનમસ્કારની પ્રાર્થના અને અભિલાષા હોય છે, તેથી તેમને પણ 'નમસ્કાર થાઓ' એ વચન સુગંગત છે, અથવા 'નમસ્કાર થાઓ' એ પ્રાર્થનાવચન 'ઇચ્છાયોગ' રૂપ છે. લોકોત્તર માર્ગમાં ગમન કરવાવાળાને સૌથી પ્રથમ સાધન 'ઇચ્છાયોગ' છે. 'ઇચ્છાયોગથી' શાસ્ત્રયોગ અને શાસ્ત્રયોગથી સામર્થ્યયોગની અનુક્રમે પ્રાપ્તિ થાય છે. ફલસિદ્ધિનો સાક્ષાત્ હેતુ સામર્થ્યયોગ છે. પરંતુ એ સામર્થ્યયોગની પ્રાપ્તિ ઇચ્છાયોગ અને શાસ્ત્રયોગ વિના થતી નથી. નમોત્યુ ણં અરહંતાણં ।' એ પદો વડે ઇચ્છાયોગનું અભિધાન થાય છે. 'નમો જિણાણં જિયમયાણં' એ પદો વડે શાસ્ત્રયોગનું અને

‘इकोवि नमुक्कारो जिणवरवसहस्स वद्धमाणस्स । संसारसागराओ तारेइ नरं व नारिं वा ॥ १ ॥’

એ વચન વડે સામર્થ્યયોગનું પ્રતિપાદન થાય છે. [લલિતવિસ્તાર]

‘અરિહનનાત્ રજોહનનાત્ રહસ્યાઽભાવાત્ વા અર્હન્તઃ’ એ રીતે પણ ‘અર્હત’ શબ્દની વ્યુત્પત્તિ થાય છે. મોહાદિ કર્મબન્ધના હેતુઓ છે, માટે દુશ્મનભૂત છે, તેને હણનારાઃ ધાતિકર્મો આત્માના જ્ઞાનાદિ ગુણને આવૃત કરનાર છે માટે રજ તુલ્ય છે, તેને દૂર કરનારાઃ તથા અપ્રતિહત કેવળજ્ઞાન અને કેવળદર્શન ગુણથી સમસ્ત જગતને સાક્ષાત્ જાણી અને જોઈ રહ્યા છે, માટે રહસ્ય વિનાના અર્થાત્ જેમને કોઈ પણ વસ્તુ ગુપ્ત નથી તેવા. અથવા ‘અરહોત્તેભ્યઃ’ ‘રહ’ એટલે એકાન્તસ્થાન અને ‘અન્ત’ એટલે ગિરિગુફાદિનો મધ્ય ભાગ. સર્વવેદી હોવાથી જેમને પ્રચ્છન્ન નથી, અથવા ‘અરહદ્ભ્યઃ અગચ્છદ્ભ્યઃ, અત્યજદ્ભ્યઃ’ ક્ષીણ રાગી હોવાથી કોઈ પણ પદાર્થ પ્રત્યે આસક્તિ નહિ પામનારા અથવા રાગદ્વેષના હેતુભૂત પદાર્થોનો સંપર્ક થવા છતાં વીત-રાગતાદિ સ્વ-સ્વભાવને નહિ તજનારા, અથવા ‘અરિહંતાણાં’ અરિ એટલે સર્વ જીવોને શત્રુભૂત એવા આઠ પ્રકારનાં કર્મો, તેને હણનારા અથવા ‘અરુહંતાણાં’ કર્મરૂપી બીજ ક્ષય થવાથી સંસારમાં ફરી નહિ ઉત્પન્ન થનારા-તેમને નમસ્કાર થાઓ. તે અર્હતો નામાદિ અનેક પ્રકારના હોય છે. * તેમાં ભાવ અર્હતનું

* શક્રસ્તવમાં ભાવજિનેશ્વરને નમસ્કાર છે. તેથી નામાદિજિનો નમસ્કરણીય નથી, એમ નહિ. શ્રી જૈનશાસનનો સિદ્ધાંત છે કે-

શુદ્ધભાવ જેહનો છે તેહના ચાર નિર્દેશા સાચા;

[વધુ નોંધ ૧૪૬ માં પાનામાં]

ગ્રહણ કરવાને માટે બીજું ‘ભગવંતાણં’ એ પદ મૂક્યું છે—બહુ વચનનો પ્રયોગ અદ્વૈતવાદનો અવરોધ કરવા માટે તથા અર્હત એક નથી પણ ઘણા છે એમ જણાવી સર્વ અર્હતોને એક સાથે નમસ્કાર જણાવવા માટે છે.

ભગવંતાણં—ભગવંતોને—

“ભગોઽર્કજ્ઞાનમાહાત્મ્યયશોવૈરાગ્યમુક્તિષુ ।

રૂપવીર્યપ્રયત્નેચ્છાશ્રીઘર્મૈશ્વર્યયોનિષુ ॥ ૧ ॥”

એ શ્લોકથી ‘ભગ’ શબ્દના ૧૪ અર્થ થાય છે. તેમાં પહેલો ‘અર્ક’ અને છેલ્લો ‘યોનિ’ અર્થ છોડી બાર પ્રકારના અર્થ જેમને છે તે ભગવન્ત કહેવાય છે.

[૧૪૫ મા પાનાથી આગળની નોંધ.]

જેહુનો ભાવ અશુદ્ધ છે તેહુના એક કાચે સવિ કાચા.

૧ ઉપા. શ્રી યશોવિજયજી મ.

જે વસ્તુનો ભાવ નિક્ષેપો શુદ્ધ છે તેના ચારે નિક્ષેપો સાચા—ગૌતમસ્વામીઆદિની જેમ આરાધ્ય છે. ગૌતમઆદિ મહામુનિઓનો ભાવ નિક્ષેપો આરાધ્ય છે તેમ તેમનાં નામાદિક પણ પરમ આરાધ્ય અને મંગલભૂત છે, તથા જે વસ્તુનો ભાવ નિક્ષેપો અશુદ્ધ છે, તેના નામાદિક પણ અંગારમદ્દકાચાર્યની જેમ અશુદ્ધ—પરમ પાપરૂપ હોય છે, અંગારમદ્દકાચાર્ય પાપી અને અભવ્ય છે તેથી તેનાં નામાદિક પણ આરાધ્ય નથી. પાપી જીવની અજીવ સ્થાપના આરાધ્ય નથી એટલુંજ નહિ પણ એની આરાધના પાપ અને અમંગલ માટે થાય છે, જ્યારે પુણ્યવંત જીવની અજીવ સ્થાપના પણ પરમારાધ્ય, મહામાંગલિક અને પરમકલ્યાણનો હેતુ થાય છે.

જ્ઞાન—ભગવાનને ગર્ભાવાસથી માંડી દીક્ષા અંગીકાર કરે ત્યાં સુધી નિર્મળ મતિ, શ્રુત અને અવધિ, એમ ત્રણ જ્ઞાન હોય છે. દીક્ષા લીધા બાદ ઘાતિ કર્મોનો ક્ષય ન થાય ત્યાં સુધી ચોથું મનઃપર્યાયજ્ઞાન મલી ચાર જ્ઞાન હોય છે. ઘાતિ કર્મોનો ક્ષય થયા બાદ અનન્ત વસ્તુને વિષય કરનાર—સમસ્ત ભાવોને જણાવનાર પાંચમું કેવલજ્ઞાન પ્રગટ થાય છે.

માહાત્મ્ય—ભગવાનના પ્રભાવનો અતિશય—સર્વ કલ્યાણકોને વિષે નારકી અને સ્થાવરોને પણ સુખ ઉત્પન્ન કરનારો, નિરંતર ઘોર અંધકારમય નરકોમાં પણ પ્રકાશ કરનારો, ગર્ભાવાસમાં આવે ત્યારથી કુળમાં ધનાદિની વૃદ્ધિ કરનારો, અણુનમ રાજ્યોને પણ નભાવનારો, ઇતિ, મારિ, વૈરાદિ ઉપદ્રવો રહિત રાજ્યના સુખનો અનુભવ કરાવનારો, સમસ્ત દેશને અતિવૃષ્ટિ, અનાવૃષ્ટિ આદિ બાધાઓથી રહિત બનાવનારો તથા આસનો અલાયમાન થવાથી સકલ સુરાસુરના નમસ્કારને અપાવનારો હોય છે.

યશ—રાગ દ્રેષ તથા પરીષદ અને ઉપસર્ગો ઉપર વિજય મેળવવાથી ભગવાનનો યશ સદાકાળ પ્રતિષ્ઠિત થયેલો હોય છે. દેવલોકમાં દેવાંગનાઓવડે તથા પાતાલલોકમાં નાગકન્યાઓ વડે ભગવાન નિરંતર સ્તુતિ કરાય છે.

વૈરાગ્ય—દેવલોક અને રાજ્યનાં સુખો ભોગવતી વખતે પણ પ્રભુનો વૈરાગ્ય કાયમ હોય છે. જ્યારે સર્વ

વસ્તુના ત્યાગપૂર્વક ભગવાન પ્રવ્રજ્યા અંગીકાર કરે છે ત્યારે તેથી પણ અધિક વૈરાગ્ય હોય છે અને જ્યારે ધાતિકર્મનો ક્ષય કરી કેવળજ્ઞાન પામે છે ત્યારે ભગવાનના આત્મામાં અપૂર્વ ઉદાસીનતા પ્રગટે છે.

મુક્તિ—સર્વ કલેશથી રહિત એવી મુક્તિ ભગવાનને નિકટમાંજ હોય છે.

રૂપ—સર્વ દેવોના રૂપથી પણ ચઢી જાય તેવું રૂપ ભગવાનને જન્મથીજ હોય છે.

વીર્ય—મેરૂને હંડરૂપ તથા પૃથ્વીને છત્રરૂપ કરવાનું સામર્થ્ય ભગવાનને જન્મથી હોય છે. તત્કાલ ઉત્પન્ન થયેલા શ્રીમહાવીરપ્રભુએ ઇન્દ્રની શંકા દૂર કરવા માટે ડાબા પગના અંગૂઠાવડે મેરૂપર્વતને કંપાયમાન કર્યો હતો.

પ્રયત્ન—ભગવાનનો પ્રયત્ન પરમ વીર્યથી ઉત્પન્ન થયેલ એક રાત્રિકીઆદિ મહાપ્રતિમાના કારણભૂત અને સમુદ્ધાત તથા શૈલેશી અવસ્થાઓ વડે વ્યંજ્ય હોય છે.

ઈચ્છા—ત્રીજાલવે, દેવલવે અને તીર્થંકરના ભવમાં દુઃખ-મગ્ન જગતનો ઉદ્ધાર કરવાની તીવ્ર ઇચ્છા હોય છે.

શ્રી—ધાતિકર્મના ઉચ્છેદથી પ્રાપ્ત થયેલ કેવલજ્ઞાનની સંપત્તિ તથા અતિશયોની પરમપ્રકૃષ્ટ સંપત્તિ ભગવાનને હોય છે.

ધર્મ—અનાશ્રવ રૂપ, મહાયોગાત્મક, પરમ નિર્જરાના ફલવાલો અને અતિ કલ્યાણકર ધર્મ હોય છે.

ઐશ્વર્ય—ભક્તિના સમૂહથી નમ્ર એવા દેવેન્દ્રો વડે
વિહિત સમવસરણ અને પ્રાતિહાર્યાદિ રૂપ ઐશ્વર્ય-
ઠકુરાઈ ભગવાનને હોય છે.

આવા પ્રકારના હોય તેજ પ્રેક્ષાવાનોને સ્તુતિ કરવા લાયક
છે. તેથી આ બે પદો વડે સ્તોતવ્ય સમ્પદા કહી. હવે ત્રણ
પદોવડે એ સ્તોતવ્ય સમ્પદાની હેતુ સમ્પદા કહે છે.

આદ્યગરાણં=સઘળી નીતિના કારણભૂત શ્રુતધર્મ-દ્રાઢશાંગી,
તેના કરનારા-અર્થથી પ્રરૂપનારા.

તિત્થયરાણં=જેનાથી સંસારસમુદ્ર તરાય તે તીર્થ-પ્રવચન
અથવા તેનો આધાર ચતુર્વિધ સંઘ અથવા પ્રથમ
ગણધર, તેને કરનારા.

સયંસંબુદ્ધાણં=સ્વયં-તથાલવ્યત્વાદિ સામગ્રીના પરિપાકથી
પોતાની મેળે-બોધ પામેલા-અજ્ઞાન નિદ્રામાં પ્રસુપ્ત
જગતને વિષે પારકાના ઉપદેશ વિના જીવાદિરૂપ તત્ત્વને
અવિપરીતપણે જાણનારા.

હવે ચાર પદ વડે સ્તોતવ્ય સમ્પદાની વિશેષ હેતુ
સમ્પદા કહે છે:—

પુરિસુત્તમાણં=પુરૂષોત્તમ-સહજ તથાલવ્યત્વાદિ ભાવથી પરો-
પકારાદિ સદ્ગુણોમાં અન્ય પુરૂષો કરતાં શ્રેષ્ઠ-ચઢીયાતા.

પુરિસસિદ્ધાણં=પુરૂષોને વિષે સિંહની જેમ શૌર્યાદિ ગુણોવડે
પ્રધાન. સિંહ જેમ શૌર્યાદિ ગુણયુક્ત હોય છે, તેમ
ભગવાન પણ કર્મ શત્રુનો ઉચ્છેદ કરવા માટે શૂર,
તપકર્મ કરવા માટે વીર, રાગાદિ તથા ક્રોધાદિનું

નિવારણ કરવાના આશય વડે ગંભીર, પરીષદો સહન કરવા માટે ધીર, સંયમમાં સ્થિર, ઉપસર્ગોથી નિર્ભય, ઈન્દ્રિય વર્ગથી નિશ્ચિન્ત અને ધ્યાનમાં નિષ્પ્રકમ્પ હોય છે.

પુરિસવરપુંડરીયાણં=પુરુષોને વિષે શ્રેષ્ઠ કમળ જેવા. જેમ કમલ કાદવમાં પેદા થાય છે, જલથી વધે છે અને તે ખંનેને છોડી ઉપર રહે છે. તથા તે કમલ સ્વભાવથી સુંદર, ભુવન-લક્ષ્મીનું નિવાસ સ્થાન તથા ચક્ષુ આદિને આનંદ આપનાર હોય છે: તથા વિશિષ્ટ કોટિના તિર્યચ, મનુષ્ય અને દેવોવડે સેવાય છે અને સુખનો હેતુ થાય છે, તેમ ભગવાન પણ કર્મપંકમાં ઉત્પન્ન થાય છે, દિવ્યભોગજલથી વધે છે અને તે ખંનેને છોડીને નિરાળા રહે છે. અતિ-શયોના યોગથી અતિ સુંદર હોય છે. ગુણસંપદાઓના નિવાસસ્થાન છે. પરમાનન્દના હેતુ છે. કૈવલ્યાદિગુણવડે વિશિષ્ટ પ્રકારના તિર્યચ, મનુષ્ય અને દેવોવડે સેવાય છે તથા મોક્ષ સુખના કારણ થાય છે.

પુરિસવરગન્ધહૃત્યોળં=પુરુષોને વિષે શ્રેષ્ઠ ગન્ધ હસ્તીસમાન: ગન્ધહસ્તીની ગન્ધથી તે સ્થાનમાં વિચરનારા ળીજા ક્ષુદ્ર હાથીઓ જેમ ભાગી જાય છે, તેમ અચિન્ત્ય પુણ્યપ્રભાવવાળા ભગવાનના વિહારના પવનની ગન્ધથીજ પરચક, દુર્લેક્ષ અને મારી વિગેરે સર્વ ક્ષુદ્ર ઉપદ્રવરૂપી ગજો-હાથીઓ ભાગી જાય છે.

હવે પ્રાંચ પદોવડે સ્તોતવ્ય સમ્પદાની સામાન્ય ઉપયોગ સમ્પદા કહે છે:—

લોગુત્તમાણં=લોકને વિષે ઉત્તમ. અહીં ‘લોક’ શબ્દથી ભવપ્રાણી રૂપી લોક લેવાનો છે. અન્યથા અભવ્યની અપેક્ષાએ સર્વ ભવ્યો ઉત્તમ જ છે. તેથી ભગવાનની કાંઈ ઉત્તમતા સાબિત થાય નહિ. સકલ કલ્યાણના કારણભૂત તથાભવ્યત્વભાવને ધારણ કરનારા હોવાથી ભગવાન સર્વ ભવ્ય લોકને વિષે ઉત્તમ છે.

લોગનાહાણં=લોકના નાથ. અહીં લોકશબ્દથી બીજાધાનાદિવડે સંવિભક્ત અને રાગાદિ ઉપદ્રવોથી રક્ષણીય વિશિષ્ટ ભવ્યલોક લેવાનો છે. તેને વિષેજ ભગવાનનું નાથપણું ઘટે છે. ‘યોગક્ષેમકૃન્નાથઃ ।’ બીજાધાન, બીજોદ્ધેદ તથા બીજપોષણાદિવડે ‘યોગ’ અને ઉપદ્રવોથી રક્ષણ કરવાવડે ભગવાન ‘ક્ષેમ’ કરનારા છે.+

લોગહિયાણં=લોકનું હિત કરનારા. અહીં લોક શબ્દથી વ્યવહારરાશિમાં આવેલ સર્વ પ્રાણિવર્ગ સમજવાનો છે. સમ્યક્પ્રરૂપણ અને રક્ષણ કરવા વડે સર્વ પ્રાણીગણનું ભગવાન હિત કરનારા છે.

લોગપર્જવાણં=લોકને વિષે પ્રદીપતુલ્ય. અહીં લોક શબ્દથી વિશિષ્ટ સંસ્રીલોક લેવાનો છે. દેશનાદિ કિરણોવડે યથાયોગ્ય મિથ્યાત્વ અંધકારને દૂર કરનારા તથા જ્ઞેયભાવને પ્રકાશિત કરનારા હોવાથી તેઓ પ્રત્યે જ ભગવાનનું પ્રદીપપણું

+ બીજ એટલે સમ્યક્ત્વ. સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિરૂપ યોગ અને રક્ષણ-રૂપ ક્ષેમ સકલ ભવ્ય પ્રાણી વિષયક કોઈને પણ હોતું નથી. જો હોય તો સર્વની મુક્તિ થઈ જવાનો પ્રસંગ આવે. જે આત્માનું ભવ્યત્વ પરિપક્વ થયું હોય, તે આત્માનેજ શ્રી જિનેશ્વરદેવો બીજાધાનાદિ વડે ઉપકાર કરે પરન્તુ છે બીજાને નહિ.

ઘટે છે. અંધ પ્રત્યે દીપક દીપકનું કામ કરતો નથી, તેમ અસંજી પ્રત્યે ભગવાન પણ દીપકનું કાર્ય કરતા નથી. લોગપજ્ઞોઅગરાણં=લોકને વિષે પ્રદ્યોત કરનારા : અહીં લોક શબ્દથી વિશિષ્ટ ચૌદ પૂર્વધર લોક લેવાનો છે. તેમને વિષે જ તત્ત્વથી પ્રદ્યોતકરપણું ઘટે છે. સાત પ્રકારનું જીવાદિ વસ્તુતત્ત્વ એ પ્રદ્યોત્ય છે. તેનું પ્રદ્યોતીકરણ-વિશિષ્ટ તત્ત્વસંવેદન, વિશિષ્ટ પૂર્વધરોને વિષે જ સંભવે છે. પૂર્વધરોમાં પણ પરસ્પર ષટ્સ્થાનપતિતતા હોય છે. તેથી પ્રદ્યોતીકરણને યોગ્ય (સર્વ પૂર્વધરોથી પણ વિશિષ્ટ યોગ્યતાવાળા) પૂર્વધરો જ લેવાના છે. હવે ઉપયોગ સંપદાની હેતુ સંપદા કહે છે.

અમયદયાણં=અભયને આપનારા. ભય સાત પ્રકારના છે, ઇહલોક, પરલોક, આદાન, અકસ્માત, આજીવિકા, મરણ અને અસ્લાધા. x તેનાથી પ્રતિપક્ષ તે અભય. આત્માનું વિશિષ્ટ સ્વાસ્થ્ય-અન્ય લોકો જેને ધૃતિ કહે છે, તે ધર્મભૂમિકાનું કારણભૂત ‘અભય’ તેને ભગવાન આપે છે. કારણ અરિહંત ભગવંતો ગુણના પ્રકર્ષને પ્રાપ્ત થયેલા હોય છે, અચિન્ત્ય શક્તિથી યુક્ત હોય છે તથા સર્વથા પરાર્થ-પરોપકાર કરવામાં રક્ત હોય છે.

ચક્ષુદયાણં=ચક્ષુને આપનારા: તત્ત્વબોધના કારણભૂત વિશિષ્ટ

x મનુષ્યને મનુષ્યથી ભય તે ઇહલોકભય, તિર્યચાદિથી ભય તે પરલોક ભય, ચોરી લૂંટફાટાદિનો ભય તે આદાનભય, આગ જળ પ્રલયાદિનો ભય તે અકસ્માત ભય, કુટુંબાદિની આજીવિકાના નિર્વાહનો ભય તે આજીવિકાભય, આયુષ્યપૂર્ણ થવાનો ભય તે મરણ ભય અને યશ કીર્તિ ચાલી જવાનો ભય તે અસ્લાધાભય-અપયશભય.

આત્મધર્મને ચક્ષુ કહેવાય છે. બીજાઓ તેને ‘શ્રદ્ધા’ કહે છે. ચક્ષુ વિહીનને જેમ વસ્તુતત્ત્વનું દર્શન થતું નથી. તેમ શ્રદ્ધારૂપી ચક્ષુથી રહિતને પણ કલ્યાણકર વસ્તુ-તત્ત્વનું દર્શન થતું નથી. આ શ્રદ્ધા ધર્મકલ્પવૃક્ષના અવન્ધ્ય-બીજભૂત છે અને તે ભગવાનથી જ પ્રાપ્ત થાય છે માટે ભગવાન તેના આપનાર છે.

મગ્ગદયાણં=માર્ગને આપનારા: વિશિષ્ટ ગુણુસ્થાનકની પ્રાપ્તિ કરાવનાર સ્વાભાવિક ક્ષયોપશમવિશેષને માર્ગ કહેવાય છે. બીજાઓ તેને ‘સુખા’ કહે છે. આ ‘સુખા’-વિશિષ્ટ ગુણુસ્થાનકની પ્રાપ્તિ કરાવનાર ક્ષયોપશમવિશેષ, ભગવાનથી જ પ્રાપ્ત થાય છે, તેથી ભગવાન માર્ગના આપનાર છે.

સરણદયાણં=શરણુને આપનારા: ભયથી પીડિતને રક્ષણ આપવું તે શરણુ કહેવાય છે. બીજાઓ તેને ‘વિવિદિષા’ કહે છે. સંસારકાંતારમાં પડેલા અને અતિપ્રબળ રાગાદિથી પીડિત થયેલા પ્રાણીઓને ‘વિવિદિષા’-તત્ત્વચિન્તારૂપ અધ્યવસાય સમાશ્વાસકલ્પ-આશ્વાસન તુલ્ય છે. તત્ત્વ-ચિન્તારૂપ અધ્યવસાયથી તત્ત્વવિષયક શુશ્રૂષા, ગ્રહણ, ધારણ, વિજ્ઞાન, ઉહાપોહ અને તત્ત્વાભિનિવેશાદિ પ્રજ્ઞા-બુદ્ધિના ગુણો પ્રાપ્ત થાય છે. તત્ત્વચિન્તારૂપ અધ્યવસાય વિનાના તે ગુણો સત્ય હોતા નથી. કિન્તુ મિથ્યા-આભાસ માત્ર હોય છે. સ્વાર્થ સાધવામાં અસમર્થ હોય છે. તત્ત્વચિન્તારૂપ શરણુ ભગવાનથી પ્રાપ્ત થાય છે, માટે ભગવાન શરણુને આપનાર છે.

બોદ્ધિદયાણં=બોધિને આપનારા: બોધિ-જ્ઞાનપ્રણીત ધર્મની પ્રાપ્તિ. તેને સમ્યગ્દર્શન કહેવાય છે. અપૂર્વકરણરૂપી અધ્યવસાયદ્વારા રાગદ્રેષની તીવ્ર ગાંઠ લેદાવાથી તે પ્રાપ્ત થાય છે. પ્રશમ, સંવેગ, નિવેદ, અનુકમ્પા અને આસ્તિક્ય તેનાં લક્ષણ છે. બીજાઓ તેને 'વિજ્ઞપ્તિ' કહે છે. તે 'વિજ્ઞપ્તિ' લગવાનથી પ્રાપ્ત થાય છે, માટે લગવાન બોધિને આપનારા છે.

આ પાંચે અપુનર્જન્ધક-તીવ્રભાવે પાપ નહિ કરનાર આત્માને હોય છે. પુનર્જન્ધકને તે યથોચિત હોતાં નથી. ઉત્તર ઉત્તર પૂર્વ પૂર્વનાં ક્ષણભૂત છે. અભય-ધૃતિનું ફલ ચક્ષુ-શ્રદ્ધા છે. ચક્ષુ-શ્રદ્ધાનું ક્ષણ માર્ગ-સુખા છે. માર્ગ-સુખાનું ક્ષણ શરણુ-વિવિદિષા છે. શરણુ-વિવિદિષાનું ક્ષણ બોધિ-વિજ્ઞપ્તિ છે. એ પાંચેને લગવાન આપે છે. કારણ કે લગવાન ગુણપ્રકર્ષવાન, અચિન્ત્ય શક્તિમાન તથા સર્વથા પરાર્થરસિક છે.

હવે સ્તોતવ્ય સમ્પદાની વિશેષ ઉપયોગ સમ્પદા કહે છે. ધમ્મદયાણં=ધર્મને દેનારા: ધર્મ શબ્દથી અહીં ચારિત્રધર્મ લેવાનો છે. તે બે પ્રકારનો છે. સર્વવિરતિરૂપ યતિધર્મ અને દેશવિરતિરૂપ શ્રાવકધર્મ. એ બંને પ્રકારનો ધર્મ લગવાનથી જ પ્રાપ્ત થાય છે. ધર્મપ્રાપ્તિમાં બીજાં પણ કારણો છે. કિન્તુ પ્રધાન કારણ લગવાન જ છે. લગવાનના અભાવે બીજા બધા કારણો સ્વકાર્ય સાધવા માટે સમર્થ નથી અથવા ધર્મપ્રાપ્તિના સર્વ હેતુઓના ઉત્પાદક લગવાન છે, તેથી પણ લગવાન પ્રધાન-હેતુ છે.

ધમ્મદેસયાણં=ધર્મનો ઉપદેશ કરનારા: પ્રસ્તુત ધર્મને યોગ્યતા મુજબ અવન્ધ્યપણે ઉપદેશનારા. જેમકે:- સળગતા ધરના મધ્ય ભાગ સમાન આ સંસાર છે, શરીરાદિ દુઃખોનું નિવાસસ્થાન છે, વિદ્વાન આત્માઓએ આ સંસારમાં પ્રમાદ કરવો યોગ્ય નથી, આ મનુષ્ય અવસ્થા અતિ-દુર્લભ છે, એમાં પરલોકનું હિત સાધવું એજ પ્રધાન છે-ખીજું બધું વિનશ્વર છે, વિષયો પરિણામે કડવા અને દાઙણ વિપાકને દેવાવાળા છે, સંયોગો વિયોગના અંતવાળા છે, આયુષ્ય અવિજ્ઞાત અને પડવાની તૈયારીવાળું છે. તેથી આ સંસાર રૂપી આગને ઓલવવા માટે યત્ન કરવો એ જ યોગ્ય છે. સિદ્ધાન્તની વાસનાથી પ્રધાન એવો ધર્મરૂપી મેઘજ તેને ઓલવી શકે તેમ છે, એ કારણે સિદ્ધાન્તનો સ્વીકાર કરવો જોઈએ, સિદ્ધાન્તના જ્ઞાતાઓની સમ્યક્ પ્રકારે શુશ્રૂષા કરવી જોઈએ, દુર્જન પુરુષોની સોળત છોડવી જોઈએ, આજ્ઞા પ્રધાન બનવું જોઈએ, પ્રણિધાન-ચિત્તની એકાગ્રતાને આદરવી જોઈએ, સાધુસેવાવડે ધર્મરૂપી શરીરને પુષ્ટ કરવું જોઈએ, સર્વત્ર વિધિપૂર્વક પ્રવર્તવું જોઈએ, અવિરૂદ્ધ યોગોમાં યત્ન કરવો જોઈએ, વિસ્રોતસિકા-ચિત્તની વિપરીત ગતિને ઓળખવી જોઈએ અને રોકવી જોઈએ. એ રીતે કરવાથી સોપકમ કર્મનો નાશ થાય છે તથા નિરૂપકમ કર્મના અનુબન્ધનો વિચ્છેદ થાય છે.

ધમ્મનાયગાણં=ધર્મના નાયક : અધિકૃત ચારિત્રધર્મના સ્વામી: (૧) વિધિપૂર્વક પ્રાપ્ત કરવાથી, અતિચાર-

રહિત પાલન કરવાથી તથા યોગ્યને ઉચિત રીતે દાન કરવાથી ભગવાન ધર્મને વશ કરનારા છે. (૨) સર્વોત્કૃષ્ટ ક્ષાયિકભાવે પ્રાપ્તકરનાર હોવાથી ધર્મના ઉત્કર્ષને પ્રાપ્ત કરનારા છે. (૩) ધર્મનું સર્વોત્કૃષ્ટ ફળ જે તીર્થકરપદ, તેને ભોગવનાર હોવાથી પ્રકૃષ્ટ ફળના ભોક્તા છે. (૪) અવન્ધ્ય પુણ્યબીજના યોગે વ્યાઘાતરહિતપણે ધર્મને પ્રાપ્ત થયેલા છે. એ ચાર કારણોના યોગે ભગવાન ધર્મના નાયક છે. ધર્મને વશ કરવાથી,^૧ તેના ઉત્કર્ષને પ્રાપ્ત કરવાથી,^૨ ઉત્કૃષ્ટ ફળનો ભોગવટો કરવાથી તથા વ્યાઘાતરહિતપણે અનુભવવાથી^૩ ભગવાન ધર્મના સ્વામી છે.

‘ધમ્મસારહોણ’=ધર્મના સારથિને—પ્રસ્તુત ધર્મનું સ્વપર અપેક્ષાએ સમ્યક્-પ્રવર્તન, સમ્યક્ પાલન, અને સમ્યગ્દમન કરનાર હોવાથી ભગવાન ધર્મના સારથિ છે.

‘ધમ્મવરચાઉરંતચક્કવટ્ટીણ’=ધર્મવરચાતુરંત ચક્રવર્તીને: ધર્મ, અધિકૃત ચારિત્ર ધર્મ એજ છે વર-પ્રધાન ચતુરન્ત-ચક્ર, તેને ધારણ કરનારા: ચારિત્રધર્મ એ ઉભય લોકમાં ઉપકારક હોવાથી ચક્રવર્તીના ચક્રની અપેક્ષાએ તથા ત્રિકોટિ-આદિ, મધ્ય અને અન્ત અથવા કષ, છેદ અને તાપવડે પરિશુદ્ધ નિર્દોષ હોવાથી, કપિલાદિપ્રણીત ધર્મચક્રની અપેક્ષાએ પ્રધાન-શ્રેષ્ઠ છે તથા નરક, તિર્યચ, મનુષ્ય અને દેવ લક્ષણ ચાર ગતિઓનો અંતકરનાર

૧ અપુનર્બન્ધકપણે. ૨ અતિચારરહિતપણે. ૩ અનિવર્તકપણે—ફલપ્રાપ્તિપર્યંત અનુપરમપણે-નહિઅટકવાપણે.

છે. અથવા દાન, શીલ, તપ અને ભાવરૂપ ચાર ધર્મો-
વડે ભવનો અન્તકરનાર છે માટે ધર્મવરચાતુરંત-
ચક્ર કહેવાય છે. ચક્રની જેમ ધર્મચક્ર પણ મિથ્યા-
ત્વાદિ ભાવશત્રુઓનો નાશ કરે છે. દાનાદિ ચાર
પ્રકારના ધર્મના અભ્યાસથી આગ્રહ-મૂર્છા, મમતા, લોભ
આદિનો છેદ મહાત્મા પુરૂષોને સ્વાનુભવ સિદ્ધ છે.

હવે બે પદો વડે સ્તોતવ્ય સમ્પદાની સકારણ સ્વરૂપ-
સમ્પદા કહે છે.

અપ્પહિહ્યવરનાણદંસણધરાણં=અપ્રતિહત વર જ્ઞાન અને દર્શનને
ધારણ કરનારને : અપ્રતિહત-સર્વત્ર અસ્ખલિત, વર-
ક્ષાયિક, જ્ઞાન-વિશેષઅવબોધ, દર્શન-સામાન્યઅવબોધ,
તેને ધારણ કરનારા. સર્વ પ્રકારના આવરણો દૂર થવાથી
આત્માનો સ્વભાવ, જે સર્વ વસ્તુને જાણવા તથા
જોવાનો છે, તે પ્રગટ થાય છે. પ્રથમ જ્ઞાન અને
પછી દર્શન ગ્રહણ કરવાનું કારણ એ છે કે કેવલજ્ઞાનાદિ
સર્વ લગ્નિધ્યો સાકારોપયોગ-જ્ઞાનોપયોગથી યુક્ત
આત્માને જ પ્રગટ થાય છે કિન્તુ દર્શનોપયોગથી
યુક્તને થતી નથી.

વિયદ્વૃદ્ધુમાણં=આદ્યું ગયું છે છદ્મસ્થપણું જેમને:
આવૃત્ત-નિવૃત્ત થઈ છે, છદ્મ-આત્મસ્વરૂપને આવરનાર
જ્ઞાનાવરણાદિ ઘાતિકર્મ અને તેના ઍધનની યોગ્યતા
જેમની. કેટલાકે પરમપદને પામેલા અને જ્ઞાની એવા
પણ ધર્મતીર્થના કરનારને તીર્થની ગ્લાનિ-વિનાશ થતો

અટકાવવા માટે ફરીવાર જન્મ ધારણ કરનારા માને છે, તે અસત્ય છે. મોહરહિત હોય તો તેમને જન્મ દેવાનું પ્રયોજન નથી અને મોહસહિત હોય તેને પણ મુક્તિની પ્રાપ્તિ માનવી એતો પ્રલાપ માત્ર છે.

હવે ચાર પદો વડે આત્મ-તુલ્ય-પર-ફલ-કર્તૃત્વ અથવા નિજ-સમ ફલદ સંપદા કહે છે:—

જિજ્ઞાણં જાવયાણં=જિનોને, જીતાવનારાઓને : રાગાદિ દોષોને જીતનારા હોવાથી જિનઃ રાગાદિ દોષોનું અસ્તિત્વજ નથી એમ ન કહેવું. પ્રત્યેક પ્રાણીને રાગાદિ દોષો સ્વાનુભવ સિદ્ધ છે. એ અનુભવ બ્રાન્ત છે એમ પણ ન કહેવું. રાગાદિના અનુભવને બ્રાન્ત માનવાથી સુખ દુઃખાદિના અનુભવને પણ બ્રાન્ત માનવો પડશે અને તે કોઈને પણ ઇષ્ટ નથી. રાગાદિ દોષોને સ્વયં જીતનારા છે તેમ સદુપદેશાદિવડે ભગવાન અન્યને જીતાવનારા પણ છે.

તિજ્ઞાણં તારયાણં=તરેલાને, તારનારાઓને : સમ્યગ્જ્ઞાન, દર્શન ચારિત્રરૂપ નાવવડે ભવસમુદ્રને તરી ગયેલા અને બીજાઓને પણ તારનારા ભગવાન છે. તરેલાઓને સંસારમાં ફરી આવવાનું નથી. જેઓ સંસારમાં ફરી આવે છે, તેઓ તરેલા પણ નથી.

બુદ્ધાણં બોદયાણં=બોધ પામેલાને, બોધ પમાડનારાઓને : અજ્ઞાનનિદ્રામાં પ્રસુપ્ત જગતને વિષે પારકાના ઉપદેશ વિના જીવાજીવાદિ રૂપ તત્ત્વને સ્વસંવિદિત જ્ઞાનવડે બાણનારા અને બીજાઓને પણ બોધ પમાડનારા

લગવાન છે. અસ્વસંવિદિત જ્ઞાનવડે પદાર્થોને જાણી શકાતા નથી. જે દીપક પોતાને દેખાડતો નથી, તે દીપક બાહ્ય પદાર્થોને કેવી રીતે દેખાડવાનો ? તેમ જે જ્ઞાન પોતાને જાણતું નથી, તે જ્ઞાન અન્ય પદાર્થને કેાઈ પણ રીતે જણાવી શકે નહિ.

મુક્તાણં મોયગાણં=મુક્તોને, મુકાવનારાઓને: ચાર ગતિમાં વિચિત્ર પ્રકારના વિપાકને આપનાર કર્મના બન્ધનથી મુક્ત થયેલા હોવાથી લગવાન મુક્ત-કૃતકૃત્ય-નિષ્ઠિતાર્થ છે. ઈતરોની માન્યતા મુજબ જગત્કર્તામાં હીન થઈ જવારૂપ નિષ્ઠિતાર્થતા ઘટતી નથી. જે જગતને કરે છે, તે કૃતકૃત્ય જ નથી. હીનાધિક કરવામાં રાગદ્રેષ્ણો પ્રસંગ છે અથવા અન્યનો અન્યમાં લય થવાથી બેમાંથી એકના અભાવનો પ્રસંગ આવે છે, માટે તેમ માનવું એ અસંગત છે.

હવે ત્રણ આલાપકો વડે અનુક્રમે લગવ્ધનનો પ્રધાન ગુણ, અક્ષય સ્થિતિ અને ઉત્કૃષ્ટ ફલને ખતાવનાર નવમી પ્રધાનગુણાપરિક્ષય પ્રધાનફલાવાપ્ત્યભય અથવા ‘મોક્ષ’ નામની નવમી સંપદા કહે છે.

સવ્વન્નૂણં સવ્વદરિસીણં=સર્વજ્ઞને, સર્વદર્શીને: નિરાવરણ હોવાથી સર્વ વસ્તુને જાણનારા તથા સર્વ વસ્તુને જોનારા: બુદ્ધિ રૂપી કરણ વિના આત્મા, ફલનો સાધક-જાણવાની ક્રિયાનો સાધક કેવી રીતે બની શકે ? એમ ન કહેવું. હુશિયાર તરનારો જેમ નાવ વિના પણ તરવાની ક્રિયા

કરી શકે છે, તેમ બુદ્ધિ રૂપ કરણ વિના પણ આત્મા
જાણવાનું કાર્ય કરી શકે છે.+

‘સિવમયલમરુઅમણંતમક્ષયમબ્બાહમપુનરાવિત્તિસિદ્ધિ-
ગણનામધેયં ઠાણં સંપત્તાણં ।’ શિવ, અચ્છદા, અરૂઢ, અનંત,
અક્ષય, અવ્યાબાધ અને અપુનરાવૃત્તિ એવા સિદ્ધિ
ગતિ નામના સ્થાનને પામેલા : શિવ-સર્વ ઉપદ્રવ

+ અથવા જ્ઞાનનો વિષય વિશેષ છે. દર્શનનો વિષય સામાન્ય
છે. સર્વથા સર્વદર્શી ભગવાન સર્વ વિષયને જાણનાર કેવી રીતે કહે-
વાય ? જે સમયે વિશેષને જાણે છે, તે સમયે સામાન્યને અને જે
સમયે સામાન્યને જાણે છે, તે સમયે વિશેષને કેવી રીતે જાણી શકે ?
એમ પણ ન કહેવું. સામાન્ય અને વિશેષ, એ સર્વથા ભિન્ન પદાર્થ
નથી કિન્તુ એક જ પદાર્થ સમપણે જણાય છે ત્યારે તે સામાન્ય
શબ્દથી અને વિષમપણે જણાય છે ત્યારે વિશેષ શબ્દથી કહેવાય છે.
તેથી જ્ઞાન વખતે પણ સર્વ પદાર્થો વિષય તરીકે હોય છે અને દર્શન
વખતે પણ હોય છે. જ્ઞાન વડે વિષમતાધર્મવિશિષ્ટ પદાર્થો જણાય
છે પણ સમતાધર્મવિશિષ્ટ પદાર્થો જણાતા નથી. દર્શન વડે સમતા ધર્મ-
વિશિષ્ટ પદાર્થો જણાય છે કિન્તુ વિષમતાધર્મવિશિષ્ટ પદાર્થો જણાતા
નથી. એટલે જ્ઞાનથી પદાર્થોનો સામાન્ય ધર્મ અને દર્શનથી પદાર્થોનો
વિશેષ ધર્મ ગ્રહણ થતો નથી.

જ્ઞાન દર્શન વડે ઉભયધર્મનું અગ્રહણ થાય છે, તેથી તે
બેને સર્વ અર્થનું ગ્રહણ કરનાર કેમ મનાય ? એમ પણ ન
કહેવું. ધર્મ અને ધર્મીનો સર્વથા ભેદ સ્વીકાર્યો નથી. જ્ઞાન વડે
સામાન્ય ધર્મની ગૌણતાએ અને વિશેષધર્મની મુખ્યતાએ પદાર્થોનું
ગ્રહણ થાય છે. દર્શન વડે વિશેષધર્મની ગૌણતાએ અને સામાન્ય
ધર્મની મુખ્યતાએ પદાર્થોનું ગ્રહણ થાય છે. તેથી જ્ઞાન દર્શનની
સર્વાર્થવિષયતા અવ્યાહત છે.

રહિત, અચલ-સ્વાભાવિક અને પ્રાયોજિક ચલનક્રિયા રહિત, અરૂઢ-વ્યાધિ વેદના રહિત. કારણ કે વ્યાધિ અને વેદનાના કારણભૂત શરીર અને મન ત્યાં નથી, અનન્ત-અનન્ત જ્ઞાન વિષય સહિત, અક્ષય-વિનાશના કારણથી રહિત, અવ્યાબાધ-કર્મજન્ય વ્યાબાધાઓ રહિત, અપુનરાવૃત્તિ-સંસારમાં ફરીવાર આવવાનું નથી એવું, સિદ્ધિ ગતિનામધેય-જેમાં જીવો સિદ્ધ-નિષ્ઠિતાર્થ થાય છે તે લોકાન્ત ક્ષેત્ર લક્ષણ સિદ્ધિ અને જવા યોગ્ય સ્થાન હોવાથી ગતિ-તેને પ્રાપ્ત થયેલા. શિવાચલાદિ વિશેષણો નિશ્ચયથી મુક્તાત્માને લાગુ પડે છે પણ બ્યવહારથી સ્થાન અને સ્થાનિનો અલેદ માનીને સિદ્ધિ ક્ષેત્રને પણ લાગુ પડે છે. એવા પ્રકારના સ્થાનને સમ્પ્રાપ્ત-અશોષ કર્મથી રહિત બનીને પ્રાપ્ત થયેલા-સ્વસ્વરૂપમાં સ્થિર થયેલા.x

આ પ્રકારના જિનેશ્વરો, એ જ પ્રેક્ષાવંત પુરૂષોને નમસ્કાર કરવા યોગ્ય છે, એ જણાવવા તથા આદિ અને અંતમાં કરેલો નમસ્કાર મધ્યમાં પણ વ્યાપિ છે, એ દર્શાવવા અને લયને જીતનારા પણ તેઓ જ છે કિન્તુ બીજા નથી, એ વાતનું સમર્થન કરવા ઉપસંહાર કરતાં કહે છે કે—

નમો જિણાણં જિઅમયાણં=જિનોને તથા લયોને જીતનારાઓને નમસ્કાર થાઓ. અહીં પુનરૂક્તિ દોષની શંકા

x આ પ્રકારની પ્રાપ્તિ વિભુ-સર્વવ્યાપક આત્માને સંભવતી નથી. સર્વગત આત્મા સદા એક સ્વભાવવાળો હોય છે અને એક જ સ્વરૂપે અવસ્થાન કરે છે. ક્ષેત્રથી અસર્વગત પરિણામી આત્માને જ સિદ્ધિક્ષેત્રની પ્રાપ્તિ સંભવે છે. એ કારણે 'ક્રપ પ્રમાણુ આત્મા છે.' એ જાતિનું વચન એ જ સુસ્થિત છે. બીજાં અજિનપ્રણીત વચને અપ્રમાણુ છે.

નહિ કરવી. સ્વાધ્યાય, ધ્યાન, તપ, ઔષધ, ઉપદેશ, સ્તુતિ, દાન અને સન્નજનોના ગુણોનું ઉત્કૃષ્ટિત એટલી વસ્તુઓમાં શાસ્ત્રકાર મહર્ષિઓએ પુનરૂક્તિને દોષ તરીકે ગણાવેલ નથી. કિન્તુ ગુણ રૂપ માનેલી છે. અહીં સ્તુતિનો વિષય છે તેથી દોષની આશંકા અયુક્ત છે.

આ નવ સમ્પદાઓથી યુક્ત પાઠને પ્રણિપાતદંડક કહે છે. કારણ કે—એ પાઠ કહ્યા પછી તુરત જ પ્રણિપાત કરવાનો હોય છે. અથવા તેને શકસ્તવ પણ કહે છે: કારણ કે શ્રી જિનેશ્વરોના જન્માદિ કલ્યાણકોને વિષે તીર્થની પ્રવૃત્તિ પહેલાં પણ આ સ્તવવડે શકુ-સૌધર્મેન્દ્ર પોતાના વિમાનમાં રહીને ભગવાનની અતિ ભાવથી સ્તુતિ કરે છે. આ સ્તુતિ ભાવ અરિહંતને ઉદ્દેશીને છે, તો પણ ભાવ અરિહંતનું અધ્યારોપણ કરીને સ્થાપના અરિહંતની સન્મુખ કહેવામાં કોઈ પણ જાતનો દોષ નથી.

પ્રણિપાતદંડક કહી રહ્યા બાદ અતીત, અનાગત અને વર્તમાન, એમ ત્રણે કાળના જિનેશ્વરોને વન્દન કરવા માટે નીચેની ગાથા પણ કહેવામાં આવે છે.

‘જે અ અહ્યા સિદ્ધા, જે અ મવિસ્સંતિ ણાગણ કાલે ।
સંપદ ય વટ્ટમાણા, સવ્વે તિવિહેણ વંદામિ ॥ ૧ ॥’

જે અતીત કાલમાં સિદ્ધ થઈ ગયા, જે અનાગત કાળમાં સિદ્ધ થશે અને જે સાંપ્રતકાળમાં વર્તે છે, તે સર્વેને ત્રિવિધે-ત્રણે પ્રકારે, (મનથી ધ્યાન કરવા વડે, વચનથી સ્તુતિ કરવા વડે અને કાયાથી વન્દન કરવા વડે) હું વન્દન કરું છું.*

* આ ગાથાને શ્રી દેવવન્દન ભાષ્યમાં દ્રવ્ય જિનની સ્તુતિ તરીકે પણ જણાવી છે.

પ્રકરણ-પચીસમું.

સ્થાપના અરિહંતની ભક્તિ.

‘અરિહંતચેદ્યાણં કરેમિ કાઝસ્સગ્ગં-વંદણવત્તિયાણ પૂઅણ-
વત્તિયાણ સક્કારવત્તિયાણ સમ્માણવત્તિયાણ બોદિલાભવત્તિયાણ
નિરુવસગ્ગવત્તિયાણ, સદ્ધાણ મેહાણ ધીરૂણ ધારણાણ અણુપ્પે-
હાણ વડ્ઢમાણીણ ઠામિ કાઝસ્સગ્ગં ।’

પ્રણિપાત દંડક સૂત્ર કહ્યા બાદ ઉભા થઇને સ્થાપના
અરિહંતની ભક્તિ માટે જિન મુદ્રા વડે ‘અરિહંત ચેદ્યાણું’
ઇત્યાદિ સૂત્રને કહેવાનું હોય છે.

અરિહંતચેદ્યાણં=પૂર્વેક્ષિત સ્વરૂપવાળા ભાવ અરિહં-
તોના પ્રતિમા લક્ષણુ ચૈત્યોને, ચિત્ત એટલે અન્તઃકરણુ તેના
ભાવ અથવા ક્રિયા, તેને ચૈત્ય કહેવાય છે. ચૈત્ય ઘણું
હોવાથી બહુવચનમાં મૂક્યું છે. અરિહંતોની પ્રતિમા પ્રશસ્ત
સમાધિવાલા ચિત્તને ઉત્પન્ન કરે છે અથવા અરિહંતોની
પ્રતિમાથી ચિત્તમાં પ્રશસ્ત સમાધિ ઉત્પન્ન થાય છે એટલા
માટે તેને ચૈત્યો કહેવાય છે. ચૈત્યોને રહેવાના સ્થાનને પણ
ચૈત્ય (જિનગૃહ-જિનમંદિર) કહેવાય છે. કારણુ કે તે પણ
પ્રશસ્ત સમાધિવાળા ચિત્તને ઉત્પન્ન કરે છે, તેને વન્દનાદિ
કરવા માટે.

કરેમિ કાઝસ્સગ્ગં=કાયોત્સર્ગ કરું છું-કાયાનો ઉત્સર્ગ
એટલે ત્યાગ. કાયાથી એક સ્થાને સ્થિર રહેવા રૂપ, વચનથી
મૌન ધારણુ કરવા રૂપ અને મનથી શુભ ધ્યાન કરવા રૂપ.

ક્રિયાને છેડીને અન્ય ક્રિયાનો (શ્વાસોશ્વાસ લેવા મુકવાદિ સૂક્ષ્મક્રિયાઓની છૂટ રાખીને) પરિહાર-ત્યાગ કરવો તે.

વંદનવત્તિયાપ=વન્દનનિમિત્તે-વન્દન એટલે મન વચ્ચે કાયાની પ્રશસ્તિ પ્રવૃત્તિ-કાચોત્સર્ગથી જ મને વન્દનનું ફળ કેવી રીતે મળે ? એ માટે-એમ સર્વત્ર સમજી લેવું.

પૂજનવત્તિયાપ=પૂજન નિમિત્તે-પૂજન એટલે સુગંધી પુષ્પોની માલા ઇત્યાદિથી અભ્યર્ચન.*

સત્કારવત્તિયાપ=સત્કાર નિમિત્તે: સત્કાર એટલે પ્રવર વસ્ત્ર અલંકારાદિવડે અભ્યર્ચન.†

સમ્માનવત્તિયાપ=સમ્માન નિમિત્તે: સમ્માન એટલે સ્તુતિ આદિવડે ગુણોન્નતિ કરવી, અથવા માનસિક પ્રીતિ વિશેષ.

હવે વન્દનાદિ શા માટે ? તે કહે છે.

બોહિલાભવત્તિયાપ=બોધિલાભ નિમિત્તે: બોધિ એટલે શ્રી અરિહંત પ્રણીત ધર્મની ભાવથી પ્રાપ્તિ.

* સાધુ અને શ્રાવક શ્રી જિનેશ્વરનાં ચૈત્યોને યથાયોગ્ય વન્દના નિરન્તર કરેજ છે. તોપણ અધિક અધિક કરવાનો ભાવ પ્રદર્શિત કરવા માટે કાચોત્સર્ગ દ્વારા પ્રાર્થના કરવી, તે પણ વ્યાજબી છે. એ રીતે ભક્તિનો અતિશય પ્રગટ થવા દ્વારા અધિક કર્મનિર્જરા સધાય છે.

૧ પૂજન અને સત્કારની પ્રાર્થના સાધુ માટે અનુચિત છે, એમ ન કહેવું. સાધુને દ્રવ્યસ્તવનો નિષેધ કેવળ ‘કરવા’ માટે છે કિન્તુ ‘કરાવવા’ અને ‘અનુમોદવા’ માટે નથી. જિનપૂજન કરવી જોઇએ લક્ષ્મીનો વ્યય કરવાનું એથી શુભતર કોઇ સ્થાન નથી, ઇત્યાદિ ઉપદેશ આપવા વડે ભગવાનની પૂજન અને સત્કાર કરાવવો તથા પૂજન અને સત્કાર થતો જોઇને અનુમોદન કરવું, એ સાધુ માટે કર્તવ્ય છે.

હવે બોધિલાલ શા માટે ? તે કહે છે.

નિરુવસગ્ગવત્તિયાપ=નિરૂપસર્ગ નિમિત્તો: નિરૂપસર્ગ
એટલે જન્માદિ ઉપસર્ગ રહિત સ્થાન-મોક્ષ.

શ્રદ્ધાદિથી રહિત આત્માને આ કાયોત્સર્ગ કરવા છતાં
અભિલાષિત અર્થની સિદ્ધિ માટે થતો નથી. માટે ‘સદ્ધાપ’
ઈત્યાદિ પદો કહે છે.

સદ્ધાપ, મેહાપ, ધીરૂપ, ધારણાપ, અણુપ્પેહાપ, વડ્ડમા-
ળીપ ઠામિ કાઉસ્સગ્ગ= વધતી એવી શ્રદ્ધા વડે, મેધા વડે,
ધૃતિવડે, ધારણાવડે અને અનુપ્રેક્ષાવડે હું કાયોત્સર્ગ કરું છું.
વધતી કિન્તુ અવસ્થિત નહિ. વધતી શ્રદ્ધા, વધતી મેધા,
વધતી ધૃતિ, વધતી ધારણા અને વધતી અનુપ્રેક્ષા.*

* સાધુ અને શ્રાવકને બોધિ લાભ હોય જ છે, તો પછી
તેની પ્રાર્થના કરવાની શી જરૂર ? બોધિલાલ હોવાથી મોક્ષ પણ
મળવાનો જ છે, તો પછી તેની અભિલાષા કરવાની પણ શી જરૂર ?
એ ભક્તિની શંકા નહિ કરવી. કિલ્લકર્મના ઉદયથી કલાચિત્ પ્રાપ્ત થયેલું
સમ્યક્ત્વ ચાલી પણ જાય અથવા જન્મોત્તરમાં તે ન પણ મળે,
એ કારણે તેની પ્રાર્થના કરવી ઉચિત છે. અપ્રાપ્તની પ્રાપ્તિ માટે
જ પ્રાર્થના હોય છે એમ નથી કિન્તુ પ્રાપ્ત થઈને ચાલી ગયેલું પણ
પ્રયત્નથી પ્રાપ્ય છે, માટે પ્રાર્થના કરવાની છે. અથવા ક્ષાયોપશમિક
સમ્યક્ત્વની અપેક્ષાએ ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ શીઘ્ર ફલસાધક છે, તેને માટે
પણ પ્રાર્થના કરવાની છે. નિરૂપસર્ગ-મોક્ષ પણ ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વને
આધીન છે. ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિનો ભાવ ટકાવી રાખવા માટે
મોક્ષની પ્રાર્થના પણ સાર્થક છે.

સદ્ગ્રાપ=શ્રદ્ધા વડે: મારી ઇચ્છાવડે કિન્તુ કેઈના બલાત્કારાદિથી નહિ.^૧

મેહાપ=મેધાવડે: સમજપૂર્વક કિન્તુ જડપણે નહિ.^૨

ઘોઈપ=ધૃતિવડે: મનની સ્થિરતાવડે કિન્તુ રાગાદિથી આકુલ થઈને નહિ.^૩

૧-શ્રદ્ધા-મિથ્યાત્વ મોહનીય કર્મના ક્ષયોપશમાદિથી જન્ય ચિત્તની નિજ અભિલાષા રૂપ એક પ્રકારની પ્રસન્નતા. આ શ્રદ્ધા જીવાદિ તાત્ત્વિક પદાર્થને અનુસરનારી, બ્રાંતિનો નાશ કરનારી તથા કર્મ ફળ, કર્મ સંબંધ અને કર્મના અસ્તિત્વની સમ્યક્ પ્રતીતિ કરાવનારી છે. શાસ્ત્રમાં એને ‘ઉદકપ્રસાદકમણિ’ની ઉપમા આપવામાં આવી છે. સરોવરમાં નાંખેલ ‘ઉદકપ્રસાદકમણિ’ જેમ પંકાદિ કાલુષ્યને દૂર કરી સ્વચ્છતાને પમાડે છે તેમ શ્રદ્ધામણિ પણ ચિત્તરૂપી સરોવરમાં રહેલ સંશય-વિપર્યયાદિ કાલુષ્યને દૂર કરી ભગવાન અરિહંતપ્રણીતમાર્ગ ઉપર સમ્યગ્ ભાવ ઉત્પન્ન કરે છે.

૨-મેધા-જ્ઞાનાવરણીય કર્મના ક્ષયોપશમથી ઉત્પન્ન થતો અન્ય-ગ્રહણ પટુપરિણામ-એક પ્રકારનો સદ્અન્યમાં પ્રવૃત્તિ કરાવનારો પરિણામ. પાપશ્રુતની અવજ્ઞા કરાવનારો તથા ગુરૂવિનયાદિ વિધિમાં જોડનારો ચિત્તનો ધર્મ. શાસ્ત્રમાં એને ‘આતુર-ઔષધાપ્તિ-ઉપાદેયતા’ની ઉપમા આપવામાં આવી છે. જેમ કોઈ બુદ્ધિમાન રોગીને ઉત્તમ ઔષધની પ્રાપ્તિ થાય અને તેના વિશિષ્ટ ફલનો અનુભવ થાય, ત્યારે અન્ય સર્વ વસ્તુને દૂર કરી તેના ઉપરજ તેને મહાન ઉપાદેય ભાવ અને ગ્રહણ કરવાનો આદર રહે છે, તેમ મેધાવી પુરૂષોને પોતાની મેધાના સામર્થ્યથી સદ્અન્યને વિષેજ અત્યંત ઉપાદેયભાવ અને ગ્રહણાદર રહે છે. પણ બીજા ઉપર રહેતો નથી. કારણ કે સદ્અન્યોને તેઓ ભાવૌષધરૂપ માને છે.

૩-ધૃતિ-મોહનીય કર્મના ક્ષયોપશમાદિથી ઉત્પન્ન થતી વિશિષ્ટ પ્રીતિ: અવન્ધ્ય કલ્યાણના કારણજૂત વસ્તુની પ્રાપ્તિના દૃષ્ટાંત વડે

વધુ નોંધ ૧૬૭ મા પાનામાં]

ધારણાપ= ધારણાવડે: અવિસ્મરણુ પૂર્વક કિન્તુ શૂન્ય-ચિત્તે નહિ.^૪

અણુપ્પેહાપ= અનુપ્રેક્ષાવડે: વિચારણા પૂર્વક કિન્તુ કેવળ પ્રવૃત્તિ માત્ર રૂપે નહિ.^૫

[૧૬૬ મા પાનાથી આગળની નોંધ.]

આ પ્રીતિ દીનતા અને ઉત્સુકતાથી રહિત તથા ધીર અને ગંભીર આશય રૂપ હોય છે. શાસ્ત્રમાં એને ‘દૌર્ગલ્યથી હણાયેલાને ચિન્તા-મણિની પ્રાપ્તિ’ની ઉપમા આપવામાં આવી છે. જેમ દૌર્ગલ્ય-દરિદ્રતાથી ઉપહત થયેલાને ચિન્તામણિરત્નની પ્રાપ્તિ થાય અને તેના ગુણુની માલૂમ પડે ત્યારે ‘ગતમિદાનીં દૌર્ગલ્યં’ ‘હવે દૌર્ગલ્ય ગયું’ એ જાતિની માનસિક ધૃતિ-સંતોષ ઉત્પન્ન થાય છે, તેમ જિનધર્મરૂપી ચિન્તામણિ રત્નની પ્રાપ્તિ થવાથી અને તેનો મહિમા માલૂમ પડવાથી ‘કં દ્વાનીં સંસારઃ’ હવે સંસાર કાણુ માત્ર છે? એ જાતિની દુઃખની ચિન્તાથી રહિત માનસિક લાગણી ઉત્પન્ન થાય છે.

૪-ધારણા-જ્ઞાનાવરણીય કર્મના ક્ષયોપશમથી ઉત્પન્ન થનારી, પ્રસ્તુત એક વસ્તુને વિષય કરનારી તથા અવિચ્યુતિ, સ્મૃતિ અને વાસના રૂપ ભેદવાળી ચિત્ત પરિણતિ : શાસ્ત્રમાં એને ‘સાચા મોતીની માલાને પરોવવા’ના દૃષ્ટાંતની સાથે સરખાવી છે. તેવા પ્રકારના ઉપયોગની દૃઢતાથી તથા યથાયોગ્ય અવિક્ષિપ્તપણે સ્થાનાદિ યોગમાં પ્રવૃત્ત થવાથી યોગ રૂપી ગુણુની માલા નિષ્પન્ન થાય છે.

૫-અનુપ્રેક્ષા-જ્ઞાનાવરણીય કર્મના ક્ષયોપશમથી ઉત્પન્ન થયેલો અનુભૂત અર્થના અભ્યાસનો એક પ્રકાર, પરમ સંવેગનો હેતુ, ઉત્તરોત્તર વિશેષ વિશેષ પ્રતીતિ કરાવનાર, કેવલજ્ઞાનની સમ્મુખ લઘજનારે ચિત્તનો ધર્મ. શાસ્ત્રમાં એને ‘રત્નશોધક અનલ’ની ઉપમા આપવામાં આવી છે. રત્નને પ્રાપ્ત થયેલો રત્નશોધક અનલ જેમ રત્નના મલને બાળી નાંખી શુદ્ધિ પેદા કરે છે, તેમ આત્મરત્નને પ્રાપ્ત થયેલો અનુપ્રેક્ષા રૂપી અનલ કર્મમલને બાળી નાંખી કૈવલ્યને પેદા કરે છે. કારણ કે તેનો તેવો સ્વભાવ જ છે.

આ શ્રદ્ધાદિ પાંચ ગુણો અપૂર્વકરણ નામની મહા-સમાધિના બીજ છે. તેના પરિપાક અને અતિશયથી અપૂર્વ-કરણની પ્રાપ્તિ થાય છે. કુતર્કોથી ઉત્પન્ન થતા મિથ્યા વિક-લ્પોને દૂર કરી શ્રવણ, પઠન, પ્રતિપત્તિ, ઇચ્છા અને પ્રવૃત્તિમાં ભેડાવું, એ એનો પરિપાક છે. તથા સ્થૈર્ય અને સિદ્ધિ પ્રાપ્ત કરવી, એ એનો અતિશય છે. શ્રદ્ધાદિ ગુણોના પરિ-પાક અને અતિશયથી પ્રધાનપરોપકારના હેતુભૂત અપૂર્વ-કરણ નામના ગુણસ્થાનકની પ્રાપ્તિ થાય છે.

લાલનો કમ પણ એ રીતે જ છે. શ્રદ્ધાથી મેધા, મેધાથી ધૃતિ, ધૃતિથી ધારણા અને ધારણાથી અનુપ્રેક્ષા તથા વૃદ્ધિનો કમ પણ એ રીતે જ છે. શ્રદ્ધાની વૃદ્ધિથી મેધાની વૃદ્ધિ, મેધાની વૃદ્ધિથી ધૃતિની વૃદ્ધિ, ધૃતિની વૃદ્ધિથી ધાર-ણાની વૃદ્ધિ અને ધારણાની વૃદ્ધિથી અનુપ્રેક્ષાની વૃદ્ધિ થાય છે.

પ્રકરણ—છઁવીસમું.

શ્રીજિન પૂજનથી ત્રણ ગુણની સિદ્ધિ.

૧ ગુણબહુમાન, ૨ કૃતજ્ઞતા અને ૩ વિનય.

૧ ગુણબહુમાન—શાસ્ત્રકાર મહર્ષિઓ ક્ષરમાવે છે કે—

‘ગુણબહુમાનિનો હિ જીવા બહુમાનદ્વારોપજાતાવન્ન્યપુણ્ય-
પ્રબન્ધસામર્થ્યાન્નિયમાદિદ્વાઽમુત્ર ચ શરચ્છશધરકરનિકરગૌરં
ગુણગ્રામમવશ્યમવાપ્નુવન્તિ, તદ્બહુમાનાશયસ્ય ચિન્તારત્ના-
વપ્યધિકશકિયુક્તત્વાત્ ।’

ગુણો પ્રત્યે બહુમાન ધારણ કરનારા છવો, એ બહુ-
માનદ્વારા ઉપાર્જન કરેલા અવન્ધ્ય પુણ્ય સમૂહના સામર્થ્યથી,
આલોક અને પરલોકમાં શરદ્ગતિના ચંદ્રકિરણના સમૂહ
જેવા ઉજ્જવળ ગુણ સમુદાયને અવશ્ય પ્રાપ્ત કરે છે. કારણ
કે ગુણ બહુમાનનો આશય—અધ્યવસાય ચિન્તામણિરત્ન કરતાં
પણ અધિક શક્તિથી યુક્ત છે.’

શ્રી જિનેશ્વરદેવનું પૂજન કરનારો શ્રી જિનેશ્વરદેવના
વીતરાગતાદિ અનંત ગુણોનું બહુમાન કરે છે. તેથી એ
બહુમાન દ્વારા તે અનંત પુણ્યને ઉપાર્જન કરે છે.

શ્રી ‘સિન્દૂરપ્રકર’ના કર્તા શ્રી સોમશુંદરસૂરીશ્વર-
જીએ ક્ષરમાવ્યું છે કે—

‘યઃ પુણ્યૈર્જિનમર્ચતિ સ્મિતસુરસ્ત્રોલોચનૈઃ સોઽર્ચ્યતે,
યસ્તં વંદત એકશસ્ત્રિજગતા સોઽહર્નિશં વન્ધતે ।
યસ્તં સ્તૌતિ પરત્ર વૃત્રદમનસ્તોમેન સ સ્તૂયતે,
યસ્તં ધ્યાયતિ ક્લૃપ્તકર્મનિધનઃ સ ધ્યાયતે યોગિભિઃ ॥૧૧॥’

‘ જે લવ્યાત્મા પુષ્પો વડે શ્રી જિનને પૂજે છે, તે સ્મિત વદનવાળી દેવાંગનાઓના લોચનો વડે પૂજાય છે. જે એક જ વાર શ્રી જિનને લાવપૂર્વક નમે છે, તે ત્રણે જગત વડે નિરંતર નમન કરાય છે. જે ગુણબહુમાનના લાવથી શ્રી જિનની આ લોકમાં સ્તુતિ કરે છે, તે પરલોકમાં ઇન્દ્રોના સમુદાય વડે સ્તુતિ કરાય છે. જે શ્રી જિનેશ્વરદેવનું મનથી ધ્યાન કરે છે, તે સમસ્ત કર્મનો અંત કરનારો બની યોગિપુરૂષો વડે પણ ધ્યાન કરાય છે. ’

ઉપરોક્ત કથનમાં જેઓને અતિશયોક્તિ લાગતી હોય અગર શ્રદ્ધા ન બેસતી હોય તેઓએ વિચારવું જોઈએ કે શ્રી જિનેશ્વરદેવો અનંતગુણના પુંજ છે. સર્વ ગુણોના પ્રકર્ષને પામેલા છે. અહિંસા, સત્ય, અસ્તેય, બ્રહ્મચર્ય, અપરિચ્છેદ, ક્ષમા, માર્દવ, આર્જવ, સંતોષ, શમ, સંવેગ, નિર્વેદ, અનુકંપા, આસ્તિક્ય, દાન, શીલ, તપ, લાવ, દર્શન, જ્ઞાન, ચારિત્ર, ધૈર્ય, સ્થૈર્ય, ગામ્ભીર્ય, દાક્ષિણ્ય, સૌજન્ય અને ઔદાર્ય આદિ સ્વપરોપકારક જેટલા ગુણો આ જગતમાં સંભવિત છે, તે સર્વ ગુણોનું પાલન શ્રી જિનેશ્વરદેવોએ સ્વયં કર્યું છે, અન્ય પાસે કરાવ્યું છે, અને તે ગુણોનું નિરંતર પાલન થતું રહે તેવા પ્રકારનું તીર્થ જગતમાં સ્થાપીને અન્તે અવ્યાબાધ પદને વરેલા છે. એમનાથી અધિક ગુણવાન આ જગતમાં બીજા કોઈ છે નહિ. એવા અનંતગુણી શ્રી જિનેશ્વરદેવના પૂજનનો અધ્યવસાય પણ અનંત ફળને આપનારો છે, તો પછી તે પૂજનની પ્રવૃત્તિ અને પ્રાપ્ત સામગ્રીનો પૂજન માટે સદુપયોગ, તેથી પણ અનંત લાભને આપનારો થાય, તેમાં આશ્ચર્ય જ શું ?

અહીં એટલું યાદ રાખવું જોઈએ કે શ્રી જિનેશ્વરદેવનું પૂજન લૌકિક લોભ લાલચથી કે સાંસારિક ઋદ્ધિ સમૃદ્ધિના હેતુથી ન હોવું જોઈએ. કિન્તુ કેવળ ગુણબહુમાનના આશયથી ગુણી બનવા માટે હોવું જોઈએ. ગુણ બહુમાનના આશય સિવાયની જિનપૂજને વિષક્રિયાદિ રૂપતુલ્ય ક્રિયાઓ કહેલી છે.

૨ કૃતજ્ઞતા—બીજા તરફથી આલોક સંબંધી કે પરલોક સંબંધી થોડો પણ ઉપકાર પોતાના ઉપર થયો હોય, તેને ન ભૂલવો, તે કૃતજ્ઞતા ગુણ છે. શ્રી જિનેશ્વરદેવો તરફથી જગતના તમામ જીવો ઉપર જે ઉપકાર થયો છે, તે વર્ણનાતીત છે. જગતમાં જન્મ આપનાર માતાપિતાનો ઉપકાર, આજીવિકાનું સાધન પૂરું પાડનાર સ્વામીનો ઉપકાર અને લૌકિકવિદ્યા શીખવનાર વિદ્યાગુરૂનો ઉપકાર વિગેરે દુષ્પ્રતિકાર મનાય છે અને તેમાં પણ સદ્ધર્મને પમાડનાર ધર્મગુરૂ-સદ્ગુરૂનો ઉપકાર અત્યંત દુષ્પ્રતિકાર મનાય છે. કોઈ પણ પ્રકારે તે ઉપકારનો બદલો વળી શકતો નથી. શ્રી જિનેશ્વરદેવોનો ઉપકાર તો તે તમામથી ચઢી જાય તેવો છે. માતા, પિતા, સ્વામી, કલાગુરૂ કે ધર્મગુરૂનો ઉપકાર તો તેમને આ જન્મમાં કે અન્યજન્મમાં ધર્મ પમાડવાનો સંયોગ મળે તો વળી શકે છે. કિન્તુ શ્રી જિનેશ્વરદેવના ઉપકારનો બદલો વાળવાનો કોઈ માર્ગજ નથી. કારણ કે તેઓ કૃતકૃત્ય થયેલા છે. વલી તેઓનો ઉપકાર લૌકિક સર્વ ઉપકારો કરતાં અનંત ગુણો મોટો છે. સદ્ધર્મ પમાડનાર ધર્મગુરૂના ઉપકાર કરતાં પણ તેમનો ઉપકાર પ્રધાન છે. શ્રી જિનેશ્વરદેવોએ કેવલ-જ્ઞાન પામીને ધર્મતીર્થની સ્થાપના ન કરી હોત તો ધર્મ-

ગુરુ પણ ઉપકાર કરવા અસમર્થ હતા—એ કારણે શ્રી જિનેશ્વરદેવો તો ગુરુના પણ ગુરુ છે, ત્રણે જગતમાં અજ્ઞાનરૂપી અંધકારને ટાળનારા છે, આંધળાને આંખ આપનાર ઉપકારી કરતાં પણ તેઓ મોટા ઉપકારી છે. ત્રણ જગતને શ્રુતરૂપી ચક્ષુનું દાન કરીને તેઓએ અનુપમ ઉપકાર કરેલો છે. મરતાને જીવન આપનાર કરતાં પણ તેઓ અનંત ગુણુ ઉપકારી છે. કારણ કે મરતાને જીવાડ્યા પછી પણ તેનું ફરીવાર મરવાનું અટકતું નથી. શ્રી જિનેશ્વરદેવોએ જગતના જીવોને કદી પણ મરવું ન પડે તેવો માર્ગ પ્રકાશ્યો છે. એ માર્ગનું આસેવન કરીને અનંતાનંત આત્માઓ જન્મ, જરા અને મરણની અનંત આપત્તિઓને તરી ગયા છે, તરી રહ્યા છે અને તરી જનારા છે. તેથી એમના સમાન બીજા કોઈ ઉપકારી નથી. ત્રિજગથશરણુ, ત્રિભુવનબાંધવ, અકારણવત્સલ, અસંકલ્પિત-કલ્પવૃક્ષ, અચિન્ત્યચિન્તારત્ન, કૃપાસિન્ધુ, સર્વજગદ્દિત-ચિન્તક, આન્તરિક્ષનદાતાર, મુક્તિપથપ્રદર્શક, ઘોરસંસાર-કૃપસમુદ્ધરણુ, લવાટવીસાર્થવાહ, લવોદધિનિર્યામક, મહા-ગોપ અને મહામાહુણાદિ અનંત ઉપમાઓથી અલંકૃત શ્રી જિનેશ્વરદેવોનો ઉપકાર અચિન્ત્ય છે. એ ઉપકારીના ઉપકાર તળે પ્રાણી માત્ર દબાયેલ છે. જ્ઞાન રૂપી ધન આપીને જગતના અનાદિકાળની લાવદરિદ્રતાને તેમણે ટાળી છે. અનંત કાળથી ભૂલાઈ ગયેલી જીવની અકૃત્રિમ-અખૂટ-આંતરિક લક્ષ્મી તેમણે દેખાડી છે અને લવ્ય જીવોને તેનું લાન કરાવ્યું છે. તેમણે ખતાવેલા માર્ગના આરાધનથી જીવને આ દુઃખમય સંસારમાં પણ સુખનો અનુભવ થાય છે. એવા અનુપમ ઉપકારીની પૂજા કરનારો આત્મા ઉપકારીના ઉપ-

કારને હૃદયમાં ધારણ કરી કૃતજ્ઞતા ગુણનું પાલન કરી, ધર્મ પ્રાપ્તિને લાયક બને છે.

૩ વિનય—‘ વિનીયતે અપનીયતે વિલીયતે વા અષ્ટ-
પ્રકારં કર્મ યેન સ વિનયઃ । ’ આઠ પ્રકારના કર્મ જેનાથી દૂર
થાય, નાશ પામે, તે શ્રી જૈનસિદ્ધાન્તાનુસાર વિનય કહેવાય
છે. તે વિનય સર્વ ગુણોનું મૂળ છે. વિનય રહિત આત્માનો
ધર્મ કે તપ પણ નિષ્ફળ માન્યો છે. વિનયથી જ્ઞાન પ્રાપ્ત
થાય છે જ્ઞાનથી દર્શન, દર્શનથી ચારિત્ર, ચારિત્રથી મોક્ષ
અને મોક્ષથી અવ્યાબાધ સુખની પ્રાપ્તિ થાય છે. એ વિનય
શાસ્ત્રોમાં પાંચ પ્રકારનો કહ્યો છે. જ્ઞાનવિનય, દર્શનવિનય,
ચારિત્રવિનય, તપવિનય અને ઉપચારવિનય. ઉપચારવિનય
બે પ્રકારનો છે. પ્રતિરૂપ ઉપચાર અને અનાશાતના રૂપ ઉપ-
ચાર. પ્રતિરૂપ ઉપચારના ત્રણ પ્રકાર છે. કાયિક, વાચિક અને
માનસિક. અનાશાતના ઉપચારના ચાર પ્રકાર છે. અનાશા-
તના (હીલનાનો ત્યાગ), ભક્તિ (બાહ્ય પ્રતિપત્તિ રૂપ),
બહુમાન (આન્તરિક ભાવપ્રતિબન્ધ રૂપ) અને પ્રશંસા
(સદ્ભૂત ગુણોના કીર્તન રૂપ)—શ્રી જિનેશ્વરદેવની પૂજામાં એ
પાંચે પ્રકારનો વિનય સચવાય છે અને એના ફળરૂપે
અપૂર્વ જ્ઞાન, અપૂર્વ દર્શન, અપૂર્વ ચારિત્ર અને અપૂર્વ તપ
આદિ ગુણોની પ્રાપ્તિ થાય છે.

પ્રકરણ—સત્તાવીસમું.

શ્રી જિનપૂજનના અભાવે ત્રણ પ્રગટ દોષ.

૧ ગુણનો અનાદર, ૨ કૃતધનતા અને ૩ અહંકાર

૧ ગુણનો અનાદર—શ્રી જિનેશ્વરદેવનું પૂજન નહિ

કરનાર આત્મા ગુણોનો અનાદર કરનારો થાય છે. ગુણ-
અહંમાનનો અધ્યવસાય જેમ અવન્ધ્ય પુણ્યબન્ધનું કારણ છે,
તેમ ગુણ અનાદરનો અધ્યવસાય ‘સાનુબન્ધ તીવ્ર અશુભકર્મ
બન્ધ’નો હેતુ છે. ૭૦ કોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણની દીર્ઘ
કર્મ સ્થિતિ ઉપાર્જન કરાવનાર કોઈ પણ અધ્યવસાય હોય તો તે
ગુણોનો અનાદર, આશાતના કે હીલના વિગેરેનો અધ્યવસાય છે.
હિંસાદિ પાપ આચરનારા તેવી દુષ્ટકર્મપ્રકૃતિઓને નથી બાંધતા કે
જેવી દુષ્ટકર્મપ્રકૃતિઓને ગુણોનો અનાદર આદિ કરનારા
બાંધે છે. શ્રી જિનપૂજન પ્રત્યેનો અરોચક ભાવ જીવને ગુણ અને
ગુણોનો અનાદર કરતા શીખવે છે અને એ અશુભ અભ્યાસ
જન્મ જન્માંતરમાં સાથે રહી જીવને દીર્ઘકાળપર્યંત સંસારમાં
પરિભ્રમણ કરાવનારો થાય છે. કહ્યું છે કે—

“જં અબ્મસેહ જીવો, ગુણં ચ દોસં ચ इत्थ जम्मंमि ।

તં પરલોપ પાવહ, અબ્માસેણં પુણો તેણં ॥ ૧ ॥”

‘જીવ આ જન્મમાં ગુણ અને દોષનો જેવો અભ્યાસ
પાડે છે, તે અભ્યાસવડે પરલોકમાં તેને જ પ્રાપ્ત કરે છે.’

આ જગતમાં છ પ્રકારના પુરૂષ છે. અધમતમ, અધમ,
વિમધ્યમ, મધ્યમ, ઉત્તમ અને ઉત્તમોત્તમ. આલોક અને

પરલોક એમ ઉભયલોકમાં અહિતકર કર્મને આચરનારા અધમતમ છે. આ લોકને હિતકર પણ પરલોકમાં અહિતકર કર્મને કરનારા અધમ છે. ઉભય લોકમાં ફલદાયક કર્મને કરનારા વિમધ્યમ છે. આ લોકના લોગે પણ પરલોકને સુધારનાર મધ્યમ છે. કેવળ મોક્ષને માટે જ ઉદમ કરનાર ઉત્તમ છે અને જેઓ કૃતકૃત્ય થઈ ગયા છતાં અન્ય ઉપર ઉપકાર કરે છે, તેઓ ઉત્તમોત્તમ અને પૂજ્યતમ છે. અન્યલોકોને પૂજનીય દેવેન્દ્રો, નરેન્દ્રો અને યોગીન્દ્રો પણ તેમને પૂજે છે. તેમની પૂજા પ્રત્યે અનાદર ધારણ કરનારો આત્મા મહામોહના ઉદયથી અસ્ત છે, એટલું જ નહિ કિન્તુ પોતાની જાતને દુર્ગતિના ગહન ગર્તામાં ધકેલી દેનારો બને છે.

૨ કૃતધ્નતા—શ્રી જિનપૂજનને નહિ આચરનારો આત્મા કૃતધ્ન બને છે અને શ્રી જિનેશ્વરદેવોએ કરેલા અનંત ઉપકારને હણનારો થાય છે. શાસ્ત્રોમાં મદિરાપાની, માંસલોભ, હિંસક, ચોર, વ્રતલંબક, વેશ્યાગામી, પરદારાવંપટ, ભગિની-લોગી આદિ પાપીઓની પ્રાયાશ્ચિત્ત દ્વારા શુદ્ધિ થાય છે એમ કહ્યું છે. કિન્તુ કૃતધ્ની-કરેલા ગુણનો ઘાત કરનાર, નહિ માનનાર અને અવગણના કરનાર પાપી આત્માની શુદ્ધિ માની નથી, અર્થાત્ પ્રાયાશ્ચિત્તને માટે પણ એને નાલાયક ગણ્યો છે. કૃતધ્ની આત્માના કર્મનો છૂટકારો કોઈ પણ રીતે થતો નથી. બીજા સર્વ પાપીઓનો ઉદ્ધાર અને નિસ્તાર થઈ શકે છે. કિન્તુ કૃતધ્નતાના પાપને આચરનારનો નિસ્તાર કે ઉદ્ધાર થઈ શકતો નથી. એ માટે સ્મૃતિઓમાં પણ કહ્યું છે કે—

“ બ્રહ્મણે ચ સુરાપે ચ, ચૌરે ભગ્નવતે તથા ।

નિષ્કૃતિર્વિહિતા સન્નિઃ, કૃતધ્ને નાસ્તિ નિષ્કૃતિઃ ॥૧૧॥ ”

‘પ્રહ્લંહત્યાનું, સુરાપાનનું, ચોરીનું તથા વ્રતભંગનું પ્રાયશ્ચિત્ત મહાપુરૂષોએ બતાવ્યું છે. કિન્તુ કૃતધ્નને માટે પ્રાયશ્ચિત્ત છે જ નહિ’ (૧)

શ્રી જિનેશ્વરદેવ એ સર્વશ્રેષ્ઠ ઉપકારી છે. તેથી તેમની પૂજામાં પ્રવર્તન નહિ કરનારો કૃતધ્ન બને છે અને પ્રાયશ્ચિત્ત માટે પણ નાલાયક થાય છે.

૩ અહંકાર—અહંકાર એ ભયંકર કોટિનો દુર્ગુણ છે. અહંકાર એ એક પ્રકારનો હૃદયનો ઉન્માદ છે. અહંકાર વડે કોડો ભવોએ પણ ન છૂટે તેવું નીચગોત્ર કર્મ જીવ ઉપાર્જન કરે છે. તેને પરિણામે પ્રત્યેક ભવમાં તેને નીચકુળાદિમાં ઉત્પન્ન થવું પડે છે. અહંકારી આત્મા અહંકારના યોગે જ્ઞાનીનો વિનય કરી શકતો નથી. વિનય વિના વિદ્યા કે જ્ઞાન મળતું નથી. જ્ઞાન વિના વિરતિ, સંવર કે તપની પ્રાપ્તિ થઈ શકતી નથી. અને તપ વિના નિર્જરા, કર્મક્ષય કે મોક્ષની પ્રાપ્તિ થતી નથી. જે આત્મા ગુણીની પૂજામાં જોડાતો નથી, તે આત્મા મિથ્યાઅહંકાર વડે પોતાની સામે આવતી સર્વ પ્રકારની સંપત્તિઓને લાકડીના પ્રહાર વડે અટકાવે છે. વિનયવાન આત્મા સર્વ પ્રકારની સંપત્તિઓનું ભાજન થાય છે. અહંકારી આત્મા સામે આવતી કલ્યાણની પરમ્પરાઓને મૂળથી જ રોકે છે. શ્રી જિનેશ્વરદેવ જેવા ત્રૈલોક્યનાયક અને જગતપૂજ્ય દેવાધિદેવની પૂજા કરતાં જે શરમાય છે અગર પોતાની માનહાનિ સમજે છે, તે આત્મા મહામદ્દથી ઋણ છે અને ત્રૂટિભ્રાત્ર વિષયના સંગથી પોતાની જાતને અજરામરવત્ માનનારો ભયંકર અજ્ઞાની છે. એટલું જ નહિ પણ પોતાની અતિશય અધમતામ દશાને સૂચવનારો છે.

દેવદર્શન સંબંધી શંકા—સમાધાન.

શંકા—દેવદર્શનની ક્રિયા નિષ્ફળ છે.

સમાધાન—દેવદર્શનની ક્રિયા નિષ્ફળ છે, એમ કહેવું ખોટું છે. દેવદર્શનથી પ્રત્યક્ષ શુભભાવ ઉત્પન્ન થાય છે અને શુભભાવથી જ્ઞાનાવરણીયાદિ કર્મોનો ક્ષય થાય છે.

શંકા—દેવદર્શનથી પ્રત્યક્ષ શુભભાવ ઉત્પન્ન થાય છે, એવો એકાન્ત નથી. કેટલાકને અશુભભાવ પણ ઉત્પન્ન થાય છે.

સમાધાન—અશુભભાવ ઉત્પન્ન થવાનું કારણ તેમની અજ્ઞાનતા છે. જેઓ સમ્યગ્જ્ઞાનપૂર્વક દેવનું સ્વરૂપ સમજી ઉપયોગ અને વિધિપૂર્વક દેવદર્શન કરે છે, તેઓને અવશ્ય શુભભાવ ઉત્પન્ન થાય છે.

શંકા—આજકાલ વિધિપૂર્વક કોઈ દર્શન કરતું નથી. જેઓ દર્શન કરે છે, તેઓમાંના ઘણાખરા તો દેવનું સ્વરૂપ સમજતા નથી અને જેઓ થોડું ઘણું સમજે છે, તેઓ પણ ઉપયોગ વિના—રૂઢિ માત્રથી જેમ તેમ ક્રિયા કરી આવે છે.

સમાધાન—વિધિપૂર્વક નહિ કરનારા વિધિપૂર્વક કરે, દેવનું સ્વરૂપ નહિ સમજનારા દેવનું સ્વરૂપ સમજે તથા રૂઢિ માત્રથી કરનારા પણ સમજ પૂર્વક કરતા થાય, એ માટે ઉપદેશ અને લખાણ દ્વારા સમ્યગ્જ્ઞાનનો પ્રચાર કરવાની આવશ્યકતા છે. એ વાત સાચી છે કે સમ્યગ્-

જ્ઞાનદ્વારા જ્યાં સુધી દેવનું યથાર્થ સ્વરૂપ સમજાય નહિ, ત્યાં સુધી જોઈએ તેવો ભાવ આવે નહિ અને જોઈએ તેવો ભાવ આવે નહિ ત્યાં સુધી ક્રિયાની શુદ્ધિ અને કર્મનો ક્ષય થાય નહિ.

શંકા—શુદ્ધ ક્રિયા કરનારા પણ ભાવ વિનાના દેખાય છે. રોજ વિધિપૂર્વક ત્રિકાળ દેવદર્શન કરવા છતાં તેમના અંતરના પરિણામ સુધરતા નથી અને દેવદર્શન નહિ કરનાર કરતાં પણ તેમના જીવન વધારે અશુદ્ધ દેખાય છે, તેનું શું ?

સમાધાન—એમાં કારણ તેમની શુદ્ધ ક્રિયા નથી પણ અજ્ઞાનતા અને લોભ વિગેરે છે. માયાથી, લોભથી અને અજ્ઞાનથી કરેલી શુદ્ધ ક્રિયા પણ શુભ ભાવનું કારણ બનતી નથી. એટલા માટે શાસ્ત્રકારોએ સર્વ ધર્મક્રિયા નિર્દેશપણે, નિરાશંસભાવે તથા એક મુક્તિની જ કામનાપૂર્વક કરવાનું ફરમાવ્યું છે. પરંતુ જેઓ ભવાભિનંદિતા, કદાચહ કે અજ્ઞાનતા આદિના કારણે શાસ્ત્રકારોના તે ઉપદેશનો અમલ કરતા નથી, તેઓને દેવદર્શનાદિ કરવા છતાં શુભ ભાવની પ્રાપ્તિ ન થાય, એમાં આશ્ચર્ય નથી. ધર્મ ક્રિયાનું સર્વોત્તમ ફલ મેળવવા માટે જેટલી આવશ્યકતા ક્રિયાશુદ્ધિની છે, તેટલી જ આવશ્યકતા ભાવશુદ્ધિની પણ છે. કેાઈ પણ પ્રકારના લૌકિક ફળની આકાંક્ષા વિના કેવળ કર્મક્ષયના ધરાદે જેઓ ધર્મક્રિયા કરે છે, તેઓને શુભ ભાવની પ્રાપ્તિ થયા સિવાય રહેતી નથી અને શુભ ભાવથી નિયમા

કર્મનો ક્ષય થાય છે અને કર્મક્ષયથી નિયમા સર્વ કલ્યાણની પ્રાપ્તિ થાય છે.

શંકા—આજે તેવા શુદ્ધ ધ્યેયથી ક્રિયા કરનારા કયાં છે ?

સમાધાન—નથી એમ કહેવું જોઈ છે. પણ પ્રમાણમાં ઘણા થોડા છે. તો પણ સમ્યગ્જ્ઞાનનો પ્રચાર કરી શુદ્ધ ધ્યેયથી ક્રિયા કરનારાઓની સંખ્યા વધારી શકાય છે. જેમ જેમ નિર્મળ ભાવથી દેવદર્શનાદિ ધર્મ-ક્રિયા કરનારાઓની સંખ્યા વધતી જશે, તેમ તેમ દેવદર્શનાદિ ધર્મક્રિયાઓનો મહિમા દરેકને સ્વાનુભવ-પ્રતીત થશે. દેવદર્શન-વંદનાદિ ધર્મક્રિયાઓના પ્રભાવને કદપવૃક્ષ, ચિન્તામણિ અને ખીબા તેવા ઇચ્છિત ફળને આપનાર પદાર્થોની સાથે પણ સરખાવી શકાય તેમ નથી.

કહ્યું છે કે—

“ કલ્પદ્રુમઃ પરો મન્ત્રઃ, પુણ્યં ચિન્તામણિશ્ચ યઃ ।

ગીયતે સ નમસ્કારસ્તથૈવાહુરપણ્ડિતાઃ ॥ ૧ ॥

કલ્પદ્રુમો મહાભાગઃ, કલ્પનાગોચરં ફલમ્ ।

દદાતિ ન ચ મન્ત્રોઽપિ, સર્વદુઃખવિષાપહઃ ॥ ૨ ॥

ન પુણ્યમપવર્ગાય, ન ચ ચિન્તામણિર્યતઃ ।

તત્કથં તે નમસ્કાર, ણમિસ્તુલ્યોઽભિધીયતે ॥ ૩ ॥ ”

હે ભગવન્ ! જેઓ આપના નમસ્કારને શ્રેષ્ઠ કદપ-વૃક્ષ, મંત્ર, પુણ્ય કે ચિન્તામણિની સાથે સરખાવે છે, તેઓ પડિત નહિ પણ મૂર્ખ છે. (૧)

અચિન્ત્ય શક્તિવાળો કલ્પવૃક્ષ પણ કલ્પનાગોચર—
મનમાં કલ્પેલા ફલને જ આપે છે. મન્ત્ર પણ સર્વ દુઃખરૂપી
વિષને હણનારો થતો નથી. (૨)

પુણ્ય કે ચિન્તામણિ પણ અપવર્ગને આપનાર થતા
નથી, જ્યારે આપને કરેલો નમસ્કાર કલ્પનાતીત ફલને
આપનારો થાય છે, સર્વ દુઃખરૂપી વિષને હણનારો થાય છે,
તથા અનન્ત સુખના ધામ રૂપ અપવર્ગને દેનારો થાય છે. તો
પછી એ પદાર્થોની સાથે તેને કેમ સરખાવી શકાય ? (૩)

શંકા—દેવદર્શનાદિથી શાસ્ત્રો કહે છે, તેવું ફળ મળતું હોય
તો બધાને તે કેમ મળતું નથી ?

સમાધાન—દેવદર્શનાદિથી શાસ્ત્રો કહે છે તેવું ફળ મળે છે,
એ નિર્વિવાદ છે. પરન્તુ દરેક ક્રિયા તેની વિધિપૂર્વક
કરવામાં આવે તો જ યથાર્થ ફલને આપે છે. અવિધિથી,
અપૂર્ણવિધિથી કે વિપરીત વિધિથી કરવામાં આવે તો
ફળ ન આપે અથવા અપૂર્ણ કે વિપરીત ફલને પણ આપે.
લોકમાં ખેતીક્રિયાદિ સઘળી ક્રિયાઓ વિધિયુક્ત કરવામાં
આવે તો જ ફલદાયી થાય છે. એથી વિપરીતપણે
કરવામાં આવેતો ફળતી નથી, એ સર્વજન પ્રતીત છે.

શંકા—દેવદર્શનાદિ કરવાની શાસ્ત્રોક્ત વિધિ આજે શું
સુલભ છે ?

સમાધાન—અર્થી આત્મા માટે અવશ્ય સુલભ છે. દેવ-
દર્શન, દેવવંદન, દેવપૂજન ઇત્યાદિ કરવાની શાસ્ત્રોક્ત-
વિધિ પ્રાસંગિક આ પુસ્તકમાં તથા વિસ્તારથી દેવવંદન

લાખ્ય વિગેરેમાં આપવામાં આવી છે. શાસ્ત્રોમાં એ સંબંધી ઘણા વિસ્તાર કરવામાં આવ્યો છે. પરન્તુ તેને સમજવા અને અમલમાં મૂકવા માટે જેટલો પ્રયાસ થવો જોઈએ, તેના શતાંશ પણ થતો નથી. જે શુર-ગમદ્વારા અગર આવા પુસ્તકાદિનાં સાધન દ્વારા તેને યથાર્થ સમજવા અને અમલમાં મૂકવા યોગ્ય પ્રયાસ કરવામાં આવે તો ક્રિયા અને લાવની શુદ્ધિ થયા વિના રહે નહિ અને એ ઉભયની શુદ્ધિ થાય તો ફલનો સાક્ષાત્કાર થયા વિના પણ રહે નહિ.

શંકા—દેવદર્શનની શાસ્ત્રોક્તવિધિ શું આજે પળાય છે ?

સમાધાન—દેવદર્શનની શાસ્ત્રોક્તવિધિ આજે સર્વથા નથી પળાતી એમ નથી. પરન્તુ તેમાં ઘણા સુધારાની આવશ્યકતા છે. જે કે શાસ્ત્રકારોએ એવો આગ્રહ રાખ્યો નથી કે દરેક ભૂમિકાવાળા જીવો શાસ્ત્રોક્તવિધિ મુજબ પરિપૂર્ણ વર્તન કરી શકે. અથવા શાસ્ત્રોક્તવિધિ મુજબ સંપૂર્ણ વર્તન કરી શકે તેઓ જ દેવદર્શનાદિ કરવાના અધિકારી છે. શાસ્ત્રકારોએ તો માત્ર એ વાત ઉપર ખાસ ભાર મૂક્યો છે કે જેઓ વિધિપૂર્વક અનુષ્ઠાન નથી કરી શકતા, તેઓએ પણ પ્રયત્ન તો વિધિ-પૂર્વક અનુષ્ઠાન કરવાનો કરવો જોઈએ. કિન્તુ પોતાના અવિધિવાળા અનુષ્ઠાનને જ વિધિયુક્ત અનુષ્ઠાન માનવા કે મનાવવાનો આગ્રહ સેવવો જોઈએ નહિ.

શંકા—તમે કહો છો તેવી રીતે વર્તનારા આજે કેટલા છે ?

સમાધાન—કેટલા છે અને કેટલા નથી, એની ચર્ચા કરવા કરતાં ‘આપણે કેવા થવું જોઈએ?’ એની ચર્ચા, એ જ અત્યંત લાભદાયક છે. જેઓના હૈયામાં વિધિનો રાગ અને અવિધિનો પશ્ચાત્તાપ જોઈ છે, તેઓની અવિધિવાળી ક્રિયા પણ શાસ્ત્રે નિન્દી નથી. કિન્તુ પ્રશંસી છે. અવિધિએ કરવા કરતાં ન કરવું, એ સૂત્ર-વિરૂદ્ધ વચન છે. જ્યારે વિધિથી કરવા માટે અવિધિ થઈ જાય, તો પણ અનુષ્ઠાનને ન છોડવું, એ સૂત્રાનુસારી કથન છે.

શંકા—અવિધિવાળાં અનુષ્ઠાન નભાવી લેવાની વૃત્તિથી જ દિનપ્રતિદિન વિધિમાર્ગનો લોપ થતો જાય છે, એમ નથી લાગતું ?

સમાધાન—એવો એકાન્ત શાસ્ત્રકારોને માન્ય નથી. આદિધાર્મિકની અશુદ્ધ પ્રવૃત્તિ પણ શુદ્ધ પ્રવૃત્તિનો હેતુ છે. તેથી નૈગમ નયના મતે આદિધાર્મિકની અસત્પ્રવૃત્તિ પણ સત્પ્રવૃત્તિ જ ગણાય છે. કારણ કે તે સત્પ્રવૃત્તિની બાધક નહિ પણ સાધક જ હોય છે. શરત એટલી જ છે કે તેનું હૃદય તત્ત્વનું વિરોધક નહિ હોવું જોઈએ. કિન્તુ અવિરોધક હોવું જોઈએ.

શંકા—તત્ત્વનું અવિરોધક હૃદય કેને કહેવાય ?

સમાધાન—શાસ્ત્રીમાં એવા હૃદયવાળાને અપુનર્બન્ધક આદિ શબ્દોથી સંબોધ્યા છે. અપુનર્બન્ધક આત્મા તેને કહેવાય છે કે જે અતિ તીવ્રભાવે પાપને કરતો નથી,

જેને ભવનો રાગ-ખડુમાન હોતું નથી અને જે સર્વત્ર ઉચિત પ્રવૃત્તિને આચરનારો હોય છે. એવા માર્ગાનુસારી આત્માની અનાલોગવાળી અને અવિધિ-વાળી ધર્મક્રિયા પણ ‘સદ્બંધન્યાય’થી^૧ માર્ગમાં લઈ જનારી છે. અપુનર્બંધક આત્માની પ્રવૃત્તિનું વર્ણન કરતાં શાસ્ત્રકાર મહર્ષિઓએ ફરમાવ્યું છે કે—

“ તે અકલ્યાણ મિત્રના યોગનો ત્યાગ કરનારો હોય છે. કલ્યાણ મિત્રના સંપર્કને સાધનારો હોય છે. માતાપિતાદિ ગુરુજનનું સન્માન કરનારો હોય છે. તેમની આજ્ઞાને પર-તંત્ર રહેનારો હોય છે. દાનાદિ કાર્યોમાં યથાશક્તિ પ્રવૃત્તિ કરનારો હોય છે. વિધિપૂર્વક ધર્મશાસ્ત્રને સાંભળનારો હોય છે. મહાપ્રયત્નપૂર્વક તેનો વિચાર કરનારો હોય છે. શક્તિનો વિચાર કરી તદ્દનુસાર પ્રવૃત્તિ કરનારો હોય છે. ધૈર્યનું અવલંબન કરનારો હોય છે. આગામી કાલનો વિચાર કરનારો હોય છે. મૃત્યુને જોનારો હોય છે. પરલોકના સાધનને પ્રધાન માનનારો હોય છે. ભગવાનની પ્રતિમાઓને પૂજનારો હોય છે. ભગવાનના વચનને લખાવે છે તથા ભગવાનના મંગળ નામનો નિરન્તર જાપ કરે છે. અરિહંતાદિ ચારને શ્રેષ્ઠ, મંગળ અને શરણુભૂત માનીને નિરન્તર પાપની નિન્દા તથા સુકૃતની અનુ-મોદના કરનારો હોય છે તથા ઉત્તમ પુરુષોના દૃષ્ટાન્તે ચાલનારો હોય છે. એવા પ્રકારના માર્ગાનુસારી અપુનર્બંધક આત્માની સઘળી ધર્મપ્રવૃત્તિ આદિથી આરંભીને જ

૧-પ્રજ્ઞાવાન દેખતાની પાછળ આંધળાએ ચાલવું, તે ‘સદ્બંધ-ન્યાય’ કહેવાય છે.

સત્પ્રવૃત્તિ ગણાય છે. કારણ કે તેનું હૃદય તત્ત્વથી પ્રતિકૂળ હોતું નથી. અનાલોગાદિ કારણે તેની પ્રવૃત્તિ વિરૂદ્ધ થઈ જાય તો પણ હૃદય અવિરૂદ્ધ હોવાથી તે વિરૂદ્ધ પ્રવૃત્તિ પણ મહાકલ્યાણને બાધક થતી નથી. અન્યદર્શનકારોએ એવા આત્માની અનાલોગ અને અવિધિવાલી પ્રવૃત્તિને પણ ‘સુસંહિતપ્રબોધદર્શન’^૧ અને સુખસમુદ્રતીર્થદર્શન^૨ ઇત્યાદિ ઉત્તમ ઉપમાઓ આપીને વખાણી છે. પ્રકૃતિનો અધિકાર નિવૃત્ત થયા વિના એવી સ્થિતિ આવતી નથી. એમ કેપિલમતવાલા કહે છે. ભવ વિપાક પ્રાપ્ત થયા વિના એ દશા આવતી નથી, એમ સુગત-બુદ્ધ મતવાળા કહે છે. કર્મ સ્થિતિ લઘુ થયા વિના અથવા ભવસ્થિતિનો પરિપાક થયા વિના એ દશા પ્રાપ્ત થતી નથી, એમ શ્રી જિનમતના જ્ઞાતાઓ કહે છે. એવા અપુનર્જન્ધક આત્માઓ જ તત્ત્વથી ધર્મના અધિકારી છે અને તેઓના પ્રત્યે કરેલો ઉપદેશ જ પ્રાયઃ સફલ થાય છે, એમ શાસ્ત્રકારો ફરમાવે છે. ”

૧-સૂતેલા માણસને કોઈ આભૂષણાદિ વડે અલંકૃત કરે અને પછી તે જગત થાય ત્યારે પોતાને અલંકૃત થયેલો જોઈને આનંદ અનુભવે છે. તેની જેમ અનાલોગથી પણ વિચિત્ર ગુણો વડે પોતાને અલંકૃત થયેલો જોઈને સમ્યગ્દર્શનાદિ લાભના કાળે આનંદ અનુભવે છે.

૨-નિદ્રામાં સૂતેલો કોઈ માણસ સમુદ્ર તરી ગયા પછી જગત થાય ત્યારે જોઈલો વિરમય પામે તેટલો વિરમય સમ્યગ્દર્શનાદિની પ્રાપ્તિ વખતે પૂર્વે કરેલી ધર્મક્રિયાઓને જાણીને સમ્યગ્દષ્ટિને થાય છે.

શંકા—જેઓએ અપુનર્જન્ધક અવસ્થા પ્રાપ્ત ન કરી હોય,
તેઓએ ધર્મ ન કરવો જોઈએ ?

સમાધાન—તેઓએ ધર્મ ન કરવો જોઈએ એમ ન કહેવાય.
પરન્તુ સાથે સાથે અપુનર્જન્ધક અવસ્થાને ઉચિત જે
આચરણ ઉપર જણાવી ગયા, તેને જીવનમાં ઉતારવા
તત્પર બનવું જોઈએ.

શંકા—જેઓ અપુનર્જન્ધક દશામાં જણાવેલા ગુણો લાવવા
પ્રયાસ ન કરે, તેઓનું ધર્માચરણ નિષ્ફળ ગયું ગણાય
કે નહિ ?

સમાધાન—શાસ્ત્રે જે પ્રકારનાં ધર્માચરણ ગણાવ્યાં છે. એક
શીઘ્ર ફળવાવાળાં અને બીજા લાંબા કાળે ફળવાવાળાં.
અપુનર્જન્ધક આત્માનું ધર્માચરણ શીઘ્ર ફળદાયી થાય છે
અને એ સિવાયના આત્માઓનું ધર્માચરણ ઘણા લાંબા
કાળે ફળદાયી થાય છે.

શંકા—અપુનર્જન્ધક આત્માઓ પણ એક સરખા ફળના
લોકતા થાય છે કે વધતા ઓછા ?

સમાધાન—ફળની પ્રાપ્તિનો આધાર લાવનાની તીવ્રતા
ઉપર છે ‘ પતંજલિ ’ આદિ અન્યદર્શનકારોએ પણ
કહ્યું છે કે—

“તીવ્રસંવેગાનામાસન્નઃ મૃદુમધ્યાધિમાન્નત્વાત્, તતોઽપિ વિશેષઃ ।”

તીવ્ર સંવેગવાળા આત્માઓને સમાધિની પ્રાપ્તિ આસન્ન-
શીઘ્ર થાય છે. તીવ્ર સંવેગના પણ અનેક પ્રકાર પડી
જાય છે. જઘન્ય તીવ્રસંવેગ, મધ્યમ- તીવ્ર સંવેગ અને

ઉત્કૃષ્ટ તીવ્ર સંવેગ. એનાથી ફલની પ્રાપ્તિમાં પણ વિશેષતા પ્રાપ્ત થાય છે, અર્થાત્ શીઘ્ર, શીઘ્રતર અને શીઘ્રતમ ફલની પ્રાપ્તિ થાય છે.

શંકા—તીવ્ર સંવેગ કેને કહેવાય ?

સમાધાન—લવ પ્રત્યે અત્યંત વિરાગનું નામ તીવ્ર સંવેગ છે. જેને લવ પ્રત્યે નિવેદન નથી, તે મોક્ષ માટે પ્રયત્ન કરતો નથી. લવ પ્રત્યે રાગ હોવાથી તેનો પ્રયત્ન અપ્રયત્ન-નિર્જીવ ક્રિયા તુલ્ય હોય છે. એ કારણે દેવદર્શનાદિ ધર્માનુષ્ઠાનનું શીઘ્રફળ મેળવવા માટે લવ નિવેદનની પરમ આવશ્યકતા છે.

શંકા—લવનિવેદન વિના પણ દેવદર્શનાદિ ક્રિયા થાય છે, તેનું શું ?

સમાધાન—લવનિવેદન વિના થતી દેવદર્શનાદિ ક્રિયા, એજ અશુદ્ધિનું મૂળ છે. ક્રિયામાં શુદ્ધિ લાવતાં અટકાવનાર પણ તેજ છે. લવનિવેદન વિનાના આત્માઓની ધર્મક્રિયા મોટે ભાગે વિષ, ગરલ કે સંમૂર્છિત ક્રિયા હોય છે. કારણ કે તે ક્રિયા કરનારાઓ લવરાગથી બંધાયેલા હોય છે. એટલે ક્રિયા કરતી વખતે તેમનો સંકલ્પ આલોક કે પરલોકના પૌદ્ગલિક સુખોની કામના આદિ માટે હોય છે. અશુદ્ધ સંકલ્પથી થતી શુદ્ધ ક્રિયા પણ અશુદ્ધ બની જાય છે. કારણ કે કર્મબન્ધ આશયાનુરૂપ માનેલો છે. જેનો આશય અશુદ્ધ છે તેની શુદ્ધ ક્રિયા પણ અશુદ્ધ માનેલી છે અને જેનો આશય શુદ્ધ છે તેની

કવચિત્^૧ અશુદ્ધ ક્રિયા પણ શુદ્ધ માનેલી છે.

શંકા—અશુદ્ધ આશયવાળાની શુદ્ધ ક્રિયા પણ નિષ્ફળ છે. તો આજે ઉપદેશમાં ક્રિયા કરવા માટે જેટલો ભાર દેવામાં આવે છે, તેટલો ભાર આશયની શુદ્ધિ ઉપર કેમ દેવાતો નથી ?

સમાધાન—શ્રી જિનમતના જ્ઞાતા સમર્થ ઉપદેશકો શ્રોતાની યોગ્યતા અનુસાર જેમ ક્રિયા કરવા માટે ભારપૂર્વક કહે છે, તેમ આશયશુદ્ધિ ઉપર પણ તેટલો જ ભાર મૂકે છે. પરન્તુ આશયશુદ્ધિના ઉપદેશની અસર પ્રમાણમાં જેટલી થવી જોઈએ તેટલી થતી નથી. તે જ્યારે થવા માંડે છે ત્યારે દેવદર્શનાદિ ધર્મક્રિયાઓ કેટલી પ્રભાવશાલી છે, તેનો અનુભવ સૌ કોઈને સ્વયમેવ પ્રતીતિ ગોચર થાય છે.

શંકા—આશયશુદ્ધિ એટલે શું ?

સમાધાન—આશય એટલે ચિત્તનો અભિપ્રાય. પ્રત્યેક ક્રિયાની પાછળ તેના કરનારનો કોઈ પણ આશય-અભિપ્રાય હોયજ છે. આશય કે અભિપ્રાય વિનાની ક્રિયાને શાસ્ત્રે સમ્ભૂર્તિમ-મન વિનાના પ્રાણીઓની ક્રિયા સાથે સરખાવી છે. તેનું જેમ સાફ ફળ નથી તેમ નરસું ફળ પણ નથી. તેવી ક્રિયા કરનારના અનુષ્ઠાનને

૧ શુદ્ધ આશયવાળાની ક્રિયા અશુદ્ધ હોતી નથી. પરન્તુ કવચિત્ સહસાત્કાર અને અનાભોગ આદિ કારણોએ અશુદ્ધ ક્રિયા થઈ જાય, તો પણ તેથી અશુભ બન્ધ થતો નથી પણ શુભ બન્ધ જ થાય છે.

શાસ્ત્રકારોએ અનનુષ્ઠાન-અનુષ્ઠાન નથી એમ કહ્યું છે. આલોક પરલોકમાં લબ્ધિ કીર્તિ આદિ તથા દિવ્ય લોગસુખાદિ મેળવવાની કામનાથી જે ક્રિયા થાય છે તેમાં આશય અતિ તુચ્છ અને મલિન હોવાથી તે સત્ક્રિયા બનતી નથી. એવા મલિન આશયવાળાની ક્રિયા કેવળ નિષ્ફળ જ નથી કિન્તુ વિપરીત ફલને આપનારી પણ થાય છે. કારણ કે તેમાં કલ્પતરૂ, ચિંતા-મણિ અને કામધેનુથી પણ અધિક મહિમાવાળા ધર્મને અતિ તુચ્છ કીર્તિ આદિ માત્રના હેતુ તરીકે કલ્પવામાં આવે છે. એ કલ્પના મહાન એવા ધર્મમાં અલ્પપણાનો બોધ કરાવનાર હોવાથી અસત્ય અને બ્રાન્ત છે: એટલું જ નહિ પરન્તુ ધર્મ પ્રત્યે લઘુતા-અનાદરભાવ ઉત્પન્ન કરાવી અતિ તીવ્ર અશુભકર્મના બંધનો હેતુ થાય છે.^૧

શંકા—દેવદર્શનાદિ ધર્મક્રિયા કયા આશયથી કરવી જોઈએ ?

સમાધાન—દેવદર્શનાદિ ધર્મક્રિયા કરવાનો પ્રધાન આશય અંતઃકરણની શુદ્ધિ કરવાનો છે. અંતઃકરણની શુદ્ધિથી કર્મક્ષય થાય છે અને કર્મક્ષયથી સકલ કલ્યાણની

૧-કીર્તિ આદિની સ્પૃહાથી ધર્મ કરવો એ કેવળ અશુભ માટે જ છે, તો પણ ધર્મ માટે-ધર્મમાં જોડવા માટે ધર્મ કરનારની કીર્તિ, પ્રશંસા, દાન, સન્માન, સ્તુતિ અને ભક્તિ આદિ કરવાં એ અશુભ માટે નથી, એ યાદ રાખવું જોઈએ. પૌદ્ગલિક લાલ માટે ધર્મ કરવાનો નથી તો પણ ધર્મ કરવાથી પૌદ્ગલિક લાલ પણ મલે છે, એમ કહેવામાં લેશ પણ દોષ કે બ્રાન્તિ નથી. કારણકે એથી ધર્મની લઘુતા યતી નથી. કિન્તુ એક પ્રકારે મહત્તા જ પ્રતિષ્ઠિત થાય છે.

પ્રાપ્તિ થાય છે. દૌકિક ફલની કામના અન્તઃકરણના શુભ પરિણામનો નાશ કરે છે, શુભ પરિણામના નાશથી કર્મનો બંધ થાય છે અને કર્મબન્ધથી સર્વ અકલ્યાણની પ્રાપ્તિ થાય છે. એ કારણે શ્રીજિનમતમાં સઘળી ધર્મક્રિયાનો આશય-પ્રધાન હેતુ અન્તઃકરણના શુભ પરિણામની વૃદ્ધિ અને અશુભ પરિણામનો નાશ કરવાનો છે અને એજ એક આશયે સઘળી ધર્મક્રિયા કરવાની છે.

શંકા—દેવદર્શનથી શુભ પરિણામની વૃદ્ધિ કેવી રીતે થાય ?

સમાધાન—શ્રી જિનમતમાં દેવ તરીકે અષ્ટાદશદોષરહિત, પરમગુણપ્રકર્ષવાન, અચિન્ત્યશક્તિયુક્ત, પરાર્થરસિક, ત્રૈલોક્યનાયક શ્રી જિનેશ્વરદેવ છે. તેમની મૂર્તિનાં દર્શનાદિ કરવાથી નેત્રની સફલતા, ચિત્તની પ્રસન્નતા, અન્તઃકરણની તુષ્ટિ અને શુભલાવની વૃદ્ધિ આદિ અવરથ થાય છે. શુભલાવની વૃદ્ધિથી કર્મક્ષય અને કર્મક્ષયથી સર્વકલ્યાણની પ્રાપ્તિ થાય છે.

શંકા—મૂર્તિનાં દર્શનથી દેવનાં દર્શન કર્યા જેટલો સંતોષ માનવો, એ શું ઘટિત છે ?

સમાધાન—શ્રી જિનમતમાં દેવની લક્ષિત કરવા માટે દેવની મૂર્તિનું જ આલંબન પ્રધાનપણે લેવાનું ફરમાવ્યું છે. દેવમૂર્તિના આલંબન વિના દેવની લક્ષિત કરવાનું કાર્ય સર્વક્ષેત્ર અને સર્વ કાળમાં અશક્યવત્ બને છે. જેઓ દેવની મૂર્તિને માનતા નથી, તેઓ દેવની વિદ્યમાનતા સિવાયના ક્ષેત્રમાં અને કાળમાં દેવની લક્ષિત કરવા માટે અસમર્થ બને છે.

શંકા—દેવની વિદ્યમાનતા સિવાયના ક્ષેત્રમાં અને કાળમાં દેવનું નામ લેવાથી કે દેવની આજ્ઞા પાલવાથી શું દેવની લક્ષિત થઈ શકતી નથી ?

સમાધાન—થઈ શકે છે. તોપણ દર્શન, વન્દન, અર્ચન, પૂજન અને ધ્યાનાદિ વડે લક્ષિત કરવા માટે મૂર્તિની પરમ આવશ્યકતા છે. તે કાર્યો મૂર્તિ સિવાય બની શકતાં નથી. જેઓ મૂર્તિ માનવાનો નિષેધ કરે છે, તેઓ દેવનાં દર્શન, વન્દન, અર્ચન, પૂજન અને ધ્યાનાદિ દ્વારા થતાં કર્મનિર્જરા અને પુણ્ય બન્ધનો નિષેધ કરી ઘોર અંતરાય કર્મને ઉપાર્જન કરનારા થાય છે. શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે—
“ જિણપૂઆવિગ્ધકરો હિંસાદ્વિપરાયણો જયદ્ વિગ્ધં ”
“શ્રીજિનપૂજામાં અંતરાય કરનારો તથા હિંસાદિ કાર્યોમાં તત્પર રહેનારો અંતરાય કર્મને ઉપાર્જન કરે છે.”

શંકા—દેવદર્શનાદિમાં સમય ગાળવા કરતાં જ્ઞાન, ધ્યાન, સ્વાધ્યાય કે સામાયિકાદિમાં સમય ગાળવાથી વિશેષ લાભ થાય કે નહિ ?

સમાધાન—શ્રી જિનમતમાં દરેક વસ્તુ પોતપોતાના સ્થાનમાં એક સરખી પ્રધાનતા અને ઉપયોગિતા ધરાવે છે. જ્ઞાનાધ્યયનથી નિરપેક્ષ સામાયિક અને સામાયિકથી નિરપેક્ષ જ્ઞાનાધ્યયન જેમ નિષ્કૂળ છે, તેમ દેવદર્શનથી નિરપેક્ષ જ્ઞાનાધ્યયન કે સામાયિક પણ નિષ્કૂળ છે. જે જ્ઞાન ભણવા છતાં સામાયિકનો ભાવ ઉત્પન્ન ન થાય, તે જ્ઞાન જેમ સફળ નથી, તેમ જે જ્ઞાન ભણવા છતાં દેવલક્ષિતનો ભાવ પણ ઉત્પન્ન ન થાય, તે જ્ઞાન પણ નિષ્કૂળ જ છે. અથવા જેમ જ્ઞાન રહિત સામાયિક કિંમત વિનાનું છે, તેમ દેવલક્ષિત રહિત જ્ઞાન કે સામાયિક

પણ કિંમત વિનાના છે. અથવા શ્રી જિનમતમાં જેમ સમ્યગ્દર્શનમાં જ્ઞાન અને ચારિત્ર, સમ્યગ્જ્ઞાનમાં દર્શન અને ચારિત્ર તથા સમ્યક્ ચારિત્રમાં જ્ઞાન અને દર્શન મળેલાં છે, તેમ જ્ઞાનાધ્યયનમાં દેવદર્શન અને સામાયિક, સામાયિકમાં જ્ઞાનાધ્યયન અને દેવદર્શન તથા દેવદર્શનમાં જ્ઞાનાધ્યયન અને સામાયિક માનેલાં છે. એકને સ્વીકારીને બીજાનો નિષેધ કરનારો એકને પણ શુદ્ધરીતિએ સ્વીકારી શકતો નથી. એકલા જ્ઞાનાધ્યયન કે એકલા સામાયિકને પકડી દેવદર્શનને છોડી દેનારાઓ સમ્યગ્જ્ઞાની કે યથાર્થ ચારિત્રી બની શકતા નથી. જ્ઞાન જેમ અજ્ઞાનથી થનારા આશ્રવને રોકનાર છે અને ચારિત્ર જેમ અવિરતિથી થતા આશ્રવને અટકાવે છે, તેમ દેવલક્ષિત પણ મિથ્યાત્વથી આવતા ઘોર આશ્રવને અટકાવનારી છે. શ્રી જિનમતમાં અજ્ઞાન અને અવિરતિથી જેમ કર્મનો આશ્રવ અને બંધ માનેલો છે, તેમ મિથ્યાત્વથી પણ કર્મનો આશ્રવ અને બંધ માનેલો છે. મિથ્યાત્વના આશ્રવને અટકાવવાનું અને બંધને બંધ કરવાનું કાર્ય એકલા જ્ઞાન કે ચારિત્રથી થતું નથી. કિન્તુ તે માટે દેવલક્ષિતની પણ પરમ આવશ્યકતા છે. ‘દેવદર્શન’ એ દેવલક્ષિતનું પરમ પ્રધાન અંગ છે. એ વિના દેવને નમન-વંદન-અર્ચન-પૂજન-ધ્યાનાદિ કાંઈ પણ થઈ શકતું નથી. એ કારણે દીર્ઘદર્શી જ્ઞાની મહર્ષિઓએ આબાલવૃદ્ધ સર્વને ઉપકારક દેવદર્શનની પવિત્ર ક્રિયા નિરન્તર કરવા માટે અત્યંત ભારપૂર્વક ઉપદેશ આપ્યો છે. જેનાથી બીજું કાંઈપણ

ન બની શકતું હોય, તે પણ શ્રદ્ધાપૂર્વક નિરન્તર દેવદર્શનની ક્રિયામાં રક્ત રહે અને તેને ન છોડે તો તેનો ઉદ્ધાર પણ કાલક્રમે શક્ય છે. મિથ્યાત્વરૂપી જલથી અને કુઝાડ-હુરાગ્રહરૂપી જલજંતુઓથી ભરેલા આ ભવ-સાગરને તરી જવા માટે તે પણ એક ક્લક-પાટીયું છે. અપૂજ્યની પૂજા અને પૂજ્યની અપૂજા કરીને જીવે આ સંસારમાં જે કર્મ સંચય કર્યો છે, તેનું પ્રક્ષાલન કરવાને માટે ‘દેવદર્શન’ અને ‘દેવપૂજન’ સમાન બીજું કોઈ જલ નથી. મિથ્યાત્વ એ પરમ રોગ છે, પરમ અંધકાર છે, પરમ શત્રુ છે અને પરમ વિષ છે. દેવદર્શન અને દેવપૂજા એ મિથ્યાત્વ રોગનો પ્રતિકાર કરવા માટે પરમ ઔષધ છે. મિથ્યાત્વ અંધકારનું નિવારણ કરવા માટે પરમ દીપક છે. મિથ્યાત્વશત્રુનો ઉચ્છેદ કરવા માટે પરમ શસ્ત્ર છે અને મિથ્યાત્વવિષનો નાશ કરવા માટે પરમ અમૃત છે. મિથ્યાત્વ રોગથી મુક્ત થવા માટે, મિથ્યાત્વ અંધકારને ટાળવા માટે, મિથ્યાત્વ શત્રુનો ઉચ્છેદ કરવા માટે અને મિથ્યાત્વ વિષનો નાશ કરવા માટે દેવદર્શનરૂપી ઔષધ, દીપક, શસ્ત્ર અને અમૃતનો ઉપયોગ કર્યા સિવાય આજસુધી કોઈને ચાલ્યું નથી, વર્તમાનમાં ચાલતું નથી અને ભવિષ્યમાં ચાલવાનું નથી. એ સત્યને સૌ કોઈએ સત્વર સમજી લેવું જોઈએ અને આત્મોદ્ધાર માટે દેવ-દર્શનાદિ ધર્મ ક્રિયામાં અધિકાધિક રક્ત બનવું જોઈએ.

પ્રકરણ-ઓગણત્રીસમું.

શ્રી જિનભવનમાં તજવા યોગ્ય

આશાતનાઓ.

શ્રી ચૈત્યવન્દનભાષ્યમાં આચાર્યપુરંદર શ્રી દેવેન્દ્ર-
સૂરીશ્વરજી મહારાજ ક્રમાવે છે કે—

“તમ્બોલપાળમોયણ, વાળહમેહુન્નસુઅણનિદ્ધવણં ।
મુત્તુચ્ચારં જૂઅં, વજ્જે જિણનાહજગઈપ ॥ ૧ ॥”

શ્રી જિનેશ્વરદેવના મન્દિરની જગતીમાં-કોટમાં પ્રવેશતાં
જ જઘન્યથી દશ મોટી આશાતનાઓને વર્જવી જોઈએ.

જઘન્યથી દશ પ્રકારની આશાતનાઓનાં નામ-

૧-તંબોલ-સોપારી, નાગરવેલનાં પાન ઇત્યાદિ ખાવું.

૨-પાન-પાણી પીવું.

૩-ભોયણ-ભોજન કરવું.

૪-વાણહ-ઉપાનહ, મોજડી, પગરખાં ઇત્યાદિ પહેરવાં.

૫-મેહુન્ન-મૈથુન અને કામચેષ્ટા ઇત્યાદિ કરવાં.

૬-સુઆણ-સૂવું.

૭-નિર્ફવણ-થૂંકવું તથા શ્લેષ્મ નાખવું.

૮-મુત્ત-લઘુનીતિ-મૂત્ર-પિશાબ કરવો.

૯-ઉચ્ચાર-વડીનીતિ-સ્થંડિલ-ઝાડો કરવો.

૧૦-ભૂઅ-ભૂગટે રમવું, પાનાં ખેલવાં, સોગટાખાણ
રમવી, ઇત્યાદિ.

અહીં ‘આશાતના’ શબ્દનો અર્થ કરતાં કરમાવ્યું છે કે-‘આ’ એટલે ‘આય’ જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્રનો ‘લાભ.’ અને ‘શાતના’ એટલે ‘ખંડના’-અવિનયવાળા આચરણથી જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્રના લાભનો ‘વિનાશ.’ ટૂંકમાં જ્ઞાનાદિના લાભને રોકનારું અવિનયવાળું જે આચરણ, તેનું નામ આશાતના છે. તે આશાતનાઓ શાસ્ત્રમાં જઘન્યથી ઉપર કહ્યા મુજબ દશ (૧૦) પ્રકારની દર્શાવી છે. મધ્યમથી તથા ઉત્કૃષ્ઠથી નીચે લખ્યા મુજબ અનુક્રમે બેતાલીસ (૪૨) અને ચોરાસી (૮૪) પ્રકારની દર્શાવી છે.

મધ્યમથી ૪૨ પ્રકારની અશાતનાઓનાં નામ:-

- ૧ થી ૧૦-ઉપર જણાવેલી છે તે.
- ૧૧-નાટક પ્રેક્ષણાદિ જોવાં.
- ૧૨-પગ ઉપર પગ ચઢાવવા.
- ૧૩-પગ પ્રસારવા.
- ૧૪-પરસ્પર કલહ કરવો.
- ૧૫-પરિહાસ કરવો.
- ૧૬-મત્સર કરવો.
- ૧૭-સિંહાસન, કોચ અને ખુરસી આદિનો પરિભ્રમ કરવો.
- ૧૮-શરીર અને કેશ આદિની વિભૂષા કરવી.
- ૧૯-છત્ર તથા છત્રી આદિ રાખવાં.
- ૨૦-ખડ્ગ તથા લોકડી આદિ રાખવાં.
- ૨૧-મુકૂટ રાખવો.
- ૨૨-આમર રાખવા.

૨૩-ઉધરાણી કરવી.

૨૪-વિલાસ કરવો.

૨૫-પરપુરુષ-પરસ્ત્રી સાથે પ્રસંગ કરવો.

૨૬-મુખકોશ ન કરવો.

૨૭-અશુદ્ધ શરીર રાખવું.

૨૮-અશુદ્ધ વસ્ત્ર પહેરવું.

૨૯-અવિધિપૂર્વક દર્શન-પૂજનાદિ કરવાં.

૩૦-ચિત્તની એકાગ્રતા ધારણ ન કરવી.

૩૧-સચિત્ત દ્રવ્ય બહાર મૂકી ન આવવું.

૩૨-એકશાટી સાંધા વિનાનું ઉત્તરાસંગ ન કરવું.

૩૩-અંજલિ-બે હાથ ન જોડવા.

૩૪-હલકા પ્રકારનાં પૂજનાં ઉપકરણો રાખવાં.

૩૫-હલકા પ્રકારનાં પુષ્પાદિ વાપરવાં.

૩૬-પૂજનો અનાહર કરવો.

૩૭-શ્રી જિનેશ્વરદેવના પ્રત્યનીકને-શત્રુભાવે વર્તનારાને વારવો નહિ.

૩૮-ચૈત્યદ્રવ્યને ખાવું.

૩૯-ચૈત્યદ્રવ્યને ખાનારની ઉપેક્ષા કરવી.

૪૦-છતી શાક્રતએ પૂજા-વન્દનાદિમાં મન્દ આહર ધારણ કરવો.

૪૧-દેવદ્રવ્યાદિ ખાનાર સાથે વ્યાપાર-મૈત્રી આદિ કરવાં.

૪૨-દેવદ્રવ્યાદિ ખાનારની નોકરી કરવી, તેને શેઠ તરીકે સ્વીકારવો અને તેની આજ્ઞા આદિ માન્ય રાખવી.

ઉત્કૃષ્ટથી ૮૪ પ્રકારની આશાતનાઓનાં નામ:-

૧-શ્લેષ્મ અને બળખા આદિ નાખવા.

૨-ભુગટું આદિ કીડા કરવી.

૩-કલહ કરવો.

૪-ધનુર્વેદ આદિ કલાઓ શીખવી.

૫-પાણીના કેગળા કરવા.

૬-પાન સોપારી ખાવી.

૭-પાન આદિના કૂચા નાખવા.

૮-ગાલો દેવી.

૯-ઝાડે ફરવા કે પેશાબ કરવા જવું.

૧૦-ન્હાવું-સ્નાન કરવું.

૧૧-વાળ ઓળવા.

૧૨-નખ કાઢવા.

૧૩-લોહી, માંસ અને પડું વગેરે નાખવું.

૧૪-શેકેલાં ધાન્ય વિગેરે ખાવાં.

૧૫-ચામડી અને ચામડાં વિગેરે નાખવું.

૧૬-ઓસડ વિગેરે ખાવું.

૧૭-ઉલટી કરવી.

૧૮-દાતણ કરવું.

૧૯-વિશ્રામણા-પગથંપી આદિ કરાવવી.

૨૦-બકરી, ગાય, લેંસ, ઘોડા, હાથી અને ઉંટ વિગેરે ખાંધવા.

૨૧ થી ૨૭-દાંત, આંખ, નખ, ગાલ, નાક, કાન અને માથા વિગેરેનો મેલ નાખવો.

૨૮-સૂવું.

૨૯-મંત્ર, ભૂત અને રાજા વિગેરેનો વિચાર કરવો.

૩૦-વૃદ્ધ પુરૂષના સમુદાયમાં આવી વાદવિવાદ કરવો.

- ૩૧-નામાં લેખાં લખવાં.
- ૩૨-ધન વિગેરેની વહેંચણી કરવી.
- ૩૩-પોતાનો દ્રવ્યલંકાર ત્યાં સ્થાપવો.
- ૩૪-પગ ઉપર પગ ચઢાવીને બેસવું.
- ૩૫-છાણાં થાપવાં.
- ૩૬-કપડાં સૂકવવાં.
- ૩૭-શાક વિગેરે ઉગાડવાં.
- ૩૮-પાપડ વણવા.
- ૩૯-વડી અને શીરાવડી વિગેરે કરવી.
- ૪૦-રાજા વિગેરેના લયથી દેહરાસરમાં સંતાર્ધ જવું.
- ૪૧-દિલગીરીથી-શોકથી રડવું.
- ૪૨-વિકથા કરવી.
- ૪૩-બાણ અને તલવાર વિગેરે હથિઆર ઘડવાં કે સજવાં.
- ૪૪-ગાય તથા લેંસ રાખવી.
- ૪૫-તાપણી તાપવી.
- ૪૬-અન્નાદિ રાંધવું.
- ૪૭-નાણું પારખવું.
- ૪૮-અવિધિથી તથા નિસીદિ કહ્યા વિના દેહરાસરમાં જવું.
- ૪૯ થી ૫૨-છત્ર, પગરખાં, હથિઆર અને આમર-આ ચારને સાથે લઈને પ્રવેશ કરવો.
- ૫૩-મનને એકાગ્ર ન રાખવું.
- ૫૪-તેલ વિગેરે શરીરે ચોળવું-ચોપડવું.
- ૫૫-પોતાનાં સચિત્ત પુષ્પ-ફલાદિક સાથે રાખવાં.

૫૬-અજીવ વસ્તુ હાર, વીંટી, પાઘડી અને કપડાં વિગેરે બહાર
મૂકી શોભા વિનાના થઈને દેહરાસરમાં દાખલ થવું.

૫૭-લગવંતને ભેતાં જ હાથ ન ભેડવા.

૫૮-ઉત્તરાસંગ ન રાખવું.

૫૯-મુગટ મસ્તકે ધરવો.

૬૦-ખોકારું આદિ મુખ પર ખાંધેલ હોય તે ન છોડવું.

૬૧-પુષ્પના હારતોરા આદિ શરીરથી દૂર ન કરવા.

૬૨-હોડ-શરત કરવી.

૬૩-ગેડીદડે રમવું.

૬૪-પ્રાહુણા (પરોણા) આદિને બુહાર કરવો.

૬૫-ભાંડ ભવૈયાની રમત કરવી.

૬૬-હુંકારો કરીને કોઈને બોલાવવો.

૬૭-લેવાદેવા આશ્રયી ધરણું માંડવું-લાંઘવા બેસવું.

૬૮-રણસંગ્રામ કરવો.

૬૯-માથાના વાળ બુદ્ધા કરવા અથવા માથું ખણવું.

૭૦-પલાંડી વાળીને બેસવું.

૭૧-ચાખડી-પાવડીએ ચડવું.

૭૨-પગ પસારીને-પહોળા કરીને બેસવું.

૭૩-પિપૂડી કે સીટી વગાડવી.

૭૪-પગનો મેલ કાઢવો.

૭૫-કપડાં ઝાટકવાં.

૭૬-માંકડ અને જૂ આદિ વીણીને નાખવાં.

૭૭-મૈથુનકીડા કરવી.

૭૮-જમણ કરવું.

૭૯-વેપાર-લેવું દેવું વિગેરે કરવું.

૮૦-વૈદું કરવું.

૮૧-પથારી અને ખાટલો ખંખેરવો.

૮૨-ગુહ્ય ઇન્દ્રિય ઉઘાડવી કે સમારવી.

૮૩-મુક્કાબાજી તથા કૂકડા વિગેરેનું યુદ્ધ કરાવવું.

૮૪-ચોમાસામાં પાણી સંઘરવું, તેથી સ્નાન કરવું અને પીવાને માટે પાણીનાં માટલાં વિગેરે રાખવાં.

આ ઉત્કૃષ્ટથી ૮૪ આશાતનાઓમાં જઘન્યથી દશ અને મધ્યમથી બેતાલીસ આશાતનાઓનો એક યા બીજા પ્રકારે સમાવેશ થઈ જાય છે. જઘન્ય, મધ્યમ અને ઉત્કૃષ્ટ-એમ ત્રણ પ્રકારના વર્ગ મંદ, મધ્યમ અને તીવ્ર બુદ્ધિવાળા અધિકારિ-ઓને સમજવા માટે પાડ્યા છે. બાકી જેટલા જેટલા પ્રકારનાં અવિનયવાળાં આચરણો છે, તે બધા આશાતનાઓના પ્રકારો છે અને તેને શ્રી જિનેશ્વરદેવના મંદિરમાં વર્જવાના છે. દર્શન યા પૂજન માટે શ્રી જિનેશ્વરદેવના મંદિરમાં પ્રવેશ કર્યા બાદ ઉપર કહેલી સર્વ આશાતનાઓ જેમ ટાળવાની છે, તેમ તે ઉપરાંત આજકાલ બીજી પણ અનેક પ્રકારની આશાતનાઓ વધતી જતી દેખાય છે, તેને પણ સમજીને દૂર કરવાની છે. જ્ઞાનાદિ આત્માના ગુણોના લાભ માટે શ્રી જિનમંદિરમાં જવાનું છે. તે સ્થાને જ લાભના બદલે નુકશાન થાય તેવું આચરણ કરવામાં આવે, તો તેવા આત્માઓને તરવાનો કોઈ માર્ગ જ રહેતો નથી. જેઓ શ્રી જિનમંદિરે જતાં નથી, તેઓને તો કોઈ પણ કાળે પ્રતિબોધ પામ્યા બાદ શ્રી જિન-મંદિરે જવાનો અને પોતાના આત્માને તારવાનો પ્રસંગ

આવી શકશે : પણ જેઓ શ્રી જિનમંદિરે રોજ જાય છે છતાં એદરકારીથી લાભના બદલે હાનિ ઉઠાવે છે, તેઓને તો ભવિષ્યમાં પણ તરવાનો કોઈ માર્ગ રહેતો નથી. એ કારણે નિયમિત શ્રી જિનમંદિરે જનારા આત્માઓએ અબ્બણુતાં પણ કોઈ આશાતના પોતાથી ન થઈ જાય, તેનો સંપૂર્ણ ખ્યાલ રાખવો જરૂરી છે.

શાસ્ત્રમાં જણાવેલી આશાતનાઓ ઉપરાન્ત આજકાલ ખીજી પણ ઘણી આશાતનાઓ વધતી જાય છે, જેમાંની કેટલીકનો માત્ર નામનિર્દેશ અહીં કરીએ છીએ:—

૧-‘નિસીહિ’ આદિ કહ્યા વિના અવિધિપૂર્વક શ્રી જિન-મંદિરમાં પ્રવેશ કરવો.^૧

૧-અવિધિપૂર્વક શ્રી જિનમંદિરમાં પ્રવેશ કરવો તથા પ્રવેશ કર્યા બાદ ત્રણ પ્રદક્ષિણા, ત્રણ પ્રણામ, ત્રણ દિશાએ જોવાનો ત્યાગ તથા પગ મૂકવાની અને ખેસવાની ભૂમિને ત્રણ વાર પ્રમાજ્જન, ઇત્યાદિ વિધિને નહિ જાળવવી-તે પણ એક પ્રકારની આશાતના જ છે. તેથી તે આશાતનાને વર્જવાના અર્થે આત્માઓએ શ્રી જિનમંદિરમાં પ્રવેશ કરવાની અને પ્રવેશ કર્યા બાદ દર્શન અને પૂજન આદિ કરવાની સમગ્ર વિધિને સમજી લઈને તેના અમલનો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. એ વિધિને શાસ્ત્રોમાં ‘દશ ત્રિક’ અને ‘પાંચ અભિગમ’ આદિ શબ્દોથી ઓળખાવેલ છે.

‘દશ ત્રિક’નાં નામ અનુક્રમે નીચે મુજબ છે:—

૧-ત્રણ નિસીહિ : ધર, દહેરાસર અને દ્રવ્યપૂજાસંબંધી વ્યાપારના ત્યાગ માટે અનુક્રમે ત્રણ સ્થાને નિસીહિ કહેવાની છે. પહેલી મુખ્ય દ્વારે પ્રવેશ કરતી વખતે, બીજી મધ્ય દ્વારમાં પ્રવેશતી વખતે અને ત્રીજી ચૈત્યવંદન કરતી વખતે.

[વધુ નોંધ ૨૦૧ મા પાનામાં.]

૨-શ્રી જિનમંદિરમાં પ્રવેશ કર્યા બાદ બીજાઓને અંતરાય થાય, તે રીતિએ દર્શન-પૂજન-સ્તવન વિગેરે કરવાં.

[૨૦૦ મા પાનાથી આગળની નોંધ.]

૨-ત્રણ પ્રદક્ષિણા : ભગવંતની અથવા ભગવંતના ગભારાની ચારે બાજુ ત્રણ પ્રદક્ષિણાવર્ત પદ્ધતિએ ભ્રમણ કરવું. ત્રણ વાર પરિભ્રમણ કરવું, એ જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્ર રૂપી રત્નત્રયીની પ્રાપ્તિનું સૂચક છે.

૩-ત્રણ પ્રણામ : શ્રી જિનેશ્વરદેવને જોતાં જ અનુક્રમે (૧) બે હાથ જોડવા, (૨) અડધું અંગ નમાવવું અને (૩) પંચાંગ પ્રણિપાત કરવો.

૪-ત્રણ પૂજા : (૧) પુષ્પાદિ વડે અંગપૂજા, (૨) નૈવેદ્યાદિ વડે અન્નપૂજા અને (૩) સ્તોત્રાદિ વડે ભાવપૂજા.

૫-ત્રણ અવસ્થાઓનું ભાવવું : (૧) પિંડસ્થ પ્રભુની જન્મ-અવસ્થા, રાજ્ય-અવસ્થા અને શ્રમણ-અવસ્થાને વિચારવી. (૨) પદસ્થ-પ્રભુની કેવળજ્ઞાન પામ્યા બાદની તીર્થંકર-અવસ્થાને ભાવવી અને (૩) રૂપાતીત-પ્રભુની નિર્વાણ પામ્યા બાદની અરૂપી સિદ્ધ-અવસ્થાને ભાવવી.

૬-ત્રણ દિશાએ જોવાનું વર્ણવું : પ્રભુની સન્મુખ દિશાને છોડી ઉંચે, નીચે અને તીર્થુ અથવા જમણી, ડાબી અને પાછલી દિશાએ જોવાનો ત્યાગ કરવો.

૭-ત્રણ વાર પદભૂમિનું પ્રમાર્જન કરવું : પગ મૂકવાની અને બેસવાની ભૂમિને વસ્ત્રના છેડા વડે ત્રણ વાર પૂંજવી.

૮-ત્રણ આલંબન : (૧) વર્ણાલંબન-ચૈત્યવંદન સૂત્રના અક્ષરોનું શુદ્ધ ઉચ્ચારણ અને બોલતી વખતે તેમાં જ ઉપયોગ, (૨) અર્થાલંબન-બોલતી વખતે સૂત્રના અર્થમાં જ ઉપયોગ અને (૩) પ્રતિમાદિઆલંબન-જેની આગળ ચૈત્યવંદનાદિ કરવામાં આવે છે, તે પ્રતિમાદિને વિષે જ દ્રષ્ટિ અને ચિત્તની એકાગ્રતા.

[વધુ નોંધ ૨૦૨ મા પાનામાં.]

૩-શ્રી જિનમંદિરમાં એંઠા મોઢે કે અશુદ્ધ વસ્ત્રો પહેરીને જવું.

૪-દર્શન અને પૂજા કરતી વખતે સ્ત્રીઓ અને પુરૂષોએ પોતા-પોતાના અલગ સ્થાને ઉભા ન રહેવું. શાસ્ત્રમાં પુરૂષોને

[૨૦૦-૨૦૧ મા પાનાથી આગળની નોંધ.]

૯-ત્રણ મુદ્રા: (૧)-યોગમુદ્રા-આંગળીઓને પરસ્પર અંતરિત કરી કમળના ડોડાના આકારે બંને હાથને એકત્ર કરવા અને બન્ને હાથની કાણીઓને પેટ ઉપર સ્થાપન કરવી. (૨)-જિનમુદ્રા-કાઉસલગ વિગેરેમાં ઉભા રહેતી વખતે ભૂમિ ઉપર બે પગનો આગળનો ભાગ ચાર અંગુલ અંતરવાળો રહે અને પાછળનો ભાગ તેથી કાંઈક ન્યૂન અંતરવાળો રહે તેમ રહેવું અને (૩)-મુક્તાશુક્તિમુદ્રા-મુક્તા એટલે મોતી અને શુક્તિ એટલે છીપ. મોતીની છીપના આકારે બંને હાથને સરખી રીતે અને મધ્યમાં ઉન્નત રહે એ રીતે રાખી કપાળે લગાડવા. આ મુદ્રા વડે ‘જંવંતિ૦’ ‘જવંત૦’ અને ‘જય વીયરાય’ સૂત્ર કહેવામાં આવે છે.

૧૦-ત્રણ પ્રણિધાન: (૧)-ચૈત્યવંદન સ્વરૂપ ‘જવંતિ ચેષ્ઠ્યાઈ’ (૨)-મુનિવંદન સ્વરૂપ ‘જવંત કેવિ સાહુ’ અને (૩)-પ્રાર્થના સ્વરૂપ ‘જય વીયરાય’-એ ત્રણ સૂત્રોને ‘પ્રણિધાન ત્રિક’ કહેવાય છે. એમાં પ્રથમનાં બે સૂત્રોથી અનુક્રમે ત્રણે લોકમાં રહેલાં ચૈત્યોને તથા અઢી દ્વીપમાં રહેલા મુનિઓને નમસ્કાર થાય છે તથા ત્રીજા સૂત્રથી વીતરાગ પર-માત્મા પાસે ભવનિર્વેદાદિ આઠ વસ્તુઓની પ્રાર્થના કરવામાં આવે છે.

સર્વત્ર મન વચન અને કાયાની એકાગ્રતા રાખવી, તેને પણ ‘પ્રણિધાન ત્રિક’ કહેવાય છે.

પાંચ અભિગમનાં નામ અનુક્રમે નીચે મુજબ છે. ‘અભિગમવિધિ’ એટલે ‘શ્રી જિનેશ્વરદેવની સન્મુખ જવાની વિધિ.’-

[વધુ નોંધ ૨૦૩ મા પાનામાં.

પ્રભુની જમણી બાજુએ અને સ્ત્રીઓને પ્રભુની ડાબી બાજુએ ઉભા રહીને દર્શન તથા પૂજન કરવાનું ફરમાવ્યું છે. આ વિધિ નહિ સાચવવાથી બીજા અનેક પ્રકારની આશાતનાઓ થવાનો સંભવ છે.

[૨૦૦-૨૦૧-૨૦૨ માં પાનાશ્ચી આગળની નોંધ.]

૧-સચિત્ત દ્રવ્યોનો ત્યાગ : શ્રી જિનમંદિરમાં પ્રવેશ કરતી વખતે પોતાને સૂંઘવાનાં પુષ્પો તથા પહેરેલી પુષ્પની માળા વિગેરે સચિત્ત દ્રવ્યો બહાર મૂકીને પ્રવેશ કરવો. અચિત્ત વસ્તુઓ પણ પોતાને ખાવા-પીવાની કે સૂંઘવાની હોય તો પ્રભુની દષ્ટિ ન પડે તેમ ચૈત્યની બહાર મૂકીને અંદર જવું.

૨-અચિત્ત દ્રવ્યોનો અત્યાગ : પહેરેલાં અલંકાર, વસ્ત્ર અને રૂપાનાણું, ઈત્યાદિ અચિત્ત દ્રવ્યો ન છોડવાં તે. તેને ઉતારીને જવાથી ધર્મની શોભામાં અભિવૃદ્ધિ થતી નથી તેમજ અંગ ઉપર ધારણ કરી રાખવાથી ધર્મ અને શાસનની શોભા વધે છે.

૩-મનની એકાગ્રતા : પ્રભુનું બિંબ દષ્ટિએ પડતાંની સાથે જ બીજા વિચારોનો ત્યાગ કરી ચિત્ત તેને વિષે જ એકાગ્ર કરવું.

૪-ભૂમિપ્રમાર્જન માટે, બંને છેડે દશીઓવાળું અને વચ્ચે સાંધા વિનાનું એકશાટી ઉત્તરાસંગ અર્થાત્ ખેસ રાખવો.

૫-મસ્તકે અંજલિ : શ્રી જિનેશ્વરદેવનાં દર્શન થતાંની સાથે, મસ્તકે બે હાથ જોડીને પ્રણામ કરવો.

આ પાંચ અભિગમ સામાન્ય ઋદ્ધિવાળા શ્રાવકો માટે છે. મોટી ઋદ્ધિવાળા રાજા વિગેરે શ્રાવકો માટેનાં પાંચ અભિગમ જુદાં છે. દર્શન કરવા આવનાર રાજા હોય તો તેણે પોતાનાં રાજચિહ્નો છોડીને જ મંદિરમાં પ્રવેશ કરવો. એ રાજચિહ્નો પાંચ પ્રકારનાં છે, તેથી મહર્દિક રાજા વિગેરે માટેનાં અભિગમ પણ પાંચ પ્રકારનાં છે. (૧)-ખડ્ગ,

[વધુ નોંધ ૨૦૪ માં પાનામાં.]

- ૫-પૂજા કરવાનાં વસ્ત્રો, ઉપકરણો તથા દ્રવ્યો છતી શક્તિએ મંદિરના અને સાધારણ ખાતાનાં વાપરવાં.
- ૬-છતી શક્તિએ ભગવાનની જલપૂજા અને અંગલુહણાદિક ગોડી-પૂજારી પાસે કરાવવાં.
- ૭-પૂજા કરતી વખતે મુખકોશ બરાબર નહિ બાંધવો.
- ૮-મુખકોશ બાંધ્યા પછી હાથ નહિ ધોવા.
- ૯-વસ્ત્રને અડચા પછી હાથ ધોયા વિના જ પ્રભુના અંગને અડકવું.
- ૧૦-અંગલુહણાં કરતી વખતે પોતાના અંગને કે વસ્ત્રને તે અંગલુહણાં ન અડી જાય, તેનો ખ્યાલ નહિ રાખવો.
- ૧૧-અંગલુહણાં અને પુષ્પાદિ લોંચ પડી ગયા પછી પણ પ્રભુના અંગ ઉપર લગાડવાં અને ચડાવવાં.
- ૧૨-ધૂપ, દીપ આદિ ખુલ્લાં મૂકવાં. ધૂપધાણનો ઉપયોગ થઈ રહ્યા બાદ તેને ઢાંકણાથી ઢાંકીને ન મૂકવું અને દીપક પ્રગટાવ્યા બાદ તેને ફાનસમાં ન મૂકવો.

[૨૦૦-૨૦૧-૨૦૨-૨૦૩ મા પાનાથી આગળની નોંધ.]

- (૨)-છત્ર, (૩) ઉપાનહ, (૪) મુકુટ અને ૫ ચામર-એ પાંચ રાજચિહ્નોનો ત્યાગ કરીને જ ચૈત્યમાં પ્રવેશ કરવો.

ત્રિભુવનના રાજ દેવાધિદેવ શ્રી જિનેન્દ્રપ્રભુની સન્મુખ જવાનું છે, તેથી તેમની સન્મુખ પોતાનું રાગપાણું બતાવવું તે અત્યંત અનુચિત અને અવિનયસ્વરૂપ છે. તેમની સન્મુખ તો સર્વ કાર્મ્ય પોતાનો સેવકભાવ જ દર્શાવવાનો હોય છે : કારણ કે-ત્રિલોકનાથ પ્રભુના સેવક બનવું, એ પણ પરમ ભાગ્યોદયની નિશાની છે.

શ્રી જિનચૈત્યમાં સાચવવા અને આચરવા યોગ્ય ખીજ પણ ધણા વિધાનો છે. તેને ગુરૂગમથી સમજવા પ્રયાસ કરવો. તે વિધાનોનું ઉલ્લંઘન, એ પણ એક પ્રકારની આશાતના જ છે.

- ૧૩-અથપૂજા માટે ચોખા, બદામ વિગેરે ઘેરથી નહિ લઈ જવા અને માત્ર પૈસો-પાઈ મૂકીને સંતોષ માનવો. ઘેરથી લઈ જવામાં આવે તો પણ દાબડી, ઝોળી કે રૂમાલમાં નહિ લઈ જતાં, છાપા વિગેરે કાગળમાં લઈ જવા અને પછી તે કાગળના ટૂકડાઓને મંદિરમાં કે બહાર રખડતા મૂકવા.
- ૧૪-મંદિરમાંથી બહાર નીકળતી વખતે ભગવાનને પૂઠ ન પડે તે રીતિએ નીકળવું જોઈએ, તેના બદલે બેઠરકારીથી ગમે તે રીતિએ નીકળવું.
- ૧૫-મંદિરનાં નિર્માણ પુષ્પ વિગેરે તથા પ્રક્ષાલનાનાં જલ વિગેરેની રીતસર વ્યવસ્થા ન કરવી.
- ૧૬-વાસી પુષ્પાદિ ચઢાવવાં.
- ૧૭-છતી શક્તિએ પ્રભુના પ્રક્ષાલન આદિમાં ઘરનું દૂધ અને ઘી વિગેરે ન વાપરવું.
- ૧૮-શ્રી જિનેશ્વરદેવના મંદિરના પગથીએ બેસીને વહેપાર-ધંધા તથા સંસારવ્યવહારની વાતો કરવી.
- ૧૯-શ્રી જિનમંદિરની અંદર પરસ્પર મેળાપ થાય ત્યારે એક-બીજાની ખબર-અંતર પૂછવી.^૧
- ૨૦-દર્શન તથા પૂજન આદિ કરતી વખતે મોટા-નાનાનો વિનય ન સાચવવો.
- ૨૧-ચૈત્યવંદન તથા સ્તવનાદિ બોલતી વખતે તથા ઘંટાદિ વગાડતી વખતે બીજાઓને વ્યાધાત થાય તેની દરકાર ન કરવી.

૧-આ દોષ ખાસ કરીને સ્ત્રીઓ તરફથી વિશેષ સેવવામાં આવે છે, પણ તે મોટી આશાતના રૂપ હોવાથી તેનો એકદમ ત્યાગ કરી દેવો જોઈએ.

૨૨-પૂજા કરવા જતી વખતે પગમાં પાવડી આદિ પહેરવી તથા ઘેરથી સ્નાન કરી પૂજનાં વસ્ત્રો પહેરી મોટર ગાડી આદિમાં બેસીને જિનમંદિરે જવું અને ત્યાં ફરી સ્નાનાદિ કર્યા વિના જ લગવાનની અંગપૂજાદિ કરવાં.

૨૩-પૂજનાં વસ્ત્રોમાં ધોતીયું અને ખેસ ઉપરાંત ગંજીફરાક વિગેરે પહેરવું.

૨૪-શ્રી જિનમંદિરે સાબુ ચોળીને સ્નાન કરવું તથા વસ્ત્રો ધોવાં.

૨૫-સ્નાન કર્યા બાદ માથામાં તેલ કુલેલ લગાવવાં અને માથું ઓળવું.

એ વિગેરે અનેકવિધ આશાતનાઓ સ્વયં સમજીલેવા પ્રયાસ કરવો અને તેને ટાળીને શ્રી જિનપૂજાદિ લક્ષિતમાં પ્રવૃત્ત થવું. એ રીતે કરેલી પૂજા-લક્ષિત અનંત પુણ્યરાશિને વધારનાર તથા અનંત પાપરાશિને ઘટાડનાર થાય છે.

આજકાલ એક મોટી આશાતના શ્રી સિદ્ધગિરિરાજ ઉપર વધતી જાય છે. તેને અટકાવવા અને સ્વયં નહિ સેવવા માટે દરેકે ખાસ લક્ષ્ય રાખવું જોઈએ. સમસ્ત ગિરિરાજએ મંદિર જેટલો જ અને કોઈ અપેક્ષાએ તેથી પણ અધિક પવિત્ર છે. એવા પવિત્રતમ ગિરિરાજ ઉપર શ્રીજિન-મંદિરમાં વર્જવાયોગ્ય સર્વ આશાતનાઓ વર્જવી જોઈએ. તેના બદલે આજકાલ ગિરિરાજ ઉપર વડીનીતિ, લઘુનીતિ આદિ કરવાં : લીંટ, બળખા થૂંક આદિ નાખવાં : દહીં, દૂધ, ચવાણું આદિ ખાવાં : એ વિગેરે આશાતનાઓ વધતી જાય છે. તેને કોઈ પણ પ્રકારે બંધ કરવી જ જોઈએ. કારણ કે-તેથી એકાન્ત પુણ્યહાનિ થાય છે. ગિરિરાજ ઉપરથી નીચે ઉતર્યા બાદ પણ આહાર-નીહારાદિ કરવા માટે ઓછામાં ઓછાં સો ડગલાં જેટલી ભૂમિને તો વર્જવી જ જોઈએ.

પ્રકરણ-ત્રીસમું.

દેવદર્શન.....ઉપસંહાર.

“ અમોઘા વાસરે વિદ્યુદ્, અમોઘં નિશિગર્જિતમ્ ।
નારીબાલવચોઽમોઘ-મમોઘં દેવદર્શનમ્ ॥ ૧ ॥ ”

૧દિવસે વિજળી અમોઘ છે, રાત્રિએ ગર્જનરવ અમોઘ છે અને સ્ત્રી તથા બાળકનું વચન જેમ અમોઘ છે, તેમ દેવનું દર્શન પણ અમોઘ છે-અવશ્ય ક્ષણે આપવાવાળું છે.(૧)

દેવદર્શન કરવાની પ્રણાલિકા ભારતવર્ષમાં અતિ રૂઢ છે. પાશ્ચાત્ય સંસ્કૃતિના અનુકરણથી અને જડવાદી કેળવણીના પ્રચારથી ભારતવર્ષની એ પ્રાચીન રૂઢિ ઉપર અનેક પ્રકારના પ્રહારો થવા છતાં, ‘દેવદર્શન’ની પ્રણાલિકા હજી પણ પોતાનું સ્થાન અડગપણે ટકાવી રહેલ છે. એમાં કારણભૂત એની નક્કરતા છે. દેવદર્શનની ક્રિયા નક્કર સત્ય ઉપર નિર્માણ થયેલી છે અને એ ક્રિયાની પાછળ એટલાં બધાં સુંદર તત્ત્વો સમાયેલાં છે કે-જ્યાં સુધી એક પણ સમજદાર માણસ-તેના રહસ્યને સમજનારો માણસ, આ ભારતભૂમિ પર વિદ્યમાન રહેશે, ત્યાં સુધી તેનો પ્રચાર અટકાવી શકાશે નહિ : એ

૧-આ શ્લોકનો ભાવ જો કે લૌકિક દેવના દર્શનનું ક્ષણ વર્ણવવાનો છે, તો પણ લોકોત્તર દેવના દર્શનને એ નથી લાગુ પડતો એમ નહિ : અદ્ધે એથી પણ વિશેષ લાગુ પડે છે, તે આખોય ઉપસંહાર વાંચી જવાથી માલમ પડી આવશે.

એક જ સમજદાર માણસ દેવદર્શનની પવિત્ર પ્રણાલિકાનું સંરક્ષણ કરવાને સમર્થ થશે : અનેક સુયોગ્ય આત્માઓને દેવદર્શનના પવિત્ર રાહે એક ક્ષણ વારમાં પણ વાળી શકશે.

‘દેવદર્શન’ જેવી પવિત્ર પ્રણાલિકાનો વિરોધ કરનારાઓ પણ, પોતે માનેલી ઈષ્ટ વસ્તુઓનું દર્શન કરવાને માટે હંમેશાં તત્પર રહે છે અને એ રીતિએ પણ પોતાના સમય, દ્રવ્ય અને સામર્થ્યનો વ્યય કરે જ છે. એ વ્યયનું પરિણામ અને દેવદર્શન માટેના સમયાદિના વ્યયનું પરિણામ—એ બે વચ્ચે કેટલું અંતર છે, તે તો ઉઘાડી આંખે જોનારને પ્રત્યક્ષપણે સમજી શકાય તેમ છે. દેવદર્શન માટે નિર્મિત થયેલાં દેવમંદિરોની આસપાસ આધ્યાત્મિકતા છવાઈ રહેલી માલૂમ પડે છે, કોઈ પણ પ્રકારનાં દુન્યવી પાપકાર્યોની કે વિષય-રાગની વૃદ્ધિ થતી દેખાતી નથી. જ્યારે તે સિવાયનાં સ્થાનોએ—વિદ્યા, કળા, જ્ઞાન, ગમ્મત કે એવા બીજા કોઈ પણ આશયે નિર્મિત થયેલા સ્થાનોએ કે તેની આસપાસના વાતાવરણમાં તેટલી પવિત્રતા, નિષ્પાપતા કે આધ્યાત્મિકતાનો વાસ અશક્ય બને છે : ઉદ્દૃ તેથી વિપરીત જ ઘણા ભાગે દેખાય છે. એક નાટક, એક સીનેમા કે એક થીએટરની આસપાસ જે દૃશ્ય નજરે પડે છે, તે દૃશ્ય એક દેવમંદિરની આસપાસ કદી પણ દેખાતું નથી. દુન્યવી દૃશ્યો જોવાની શાળાઓની ચોમેર પાપ-પ્રવૃત્તિઓના પુંજના પુંજ એકત્ર થઈ જાય છે : એથી વિરુદ્ધ દેવદર્શન કરવાની શાળાઓ—દેવગૃહો, દેહરાસરો અને દેવમંદિરોની ચોમેરથી પાપપ્રવૃત્તિઓ જાણે દૂર ને દૂર હડસેલાતી હોય અને ચોમેર જાણે પાપભીરૂતાનું વાતાવરણ પ્રસરી રહ્યું હોય તેવો ભાસ થાય છે.

આનું કારણ શું હશે ? એનું કારણ સ્પષ્ટ છે. જે દેવથી મંદિર અધિષ્ઠિત થયેલ છે, તે દેવ પવિત્ર વ્યક્તિ છે, નિષ્પાપતાની મૂર્તિ છે અને આધ્યાત્મિકતાનું નિવાસસ્થાન છે. એની અસર દેવમંદિર પર અને દેવમંદિરની અસર ચોમેર ફેલાય છે. જે દેવ જેટલા પવિત્ર, તે દેવમંદિર અને તેની આસપાસના વાતાવરણની તેટલી જ પવિત્ર અસર ઉત્પન્ન થાય છે, એ વાતનો કોઈથી પણ ઇન્કાર થઈ શકે તેમ નથી અને એ જ કારણે વીતરાગના મંદિરની આસપાસ જે આધ્યાત્મિકતા અને પાપભીરૂતા નજરે પડે છે, તેટલી લાગ્યે જ ખીજા કોઈ દેવના મંદિરની આસપાસ દેખાય છે. તો પણ મૂળ દેવની જેટલી પવિત્રતા, ગુણસંપન્નતા કે શક્તિયુક્તતા હોય છે, તેટલી પવિત્રતા ઇત્યાદિ તેની મૂર્તિમાં, મંદિરમાં કે ચોતરફ પ્રગટ્યા સિવાય રહેતી નથી. જેઓ દેવમૂર્તિ, દેવમંદિર અને ધર્મસ્થાનના પ્રભાવનો ઇન્કાર કરે છે, તેઓ દિવસના લાગમાં સૂર્ય, તેનાં કિરણ અને તેના પ્રકાશના અસ્તિત્વનો ઇન્કાર કરનારા છે, એમ કહીએ તો ખોટું નથી. સ્થાનનો પણ અવશ્ય પ્રભાવ છે. સ્થાનમાં પ્રભાવ તેના અધિષ્ઠાયક-મૂર્તિ આદિનો પડે છે અને અધિષ્ઠાયકમાં પ્રભાવ તેની મૂળ વ્યક્તિનો પડે છે. પ્રભાવક મૂળ વ્યક્તિની ગેરહાજરીમાં તેના પ્રભાવને વિસ્તારનાર-કાયમી બનાવનાર તેની મૂર્તિ અને મંદિર છે અને એટલા જ માટે શ્રી જિનની મૂર્તિની સ્તુતિ કરતાં પ્રતિભાસંપન્ન કવિઓએ ગાયું છે કે—

“ કિં બ્રહ્મૈકમયી કિમુત્સવમયી શ્રેયોમયી કિં કિમુ-
જ્ઞાનાનન્દમયી કિમુન્નતિમયી કિં સર્વશોભામયી ।

ઈત્યં કિં કિમિતિ પ્રકલ્પનપરૈસ્ત્વન્મૂર્તિરુદ્વિક્ષિતા,
કિં ! સર્વાંતિગમેવ દર્શયતિ સદ્ધ્યાનપ્રસાદાન્મહઃ ॥૧૥”

શું આ મૂર્તિ અદ્ભુત છે ?, શું ઉત્સવમય છે ?, શું કલ્યાણમય છે ?, શું જ્ઞાનના આનન્દમય છે ?, શું ઉન્નતિમય છે ?, શું સર્વ શોભામય છે ?—એ રીતિની કલ્પનાઓમાં તત્પર એવા કવિઓ વડે જોવાયેલી આપની મૂર્તિ સદ્ધ્યાનના પ્રસાદથી સર્વને ઉલ્લસિત કરી જનાર એવા જ્ઞાન રૂપ તેજને દેખાડે છે.

મૂર્તિ પાષાણની કે ધાતુની હોવા છતાં, કવિઓને તે અદ્ભુતમય, ઉત્સવમય, કલ્યાણમય, જ્ઞાનમય, આનન્દમય, ઉન્નતિમય, સર્વશોભામય કે કેવળ જ્ઞાન રૂપી તેજના પુંજમય લાગે છે, તે કેવળ અતિશયોક્તિ રૂપ કે ભાષાના અલંકાર રૂપ છે, એમ સમજવાનું નથી : કિન્તુ તે એક પરમ સત્ય રૂપ છે. જેમ ગહન જ્ઞાનને સમજાવનાર કોઈ અન્યવિશેષ, કાગળ અને શાહીના સમૂહ રૂપ સાધારણ વસ્તુનો હોય છે તો પણ, એકાગ્ર ચિત્તથી તેનું અધ્યયન કરનાર વિદ્વાન પુરૂષને તે જ્ઞાનના પુંજ રૂપ અને ચૈતન્યના ભંડાર રૂપ સમજાય છે, તેમ વીતરાગની મૂર્તિ પણ તેના દર્શન કરનાર જ્ઞાની પુરૂષને સાક્ષાત્ વીતરાગનું દૃશ્ય ખડું કરે છે અને વીતરાગના સઘળા ગુણોને જોનારના ચિત્તમાં પ્રતિબિંબિત કરે છે. વીતરાગની મૂર્તિ તેને દર્શન કરનારના ચિત્તને સાક્ષાત્ વીતરાગની પાસે લઈ જાય છે : અન્ય શબ્દોમાં, વીતરાગની પાસે જવા માટે—વીતરાગતા જેવી ઉચ્ચ કક્ષાએ ચઢવા માટે, મૂર્તિ એ સાક્ષાત્ નિસરણી—સોપાનની પંક્તિ રૂપ બની જાય છે. પરન્તુ જેમ

અજ્ઞાન અને અપંડિત પુરૂષ ઉત્તમ ગ્રંથમાં રહેલા જ્ઞાનના ભંડારને ન નિહાળી શકે, તેમ વીતરાગના સ્વરૂપથી અબળુ અને અપંડિત એવા આત્માઓને મૂર્ત્તિનું દર્શન કરવા છતાં પણ, તે ગુણના ભંડાર રૂપ ન ભાસે, એમાં આશ્ચર્ય નથી.

ગ્રંથ, એ વીતરાગના વચનને બાળવાનું અને સમજવાનું સાધન છે, તેમ મૂર્ત્તિ, એ સાક્ષાત્ વીતરાગને બાળવા અને ધ્યાવવા—એકાગ્ર ચિત્તે સ્મરણ કરવાનું સાધન છે : પરંતુ ગ્રંથ દ્વારાએ જ્ઞાન મેળવવા માટે જેમ વ્યાકરણ, કાવ્ય, કેષ અને ન્યાયશાસ્ત્રાદિના અધ્યયનનું અને તે દ્વારા અક્ષરોના સંકેતનું તથા વાક્ય, મહાવાક્ય અને ઐહંપર્યાર્થ પર્યંતનું જ્ઞાન મેળવવાની આવશ્યકતા છે, તેમ વીતરાગની મૂર્ત્તિ દ્વારા વીતરાગ અને વીતરાગતાનું જ્ઞાન મેળવવા માટે વીતરાગના સ્વરૂપનું, વીતરાગના ગુણોનું, વીતરાગની શક્તિનું, વીતરાગના ઉપકારનું, વીતરાગની પૂર્વાપર અવસ્થાનું, વીતરાગના શાસનનું, વીતરાગના શાસનના આરાધકોનું, વીતરાગના શાસનની આરાધનાનું, તેના ફળનું, ફળની પરંપરાનું, વિગેરે વિગેરેનું યથાસ્થિત જ્ઞાન ચિત્તમાં પ્રગટ થવાની આવશ્યકતા રહે છે. એ જ્ઞાન જેમ જેમ પ્રગટ થતું જાય છે અને ચિત્તમાં જેમ જેમ તે સ્થિર થતું જાય છે, તેમ તેમ વીતરાગની મૂર્ત્તિના દર્શનથી વીતરાગના સાક્ષાત્ દર્શન અને સમાગમ જેટલો લાભ એક અપેક્ષાએ મેળવી શકાય છે.

શાસ્ત્રોમાં જંઘાચારણ અને વિદ્યાચારણ જેવા લઙ્ઘિધર તથા અપ્રમત્તદશાએ પહોંચેલા મુનિવરોના પણ, જ્ઞાનધ્યાનમાંથી સમય કાઢી, નંદીશ્વરાદિ તીર્થોમાં રહેલાં શાશ્વત ચૈત્યો

અને મનુષ્યલોકમાં રહેલાં બીજાં અશાશ્વત ચૈત્યોની યાત્રાએ જવાના, ઉલ્લેખો મળે છે. તે એમ સિદ્ધ કરે છે કે-જ્ઞાની મહર્ષિઓને પણ વીતરાગનું ધ્યાન કરવા માટે વીતરાગનાં બિંબોનું જ એક શરણુ સ્વીકારવું પડે છે. ત્રણે ભુવનમાં વીતરાગનાં બિંબો અને ચૈત્યો દ્વારાએ જે ઉપકાર થઈ રહ્યો છે તે અનુપમ છે, પરંતુ તેની કદર જ્ઞાની આત્માઓ જ કરી શકે છે અને એ કારણે ચાર જ્ઞાનના ધણી શ્રી ગૌતમગણુધર^૧ તથા શ્રુતકેવલીભગવાન શ્રી ભદ્રબાહુસ્વામી^૨ આદિ પૂર્વધર અને બીજા શ્રુતકેવળી મહાપુરુષોએ પણ ત્રણે લોકમાં રહેલાં શાશ્વત અને અશાશ્વત શ્રી જિનચૈત્યો અને શ્રી જિનબિંબોને નમન, વન્દન અને ભક્તિ કરવા માટે તત્પરતા દાખવી છે.

શાસ્ત્રો ફરમાવે છે કે-આ પંચમ કાળમાં તરવાનાં બે સાધન છે. એક તો શ્રી વીતરાગનું આગમ અને બીજું શ્રી વીતરાગનું બિંબ. વીતરાગનાં આગમ જડ કાગળ અને શાહી વિગેરેનાં બનેલાં છે. વીતરાગનાં બિંબ જડ પાષાણ અને ધાતુ વિગેરેનાં બનેલાં છે. બન્ને જડ હોવા છતાં, ચૈતન્યને વિકસાવનારાં છે. એ બે જડ વસ્તુઓ જ આ જગતમાં એવી છે કે-જે આત્માની અંદર ભરાયેલી સઘળી જડતાનો ઉચ્છેદ

૧. ભગવાન શ્રી ગૌતમમહારાજએ રચેલ શ્રી જગચિન્તામણિ નામના પ્રસિદ્ધ ચૈત્યવન્દનમાં સર્વ લોકમાં રહેલ શાશ્વત-અશાશ્વત ચૈત્યો અને બિંબોને નમસ્કાર કર્યો છે.

૨. આવશ્યકનિર્મુક્તિ આદિ ગ્રંથોમાં શાશ્વત-અશાશ્વત તીર્થોનાં વર્ણનો તથા તેની ભક્તિનાં શુભ ફળોનો વિસ્તૃત નિર્દેશ કરેલો છે.

કરે છે. એ બે સિવાયની બીજી જડ વસ્તુઓ, આત્માના ચૈતન્યને હણનારી થાય છે. એ બે વસ્તુઓ જડ હોવા છતાં એના ઉપાસક આત્માની જડતાને ક્ષણવારમાં હરી લે છે. એ કારણે શ્રી જિનાગમોમાં શાસ્ત્રોની ઉપાસના ઉપર બેટલો ભાર મૂકવામાં આવ્યો છે, તેટલો જ અને કોઈ અપેક્ષાએ તેથી પણ વધારે ભાર વિધિપૂર્વક શ્રી જિનચૈત્યો અને શ્રી જિનમૂર્તિઓની ઉપાસના ઉપર મૂક્યો છે. ‘જિણપૂઆ જિણથુણાં’ શ્રી જિનેશ્વરોની ત્રિકાળ પૂજા અને શ્રી જિનેશ્વરોની સ્તુતિ, એ શ્રાવકોનાં અગત્યમાં અગત્યનાં કર્તવ્યો ગણાવ્યાં છે. એથી આત્માની જે શુદ્ધિ થાય છે, તે એના વિના બીજા હબ્બર ઉપાયોથી પણ થતી નથી. શ્રી જિનેશ્વરોની પૂજા આત્માને વિશ્વના એક સર્વોત્તમ ગુણીની સાથે સીધો સંપર્ક સધાવી આપે છે, તેમના વિપુલ ગુણોનું જ્ઞાન તથા બૂઝ કરાવતાં શીખવે છે અને અત્યંત નમ્ર બનાવીને આત્માને સદા તેમના ગુણોની અભિમુખવૃત્તિવાળો બનાવે છે.

દેવદર્શન—એ ગુણ અને ગુણીનું બહુમાન કરવા દ્વારા ગુણપ્રાપ્તિનો એક ધોરી રાજમાર્ગ છે: તો પણ તેની જેવી જોઈએ તેવી સમજણના અભાવે દેવદર્શનાદિક કરનારામાંના પણ ઘણાઓ પોતાની તે ક્રિયાઓના પૂરેપૂરા લાભથી વંચિત રહે, તો તેમાં નવાઈ પામવા જેવું નથી.

ભગવાન્ શ્રી હરિભદ્રસૂરિજીએ કહ્યું છે કે—

‘ચિન્તામણિરત્નેઽપિ સમ્યગ્જ્ઞાતગુણ एव શ્રદ્ધાચતિશય-
આવતોઽવિધિવિરહેણ મહાકલ્યાણસિદ્ધિઃ સાધયતિ ।’

‘ચિન્તામણિરત્નને વિષે પણ તેના ગુણને સમ્યક્ પ્રકારે જાણનારો જ, શ્રદ્ધાદિના અતિશયપણા વડે અવિધિનો ત્યાગ કરી, મહા કલ્યાણની સિદ્ધિને સાધનારો બને છે.’

જેમ જેને ચિન્તામણિના ગુણનું જ્ઞાન નથી તે ચિન્તામણિને પ્રાપ્ત કરવા છતાં તેને ભક્તિપૂર્વક સેવી શકતો નથી અને કલ્યાણનું ભાજન બની શકતો નથી, તેમ શ્રી જિન-દેવ-દર્શન એ સ્વભાવથી જ સુંદર ચિન્તામણિકદંપ અનુપમ વસ્તુ છે તો પણ તેના ગુણનું જેને જ્ઞાન નથી, તે તેને સમ્યક્ વિધિપૂર્વક સેવી શકતો નથી અને તેની સેવાના યથાર્થ ફળને પણ પામી શકતો નથી. એ કારણે આ પુસ્તકમાં ‘દેવ-દર્શન’નું સ્વરૂપ સમજવા માટે અને તેના પરમ ગુણથી પરિચિત થવા માટે જેટલી વિશિષ્ટ વસ્તુઓ જરૂરી છે, તેના સંચય કરવામાં આવ્યો છે. એના વારંવાર પરિશીલન દ્વારા સમ્યક્જ્ઞાતા બની દેવદર્શનાદિ વિધિમાં પ્રવૃત્ત થવાથી આત્માને અપૂર્વ ભાવોદ્ભાસનો સાક્ષાત્કાર થયા વિના રહેતો નથી. અનધિકારિપણે હજારો ગ્રન્થોના વાંચનથી, હજારો વ્યાખ્યાનોના શ્રવણથી તથા ધર્મનાં બીજાં હજારો અનુષ્ઠાનોના આચરવાથી જે લાભ નથી થતો, તે લાભ યોગ્ય આત્માઓને ‘દેવદર્શન’ જેવી સામાન્ય જણાતી ક્રિયાથી થાય છે, પણ તે માટે તે વિષયના સમ્યક્ જ્ઞાતા બનવાની આવશ્યકતા રહે છે.

શ્રી જિનભક્તિને શ્રી જિનશાસનમાં પરમ સમ-રસની-ઉત્કૃષ્ટ સમતારસની પ્રાપ્તિનું પરમ સાધન કહ્યું છે, એ લેશ માત્ર પણ ખોટું નથી. પરંતુ એને સમ્યક્ રીતિએ સમજીને કરવામાં આવે તો જ તે લાભ કરે છે. અર્થી આત્મા-

એને આ પુસ્તક દ્વારા એવું સાધન આપવામાં આવે છે, કે જે શ્રી જિનલક્ષિતનું પારમાર્થિક સ્વરૂપ સમજાવે અને શ્રી જિનલક્ષિતનાં કાર્યોમાં અપૂર્વ રસ ઉત્પન્ન કરે.

શાસ્ત્રોમાં કહ્યું છે કે—

‘શુષ્કેશ્વચર્વણપ્રાયમવિજ્ઞાતાર્થમધ્યયનં, રસતુલ્યોહ્યત્રાર્થઃ, સંવેગાદિસિદ્ધિઃ ।’

‘અર્થ જાણ્યા વિનાનું અધ્યયન શુષ્ક શેરડી-શેરડીના ફૂવાને આવવા તુલ્ય છે. અર્થ એ રસ તુલ્ય છે. અર્થ અંતરાત્માને ખરેખર આનંદ આપે છે અને એનાથી સંવેગાદિ કાર્યોની ઉત્કૃષ્ટ સિદ્ધિ થાય છે.’

આ પુસ્તકમાં જિનદર્શન, જિનપૂજન અને જિનલક્ષિતનો શાસ્ત્રાનુસારી અર્થ આપવાનો જ પ્રયાસ કરવામાં આવ્યો છે. એ અર્થ આત્માને અત્યંત આનંદ આપનારો છે : શ્રી જિનેશ્વરોની સાચી પીછાન કરાવનારો છે : તથા શ્રી જિનેશ્વર-દેવોના સ્વરૂપથી અનાદિ કાળ થયાં અપરિચિત રહેલા આત્માઓને સુપરિચિત બનાવનારો છે.

દેવદર્શનનો અર્થ વાંચનાર, વિચારનાર, સમજનાર, હૃદયમાં ઉતારનાર, સ્થિર કરનાર તથા એની સાથે વારંવાર પરિચય સાધનાર આત્મા જેમ જેમ દેવદર્શનાદિ ક્રિયામાં વિધિપૂર્વક પ્રવૃત્ત થતો જાય છે, તેમ તેમ મિથ્યાત્વ રૂપી વિષનું વમન થતું જાય છે, સમ્યક્ત્વ રૂપી અમૃતનું પાન થતું જાય છે અને અનાદિનો ભવરોગ જોતજોતાંમાં નષ્ટ થઈ જાય છે. ૧૫૨૫૨૫૨૫ મુક્તિ-

૧-શ્રી અનુયોગદ્વાર સૂત્રમાં ફરમાવ્યું છે કે કાર્ષ પણ સૂત્રનું અધ્યયન વિધિપૂર્વક થવું જોઈએ. વિધિ દર્શાવતાં ફરમાવ્યું છે કે—

[વધુ નોંધ ૨૧૬ માં પાનામાં]

રૂપી પરમ આરોગ્યને પ્રાપ્ત કરવા માટે પણ એ જ વસ્તુ સાધન રૂપ બની જાય છે.* જ્ઞાનપૂર્વકની ક્રિયાને શાસ્ત્રકારોએ સુવર્ણઘટની ઉપમા આપી છે. જેમ સુવર્ણઘટ ભાંગી જાય તો પણ તેનું મૂલ્ય જતું નથી, તેમ જ્ઞાનપૂર્વક થયેલી ક્રિયાનો, વચ્ચે ક્વચિત્ ભાંગ થઈ જાય, તો પણ તેનું કૃણ જતું નથી.

શ્રી તીર્થંકરદેવનું દર્શન એ દેવેન્દ્રોને પણ પરમ હર્ષ-પ્રમોદને પેદા કરનારું છે. લબ્ય આત્માઓને પરમ અનુગ્રહ કરનારું-નિર્વાણબીજનો લાભ કરનારું છે. ‘ત્રૈલોક્યશંકરમ્.’

[૨૧૫ મા પાનાનો આગળની નોંધ]

‘સિદ્ધિસ્થિતં, ઈતં, જિતં, મિતં, પરિજિતં, નામસમં, ઘોસસમં, અહિણ-વસ્ત્રં, અણન્નવસ્ત્રં, અક્ષલિયં, અમિલિયં, અવન્નામેલિયં, પઙ્કિપુત્રં, કંઠોદ્ઘ્વિ-પ્પમુક્કં, ગુરુવાયણોવગયં ।’

ઇત્યાદિ વિશેષણોથી યુક્ત સૂત્ર અને તેનાં પદોનું અધ્યયન થવું જોઈએ. દરેક પદ સારી રીતે શીખેલું, વાચનાદિ સ્વાધ્યાયથી સ્થિર થયેલું, સારણા-વારણા-ધારણાથી જીતેલું, પદ અક્ષર આદિની સંખ્યાથી માપેલું, ક્રમ, અક્રમ અને ઉત્ક્રમપૂર્વક યાદ કરેલું, સ્વનામની પેઠે કંઠસ્થ થયેલું, ઉદાત્ત, અનુદાત્ત, સ્વરિત અને ઘોષ, અઘોષાદિ ઉચ્ચાર-ણોથી યુક્ત, અક્ષરાદિની હીનતાથી રહિત, અક્ષરમાત્રાદિકના અધિક-પણાથી રહિત, અસ્ખલિત, અમીલિત, અપુનરૂક્ત, કંઠોદ્ઘ્વિપ્રમુક્ત (ખાલકાદિની જેમ અસ્પૃશ્યતાથી રહિત) તથા ગુરુવાચનાથી ઉપગત હોવું જોઈએ. એ રીતે ભણેલું હોય તેજ વિધિપૂર્વક ગણાય છે અને એ રીતે ભણેલું સૂત્ર જ અર્થનું સચોટ જ્ઞાન કરાવનારું થાય છે.

* ‘ભવરોગાર્તજન્તૂનામમગદંકારદર્શનઃ ।’

—પ્રભુનું દર્શન ભવરોગથી પીડિત થયેલા જંતુઓને અગદંકાર-વૈદ્યના દર્શન સમું છે.

શાસ્ત્રમાં એને ‘ત્રૈલોક્યશંકર’ની ઉપમા આપી છે—ત્રણે જગતને સુખ કરનાર કહેલું છે. શ્રી તીર્થંકર દેવના દર્શનથી ઘણા જીવોને મોક્ષને અનુકૂળ એવો મહાન્ ભાવોપકાર થાય છે અને મહાન્ પરાર્થ-પરમાર્થ સધાય છે, પરંતુ તે દર્શન કેવળ ચક્ષુપર્યતનું જ નહિ કિન્તુ હૃદયપર્યતનું હોવું જોઈએ. ચક્ષુદર્શન, એ તો પરમાર્થ-તાત્ત્વિક દર્શનનું સાધન માત્ર છે. આ પુસ્તકમાં જણાવેલ અર્થનું આદરપૂર્વક વાંચન, મનન અને પરિશીલન આત્માને યાવત્ પરમાર્થ-દર્શન સુધી લઈ જવાને સમર્થ બનાવે છે.

આત્માને પવિત્ર બનાવવાને માટે ‘દેવદર્શન’ એક અતિ સરળમાં સરળ અને ઉચ્ચકોટિની ધર્મક્રિયા છે. પોતાની મનસ્વી કંટપનાઓ ઉપર જ સઘળો મદાર બાંધીને ચાલવાવાળા આત્મા-ઓને તેનું મહત્ત્વ સમજાવું કઠિન છે. એનું મહત્ત્વ નહિ સમજાવામાં આજે બીજાં પણ ઘણાં કારણો છે. તેમાંનું મુખ્ય કારણ એ છે કે-ધર્મના કોઈ પણ વિષય ઉપર આજે ઉંડા ઉતરીને વિચાર કરવામાં અને વિચાર કરીને નિશ્ચય કરવામાં આવતો નથી : કદાચ વિચાર કરીને નિશ્ચય કરવામાં આવે તો પણ તે નિશ્ચયની પાછળ ખંતથી કૃણસિદ્ધિપર્યત મંડ્યા રહેવામાં આવતું નથી. દેવદર્શનાદિ ધર્મક્રિયા માટે પણ તેમજ બને છે. બુદ્ધિશાળી ગણાતા આત્માઓ પણ થોડો વખત મરજીમાં આવે ત્યારે અને મનકાવે તે રીતે તેને કરે છે : અને કોઈ પણ કારણસર ન કાવતું આવે ત્યારે તેને છોડી દે છે. હવે જો આ નિયમિત કરે છે, તેઓમાંથી પણ કેટલાક ‘કૃણસિદ્ધિ થાય છે કે નહિ ?’-તેને વિચારવાની તસ્દી જ લેતા નથી. અથવા લૌકિક કૃણની સિદ્ધિ દેખાય ત્યાં સુધી તેને

આચરે છે અને પછી તેને છોડી દે છે. કદાચ લૌકિક ક્ષણની સિદ્ધિ ન દેખાય તો તેના પર અશ્રદ્ધા ધારણ કરે છે અને અશ્રદ્ધા થયા પછી ગમે તેટલી ઉચ્ચ ક્રિયા હોય, તો પણ નિરર્થક થઈ જાય તેમાં નવાઈ નથી. પણ તે બધી રીતો ખોટી છે.

શાસ્ત્રકારોના આદેશ પ્રમાણે તો, દેવદર્શનથી માંડી પંચ મહાવ્રતના પાલન સુધીની દરેક ધર્મક્રિયા, ક્લસિદ્ધિના અર્થી આત્માઓએ ક્લની પ્રાપ્તિ ન થાય ત્યાં સુધી તેને સતત જરૂરી રાખવાની છે : તેમાં થતી અવિધિને રોજ ને રોજ દૂર કરવાની છે : વિધિસેવનમાં રહેતી ત્રુટિને પૂરી કરવાની છે : શ્રદ્ધા, વીર્ય, સમૃત્તિ, સમાધિ અને પ્રજ્ઞાપૂર્વક તેને સેવવાની છે. દુન્યવી કોઈ પણ કાર્યની સિદ્ધિ માટે પણ, કાર્યસિદ્ધિ ન થાય ત્યાં સુધી શ્રદ્ધા, વીર્ય અને ઉદ્યમ વિગેરેની આવશ્યકતા રહે છે, તો પછી આત્મિક અને લોકોત્તર કાર્યની સિદ્ધિ માટે મનમાં ફાવે તેમ, ફાવે ત્યારે અને ફાવે તેટલો વખત તેનું સેવન કરવાથી ઇષ્ટસિદ્ધિ થઈ જાય એમ માનવું, એ કેવળ વંચના છે અને છતી સામગ્રીએ ઉત્તમ ક્ષણની પ્રાપ્તિથી વંચિત રહી જવા બરાબર છે. સમગ્ર કારણ એકત્ર થયા સિવાય કોઈ પણ કાર્યની સિદ્ધિ જેમ જગતમાં દેખાતી નથી, તેમ દેવદર્શનાદિ દ્વારા પણ જે આત્મનિર્મળતાદિ સાધવાં છે, તે માટેની સઘળી કારણ-સામગ્રી એકત્ર થવી જોઈએ.

એ કારણ-સામગ્રીમાં, ધ્યેયની સ્પષ્ટતા, એ પ્રથમ છે. દેવદર્શન, એ આત્મદર્શનનું સાધન છે. દેહને જોવા માટે જેમ બાહ્ય આરીસાની જરૂર છે, તેમ આત્મા કેવો છે તે જોવાને માટે, દેવની મૂર્તિ રૂપ આરીસાની જરૂર છે. શ્રી વીતરાગ

પરમાત્માની મૂર્તિ, વિચારશીલ પુરૂષને એક આંતરિક આરીસા તરીકેની ગરજ સારે છે. દેવમૂર્તિને જોવાથી દેવનું નિર્મળ ચરિત્ર યાદ આવે છે અને એ ચરિત્રની નિર્મળતા યાદ આવવાથી પોતાના આત્માની મલિનતા પ્રત્યક્ષ માલૂમ પડે છે. દેવ આઠકર્મથી રહિત છે, પોતે આઠકર્મ સહિત છે : દેવ અનન્તજ્ઞાની છે, પોતે અદ્વૈતજ્ઞાની છે : દેવ સકલ જગતને પ્રતિસમયે જાણે અને જુએ છે, પોતે પોતાના દેહને પણ પૂરો જાણી અને જોઈ શકતો નથી : દેવ અનંત વીર્યયુક્ત છે, પોતે અદ્વૈત વીર્યવાન છે : દેવ અજર-અમર છે, પોતે જન્મ-જરા-મરણથી બંધાયેલો છે : દેવ સર્વથા મોહરહિત છે, પોતે સર્વ પ્રકારના મોહથી ઘેરાયેલો છે : દેવ અશરીરી, અરૂપી અને અનાહારી છે, પોતે શરીર રૂપી પાંજરામાં પૂરાયેલો, રૂપ, રસ, ગંધ અને સ્પર્શાદિમાં ફસેલો તથા નિરન્તર આહારાદિની લાલચમાં લપટાયેલો છે : દેવ અનંત, અવ્યાબાધ અને અક્ષય સુખના લોકતા છે, પોતે અતિશય અદ્વૈત, દુઃખવ્યાપ્ત અને વિનશ્વર સુખમાં આસક્ત છે અને એ કારણે અનંત આપત્તિઓથી સદા વીંટાયેલો છે.

એ રીતે આત્મસ્વરૂપનું સત્ય જ્ઞાન દેવદર્શનથી આપો-આપ થવા લાગે છે, આત્મામાં છૂપાયેલી અનંત શક્તિઓ લક્ષ્યમાં આવે છે અને એ લક્ષ્ય આવતાંની સાથે નિર્મળતા નાશ પામે છે, ચેતનમાં વીર્ય પ્રગટ થાય છે અને લવપરંપરાનો નાશ કરવા માટે આત્મશક્તિ સ્ફુરવાન થાય છે. આ વિગેરે અઢળક ક્ષાયદાઓ દેવદર્શનના પ્રતાપે જીવ મેળવી શકે છે. આત્મદર્શન, લવપરંપરાનો નાશ, અવ્યાબાધ અવસ્થાની પ્રાપ્તિ, તે માટે જરૂરી વીર્યોલ્લાસ, -એ વિગેરે દેવદર્શનનું

પ્રધાન ફળ છે. પોતપોતાની ભૂમિકાને અનુસાર એ ધ્યેયના અનેક પ્રકાર પડી જાય છે. મિથ્યાદષ્ટિને સમ્યગ્દર્શનની પ્રાપ્તિ, અવિરતિધરને દેશવિરતિની પ્રાપ્તિ, દેશવિરતિધરને સર્વવિરતિની પ્રાપ્તિ, સર્વવિરતિધરને અપ્રમત્તઅવસ્થાની પ્રાપ્તિ અને અપ્રમત્તને શુકલધ્યાન અને શ્રેણિની પ્રાપ્તિ—એમ ઉત્તરોત્તર અધિક અધિક ગુણસ્થાનની પ્રાપ્તિ, એ દેવદર્શનાદિ ધર્મક્રિયાનું અનંતર ફળ છે અને સદ્ગતિમાં જન્મ થવા પૂર્વક મુક્તિની પ્રાપ્તિ એ પરંપર ફળ છે.

અહીં એટલું બાણી લેવું જોઈએ કે—વિધિપૂર્વકની પ્રવૃત્તિ ફળ મેળવી આપે છે.

યોગ્ય કાળ, ઉચિતાસન, યુક્તસ્વરતા, પાઠોપયોગ અને ગુરુવિનય—એ વિધિપરતાનાં લક્ષણો છે.

જિજ્ઞાસા, ગુરુસંયોગ, બોધપરિણુતિ, સ્થૈર્ય, શ્રદ્ધા, વીર્ય, બુદ્ધિની પટુતા, ચિત્તની એકાગ્રતા, સ્મૃતિની તીક્ષ્ણતા ઇત્યાદિ વિધિપરતાને ઉત્તેજિત કરનારા ગુણો છે.

દીર્ઘકાળ પર્યંત, નિરંતર અને સત્કારાદિપૂર્વક આસેવન, એ વિગેરે ફળસિદ્ધિને નિકટ લાવનારા હેતુઓ છે.

એ સઘળી સામગ્રીનો યોગ આસન્નભવ્ય લઘુકર્મી આત્માને આ કાળમાં પણ સંભવે છે. શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે—

‘ ન હિ દીર્ઘદૌર્ગત્યમાફ ચિન્તામણિરત્નાડવાપ્તિહેતુઃ । ’

દીર્ઘ દૌર્ગત્યનો ભાગી ચિન્તામણિરત્નની અવાપ્તિમાં કારણ બની શકતો નથી. એ ન્યાયે અનેક પુણ્યલ પરાવર્તપર્યંત હજી જેને સંસારમાં ભટકવાનું છે, તેને ઉપર્યુક્ત સઘળી સામગ્રીનો યોગ પ્રાપ્ત થતો નથી.

વર્તમાનકાળે બહુલસંસારી આત્માઓ દેવદર્શનાદિ પવિત્રતમ ક્રિયાના રહસ્યને ન પામી શકે અથવા તેથી જેવો જોઈએ તેવો લાભ ન ઉઠાવી શકે તો પણ લઘુકર્મી, આસન્ન-લબ્ધ, ઉત્તમ આત્માઓ પરમાત્મા શ્રી મહાવીરદેવના ફરમાન મુજબ પંચમ આરાના અંત સુધી તેનાથી અપૂર્વ લાભ ઉપાર્જન કરવાના જ છે, એ વાતનો શાસ્ત્રાનુસારી લબ્ધાત્માઓને નિશ્ચય જ છે.

વસ્તુતઃ, દેવમૂર્તિ એ દેવનું દર્શન કરવા માટે એક પ્રકારનું દુર્ગ્ગિન જ છે. એ દુર્ગ્ગિન દ્વારાએ દેવનું દર્શન થાય છે. કેટલાકો-‘આત્મદર્શન જેને થયું છે તેને દેવદર્શન કરવાની કાંઈ જરૂર નથી’-એમ કહે છે, પરંતુ તેઓનું એ કથન પ્રલાપ માત્ર છે. જેમનું આત્મસ્વરૂપ પરિપૂર્ણપણે પ્રગટ થયું છે, તે દેવને જે ઓળખતો નથી, તેમનું દર્શન, સ્મરણ કે ધ્યાન કરવા ક્ષણભર કુરસદ મેળવતો નથી, તે આત્મા અનંતાનંત કર્મના થર નીચે દબાઈ ગયેલા પોતાના આત્માનું દર્શન કરી શકે, એ કલ્પના જ કેટલી અસત્ય છે ? શુદ્ધ સ્વરૂપવાળા બનેલા પરમાત્માનું દર્શન, એ જ પરમાર્થથી આત્મદર્શન કરવાનો ઉપાય છે. પરમાત્માને જોયા, જાણ્યા કે ઓળખ્યા વિના-નમ્યા, વાંઘા કે પૂજ્યા વિના આત્મા ઓળખાઈ જાય, એ ત્રિકાળમાં પણ સંભવિત નથી. અનંતકાળે આશ્ચર્ય રૂપ તેવો કોઈ બનાવ કુદરતના કાનુનમાં બનતો હોય, તેને દૃષ્ટાન્ત તરીકે ન લેવાય. પરમાત્મદર્શન એ જ આત્મદર્શનનો ધોરી માર્ગ છે અને પરમાત્મદર્શન એ પરમાત્માના ઊંજના દર્શન વિગેરેથી જ સુસાધ્ય છે. એ ધોરી માર્ગને છોડીને જેઓ છીંડીનો માર્ગ શોધે છે, તેઓ

સ્વપરના હિત-ઘાતક જ બને છે. શાસ્ત્રમાં એવાઓને પ્રવચનના લોપક અને અદૃષ્ટમુખ તરીકે વર્ણવ્યા છે.

ધાર્મિક ગુણોમાં આગળ વધવા માટે ‘દેવદર્શન’ એ સૌથી પ્રથમ ધર્મસ્થાનક છે. શાસ્ત્રમાં તેને ‘સુસંવૃતકાંચનરત્ન-કરંડકપ્રાપ્તિ’ની ઉપમા આપી છે : સુસંવૃત-સર્વથા અનુદ્ધ-ઘાટિત, કાંચન અને રત્નથી ભરેલું લાજન વિશેષ, તેની પ્રાપ્તિ, તત્સદૃશ : જેમ કોઈએ કાંચનરત્નનો કરંડીયો પ્રાપ્ત કર્યો પણ તદન્તર્ગત કાંચનાદિ વસ્તુ છે એમ તે જાણતો નથી, તો પણ જ્યારે તે જાણશે ત્યારે તેનું ક્ષણ અવન્ધ્યપણે તેને જ મળવાનું છે : જે તે સાચવી રાખશે તો ! તેમ દેવદર્શનાદિ પ્રથમ ધર્મસ્થાનની આરાધના વખતે, આત્મા ભવિષ્યમાં જે ગુણોનો અધિકારી થવાનો છે તેને પોતે તે વખતે જાણતો નથી, તો પણ તે ધર્મસ્થાન કાલાંતરે તેને ઉત્તરોત્તર અધિકાધિક ધર્મસામગ્રી પમાડીને સર્વોત્તમ અવસ્થા અપાવનાર અવશ્ય થાય છે. તેથી તેને ‘સુસંવૃતકાંચનરત્નકરંડક’ની ઉપમા સર્વથા યોગ્ય છે. દેવદર્શનાદિ દ્વારાએ દેવગુણનું બહુમાન અને પ્રશંસાદિ થાય છે. ગુણબહુમાન અને પ્રશંસાદિ, એ જ ધર્મમાર્ગની અંદર આગળ વધવાનું પ્રથમ પગ-થીયું છે. શાસ્ત્રોમાં ધર્મ અને ગુણ કરતાં પણ ધર્મી અને ગુણી પ્રત્યેના આદર અને બહુમાનાદિને અપેક્ષાએ મહત્ત્વનાં લેખવામાં આવ્યાં છે, એટલું જ નહિ પણ જેના જીવનમાં ગુણબહુમાનાદિ અને તેને અનુસરતી ક્રિયાદિ નથી, તેના ગુણો આડંબર માત્ર ગણાવ્યા છે : કારણ કે-તે અનુબન્ધ વિનાનાં અને ક્ષણજીવી નિવડે છે-થોડા જ કાળમાં

નાશ પામનારાં થાય છે. ગુણ પ્રત્યેનો અનુરાગ, એ જ જીવને મુક્તિમાર્ગમાં આગળ વધારનારો થાય છે. દેવદર્શનની નિયમિત ક્રિયાથી એ અનુરાગ કેળવાય છે—દૃઢ થાય છે, એટલા માટે શાસ્ત્રકારોએ ‘દેવદર્શન’ને ઠેર ઠેર ‘પાપવિધ્વંસક’ તરીકે ઓળખાવેલ છે. ‘દર્શનાત્ દુરિતધ્વંસી ।’ ‘દર્શનૈન જિનેન્દ્રાણાં, ન તિષ્ઠતિ ચિરં પાપમ્ ।’ જિનેન્દ્રો અને તેમનાં ખિંઓના દર્શનથી દુરિતનો ધ્વંસ થાય છે. છિદ્રવાળા હસ્તની અંદર જેમ ચિરકાલ પર્યન્ત જલ ટકી શકતું નથી, તેમ દેવદર્શનાદિથી પાપ ચિરકાલ પર્યન્ત ટકી શકતું નથી, વિગેરે વિગેરે. કવિઓ તેને લિન્ન લિન્ન પ્રકારની ઉપમાઓ આપીને ઘટાવે છે. મયૂરના દર્શનથી ચન્દનવૃક્ષને વીંટાયેલા સર્પો જેમ વૃક્ષોનાં બન્ધનોને છોડીને નાસી છૂટે છે, તેમ શ્રી જિનમૂર્તિના દર્શનથી આત્મવૃક્ષને વીંટાયેલા પાપ રૂપી સર્પો પણ બન્ધનમાંથી ઢીલા પડી, શીર્ણવિશિર્ણ થઈ જાય છે. ક્ષેત્રમાં ઉભા કરેલા ચાડીયાના દર્શનથી જેમ પક્ષીઓ નાશ ભાગ કરે છે, તેમ દેવની આકૃતિના દર્શનમાત્રથી કર્મરૂપી શકુનિઓ નજદિક આવવાની પણ હામ ભીડી શકતા નથી. દર્શન, સ્પર્શન અને આલિંગનાદિથી જેમ કામિની, કામી પુરૂષના શમરૂપી જીવિતવ્યને હણી નાંખે છે : તેમ દર્શન, સ્પર્શન અને વિલેપનાદિ પૂજોપચારથી શ્રી જિનમૂર્તિ, વિશુદ્ધ શ્રદ્ધા અને ભક્તિમાન પુણ્યાત્માઓના પાપ રૂપી પ્રાણોનાં મર્મસ્થાનો—મિથ્યાત્વાદિને વીંધી નાખે છે.

દેવદર્શનથી શ્રી અરિહંતદેવ ઓળખાય છે. એક શ્રી અરિહંતદેવને નહિ ઓળખવાના કારણે જ, અનન્તાનન્ત જીવ

અનંતકાળથી આ સંસારચક્રમાં નિઃસીમ દુઃખનો અનુભવ કરે છે. સુસુપ્તરૂપે સમજી શકે છે કે-જગત ઉપર શ્રી અરિહંતદેવોનો મોટામાં મોટો ઉપકાર છે. એ ઉપકારના મહા ભાર તળે સમસ્ત વિશ્વ દબાયેલું છે; પરન્તુ અફસોસની વાત છે કે-તેવા પ્રકારની યોગ્યતા અને સામગ્રીના અભાવે સમસ્ત વિશ્વનો એક નાનો અંશ પણ શ્રી અરિહંતદેવના ઉપકારને ઓળખી શકવા ભાગ્યશાળી બની શકતો નથી. જીવને એવી તક-એ ઉપકારને ઓળખવાની તક કવચિત્ જ સાંપડે છે. એ તક મળ્યા પછી પણ પ્રમાદથી અને અજ્ઞાનથી એને જતી કરનારા ઘણા છે. એ કારણે, લોકોત્તર ઉપકારી શ્રી અરિહંતદેવને ઓળખવા અને પૂજવા માટે, પ્રાથમિક અને સૌથી વધુ અગત્યનું સાધન જે ‘દેવદર્શન’ છે, તેને પુણ્યશાળી આત્માઓએ જતું કરવું જોઈએ નહિ. કમથી કમ આ સાધનને તો નિરંતર સેવવું જોઈએ. વહેલા કે મોડા, એથી જ શ્રી જિનેશ્વરદેવની ઓળખાણ થવાની છે, એમના ઉપકારનો ખ્યાલ આવવાનો છે અને એમની આજ્ઞાના આરાધન માટે ભાવો-દલાસ જાગવાનો છે : એટલું જ નહિ, પણ સમસ્ત જગતના પૂજ્યતમની પૂજના વ્યતિક્રમથી ઉપાર્જન થતા ભારે કર્મ-સમૂહથી, એના વિના છુટકારો થવો નથી.

શાસ્ત્રમાં પૂજ્યની પૂજના વ્યતિક્રમને મોટું પાપ માનેલું છે. દુનિયામાં પણ ઉત્તમ અને અગ્રપદ ધરાવતા મનુષ્યને તેને યોગ્ય સન્માનાદિ કરવામાં ન આવે તો અપરાધ ગણાય છે, તેમ ત્રણ જગતમાં ઉત્તમ, સર્વ પ્રાણિગણના નેતા, સમસ્ત વિશ્વને મોહરૂપી રૂપના ગહન ગર્તામાંથી ઉગારનાર, દુર્ગતિના

પ્રપાત સમયે જીવોને હસ્તાવલંબન રૂપ થનાર, વિશ્વ-વિશ્વો-
પકારી શ્રીજિનેશ્વરદેવનું તેમને યોગ્ય સન્માનાદિ ન કરવું, એ
પણ મહા અપરાધ છે. શાસ્ત્રોમાં એને મોટું પાપ ગણેલું છે.
આદિકર્મોની મિથ્યાત્વમોહની દીર્ઘપ્રકૃતિઓને બંધાવનાર
કારમો દુરધ્વવસાય માનેલો છે. એ મોટા પાપથી છૂટવા માટેનું
અદ્વિતીય સાધન દેવદર્શન છે, એમ સમજી તેના પ્રત્યે
અધિકાધિક આદરવાળા બનવું જોઈએ.

એક વિદ્વાન પુરૂષે કહ્યું છે કે-‘હજાર ઉપદેશ કરતાં
એક યુક્તિની અસર વધી જાય છે, હજાર યુક્તિઓ કરતાં
એક આગમ-આપ્તપુરૂષના વચનની અસર વધી જાય છે,
હજાર આગમ-આપ્તપુરૂષોનાં વચનો કરતાં એક દૃષ્ટાન્તની
અસર વધી જાય છે અને હજાર દૃષ્ટાન્તો કરતાં પણ
એક સંસર્ગની અસર વધી જાય છે.’ અને વાત પણ
સાચી છે-કુસંસર્ગે ચઢી ગયેલા માણસને હજારો સારાં દૃષ્ટા-
ન્તો, આગમો, યુક્તિઓ કે ઉપદેશો આપો તો પણ
તે ફળીભૂત થતાં નથી : તેના ઉપર અસર કરતાં નથી.
અથવા ઉપદેશ, યુક્તિ, આગમ કે દૃષ્ટાન્ત તો હમેશાં મોટે
ભાગે સારાં જ શીખવવામાં આવે છે, તો પણ દુનિયા સારી
કેમ થતી નથી ? તેનો એક જ ઉત્તર છે કે-સારા ઉપદેશોદિને
સાંભળનાર દુનિયા જ્યાં સુધી સારા સંસર્ગમાં રહેતી નથી,
ત્યાં સુધી સારા પણ ઉપદેશોદિની વાસ્તવિક અસર તેના
ઉપર થતી નથી અને થાયતો ટકતી નથી : એથી વિરુદ્ધ
સારા સંસર્ગમાં રહેનાર આત્માને ઉપદેશોદિ તે પ્રમાણમાં
આપ્ત નથી થતાં તો પણ, તે પોતાના જીવનને સન્માર્ગે

ટકાવી શકે છે. ‘દેવદર્શન’ નો વિધિ, એ પાપમાં તરખોલ દુનિયાને થોડો સમય પણ પાપસંસર્ગથી છોડાવે છે અને પરોક્ષ રીતે પણ સર્વથી શ્રેષ્ઠ અને પૂજ્યતમ એવા શ્રી જિનેશ્વરદેવના સત્સંસર્ગમાં લાવે છે. એ સત્સંસર્ગની અસર ‘દેવદર્શનાદિ’ ક્રિયામાં રક્ત રહેનાર આત્મા ઉપર પડે છે જ અને તેથી તે તેવા પ્રકારના પાપોમાં પ્રાયઃ ફસાતો નથી, કે જેવા પ્રકારનાં પાપોમાં એ સંસર્ગ વિનાના આત્માઓ ફસી પડે છે. આ વાત અનુભવથી જ સમજાય તેવી છે. એટલા જ માટે અનુભવી અને જ્ઞાનવૃદ્ધ પુરૂષો-શ્રી જિનેશ્વરદેવ અને ગણધરદેવોએ ઉત્તતિના અર્થી આત્માઓ માટે ત્રિકાળ શ્રી ‘જિનદર્શન’ આદિને લારપૂર્વક ઉપદેશોલ છે. એ ઉપદેશના મર્મને સમજી, યોગ્ય આત્માઓ પોતાના જીવનને તે માગે વાળે-એ જ એક અભિલાષા.

✽

✽

✽

